

**ÜLEVAADE
EESTI VABADUSSÕJAST
1918–1920 (IV)**

**JAAN MAIDE
KOLONEL-LEITNANT**

KAITSELIIDU KIRJASTUS 1933

SISUKORD

V. Eestlaste vastupealetung Nõukogude Vene vägede väljatõrjumiseks Eestist 7. jaanuarist kuni 21. veebruarini	2
Sõjategevus Virurindel kuni 9. jaanuarini. Tapa vallutamine 9. jaanuaril	2
Sõjategevus Lõunarindel kuni 9. jaanuarini. Mõisaküla — 8. jaanuaril, Ruhja — 9. jaanuaril ja Jõgeva — 9. jaanuaril — vallutamine	6
Sõjategevus Virurindel 10.—12. jaanuarini. Rakvere vallutamine 12. jaanuaril	7
Tartu vallutamine 14. jaanuaril	9
Sõjategevus Virurindel 13.—19. jaanuarini. Jõhvi — 17. jaanuaril ja Narva — 18. jaanuaril vallutamine	11
Sõjategevus Lõunarindel pärast Tartu vabastamist kuni 4. veebruarini. Valga — 1. veebruaril, Võru — 1. veebruaril ja Petseri — 4. veebruaril — vallutamine	16
Sõjategevus veebruari esimesel poolel ja keskel	25
VI. Enamlaste tegevus Eestis kuni 1919. a. veebruarini ja Saaremaa mäss	31
Enamlaste tegevus	31
Saaremaa mäss 16.—21. veebruarini	36
VII. Nõukogude Vene vägede vastupealetung Eesti uuesti vallutamiseks 16. veebruarist kuni mai teise pooleni	39
VIII. Operatsioonid sõjategevuse üleviimiseks Nõukogude Vene territooriumile 1919. a. kevadel ja suvel	48
Meie ülemjuhataja tegevuskava 1919. a. Kevadel	48
Põhja-korpuse esimene Petrogradi operatsioon 13. maist kuni augusti alguseni	49
Pihkva operatsioon 24.—26. maini	57

V. Eestlaste vastupealetung Nõukogude Vene vägede väljatõrjumiseks Eestist

7. jaanuarist kuni 21. veebruarini.

(Skeemid nr. 10 ja 11)

Sõjategevus Virurindel kuni 9. jaanuarini.

Tapa vallutamine 9. jaanuaril.

Olukord 6. jaanuaril. 5. jaanuaril saavutatud edu arendamiseks jätkasid meie soomusrongid 6. jaanuaril pealetungi Aegviidu—Lehtse suunas. Soomusrongidelt väljasaadetud dessandiga kavatseti Jäneda mõis vallutada ja samal ajal ühtlasi ka sisse murda 5. rügemendi vastas tegutseva vaenlase seljatagusesse. Kõrvuti soomusrongidega pidid ka 5. rügemendi osad lõuna pool raudteed Vooselt Jäneda peale liikuma. Aegviidule jõudes ei leidnud soomusrongid vaenlast. Vaenlast nähti alles Jäneda külas, mille peale meie poolt ka tugev suurtüki- ja kuulipildujatuli avati ja dessant välja saadeti. Kell 0950 oli küla võetud. Seal langes meie kätte punaste kerge patarei — kolm suurtükki ja palju laskemoona, hulk telefoniaparaate, traati ja hobuseid. Ühes patareiga langes vangi ka patarei ülem, kes rääkis, et punased öösi Lehtmetsast oma suurtükkidega olevat lahkunud, kuna rasked suurtükid seisvat Rägaveres, kust nad ka varsti hakkasid laskma. Vaenlase vangilangenud patareist hakkasid meie mehed Rägaveret pommitama. Dessant liikus Rägavere peale, mis ka vallutati. Rägaveres langes meie kätte üks kuuetoolliline suurtükk, kuna teine samakaliibriline oli ära taganenud. Peale selle võtsime seal veel ühe kuulipilduja ja palju mitmesugust muud sõjavarustust. Raudtee Lehtse poole oli mitmel kohal ära lõhutud, parandamine nõudis aega ja seepärast ei saanud ka meie soomusrongid seni edukalt arenenud edasitungi sarnase tempoga enam jätkata.

Samal päeval vallutasid 5. rügemendi osad Lehtmetsa mõisa. Vaenlane taandus Albu suunas.

1. rügemendi luursalkadel olid Kiiu mõisa ja Kuusalu kiriku juures kokkupõrked vaenlasega. Meie sõjalaevad „Lembit” ja „Lennuk” ristlesid Koiga lahes ja pommitasid vaenlase patareide ja jalaväe seisukohti.

Pealetung 7., 8. ja 9. jaanuaril. 6. jaanuariks oli meie vägede ülemjuhataja jõudude koondamise viinud lõpule.

Vägede arvuline koosseis kujunes nüüd umbes järgmiseks.

Meil:

Virurindel: 2600 tääki, 500 mõõka, 21 suurtükki, 116 kuulipildujat ja 3 soomusrongi.

Lõunarindel: 1250 tääki, 100 mõõka, 4 suurtükki, 12 kuulipildujat ja 1 kitsarööpeline soomusrong.

Kokku: 3850 tääki, 600 mõõka, 25 suurtükki, 128 kuulipildujat ja 4

soomusrongi.

Peale selle varus: Pärnus ja Viljandis — umbes 540 tääki, 90 mõõka, 9 kuulipildujat ja Kapa-Kohila rajoonis — võitlusvõimetu Põhja-korpus.

Vaenlasel:

Eesti vastas 7. armee, millest Virurinde vastas asus 6. diviis ühes kommunistlike eesti väeosadega (1. Tallinna, 2. Viljandi ja 3. Tartu rügement) ja Lõunarindel — 9. ja 49. rügement ning läti punase armee osad. Seega oli vaenlasel ühes lähedate varudega umbes:

Virurinde vastas:

4000—5000 tääki, 500 mõõka, 19 suurtükki, 130 kuulipildujat, 1 soomusrong ja 2 soomusautot.

Lõunarinde vastas:

1000—1500 tääki, 250 mõõka, 7 suurtükki, 11 kuulipildujat, 1 soomusauto. Kokku umbes 5000—6500 tääki, 750 mõõka, 26 suurtükki, 141 kuulipildujat, 1 soomusrong ja 3 soomusautot. Peale selle varus 10. ja 2. Novgorodi diviis.

Võrreldes meie ja vaenlase jõude selgub, et vaenlane oli Viru väerindel jalaväes meist umbes kaks korda tugevam, kuna suurtükkide ja kuulipildujate arv mõlemal pool oli peaaegu võrdne. Tugeva ülekaaluna esinesid aga meie pool soomusrongid ja laevastik, mis ettevõtte eduks andis suurt lootust.

Üldiselt oli Viru- ja Lõunaväerindel jõudude arvuline vahekord vaenlase kasuks, kuid meie vägede otstarbekohane jaotus ja meeolelu tõus võimaldas pealetungile üle minna.

Meie ülemjuhataja kolonel J. Laidoneri tegevuskava oli järgmine: asuda pealetungile eeskätt Viruväerindel, et visata vaenlast Tallinnast kaugemale, ja kui pealetung põhjas juba küllalt on arenenud, siis koondada jõud löögi andmiseks Lõunarindele.

Selle kava täitmiseks andis ülemjuhataja kolonel J. Laidoner ka oma direktiivid ja korraldused.

6. jaanuaril andsid ülemjuhatajale alluvad juhid oma käsud ja 7. jaanuaril algas üldine pealetung, mida järk-järgult reguleeriti vastavate direktiividega.

6. jaanuaril pidid kindral-major A. Tõnissoni poolt antud käsu põhjal meie väed Virurindel asuma üldisele pealetungile ja 7. jaanuariks vallutama joone:

Balti pataljon — Alliku, Kaalepi, Aravete ja Käravete;

5. rügement — Käravete, Läpiküla ja Uuejärve;

1. rügement — Pillapalu, Kursi ja Kahala;

4. rügement — Kahala ja Loo.

Pealetungi selgroo pidid moodustama soomusrongid, kes pidid vallutama Tapa raudteesõlme.

1. ratsarügemendil oli ülesandeks tegutseda Viruväerinde paremal tiival Rakke sihis.

Järvamaa kaitsepataljonil oli ülesandeks likvideerida vaenlase pealetung Paidele.

Merevägi pidi tegutsema rinde vasakul tiival, pommitades tähtsamaid esemeid merekaldal ja maale saates dessandi vaenlase lähemas seljataguses.

Pealetungile üle minnes asusid meie väed järgmiselt:

Balti pataljon — Nõmmeküla, Kautla karjamõisa, Nirgu talu joonel; staap Ravila mõisas;

5. rügement — eelsalk Lehtmetsa mõisas; peajõud — Kreo talu, Pikaveski, Vikipalu talu joonel; staap Pikva mõisas;

soomusrongid nr. 1, 2 ja 3 — Kehra ja Aegviidu jaamade vahel;

1. rügement — Priske saeveski, Külmaalliku, Tõnu-Jüri talu joonel; staap Saunja külas;

4. rügement — Valkla küla, Valkla mõisa, Salmistu küla joonel; staap Kaberla külas;

varus — kaks kompaniid soomlasi 4. rügemendi juures.

Väerinde (I diviisi) staap — Kehra jaamas.

Väerinde äärmisel paremal tiival — 1. ratsarügement Viisu ja Vodja mõisate rajoonis.

7. jaanuari hommikul algab üldine pealetung ja punaväeosad paisatakse peaaegu igal pool tagasi. Tugevamat vastupanu näitasid punaväeosad meie parema tiiva vastas, kuid ka siin õnnestus 5. rügemendil vallutada Albu mõis ja vaenlane sundida taanduma. Raudtee rajoonis oli soomusrongide edasiliikumine rikutud raudtee tõttu tunduvalt raskendatud. Rinde vasakul tiival 1. ja 4. rügement jõudsid õhtuks käsus määratud joonele, kuna Balti pataljon ja 5. rügement aga ei jõudnud selleni.

8. ja 9. jaanuaril jätkasid meie väed pealetungi kogu rindel, ülesandega 9. jaanuari õhtuks:

1. soomusrongidel — vallutada Tapa ja

2. teistel väeosadel — välja jõuda üldiselt Seliküla—Ambla—Lehtse—Valgejõe joonele.

8. jaanuari hommikul saadeti alam-kapten Pauluse juhatusel dessantsalk, mis koosnes kahest eesti dessantkompaniist (umbes 120 meest) ja kahest soome kompaniist (major Ekströmi pataljonist 200 meest), sõjalaevade „Lennuki” ja „Lembitu” toetusel Loksa sadamas maale. Maalesaadetud dessantosad vallutasid Koiga küla. Samal päeval kell 1940 ühines dessantsalk 4. rügemendi osadega ja kahe soome kompaniiga, kes maad mööda rindelt peale tungisid.

Raudtee piirkonnas vallutasid soomusrongid Lehtse jaama ja nende dessantosad löid punased Lehtse mõisast ja ümbruskonna taludest välja.

Punaste pealetungi seismapanek Paide sihis. Paide sihis sundisid punased 5. ja 6. jaanuaril Järvamaa kaitsepataljoni osad ja 1. ratsarügemendi taanduma Põhjaku—Vodja mõisa joonele.

7. jaanuari vastupealetungiga vallutas aga 1. ratsarügement Öötla mõisa,

Palu küla ja Palu mõisa.

Järvamaa kaitsepataljon, kes sai toetuseks ühe patarei ja Bibikovi eskadroni (Põhja-korpusest), pani 7. jaanuaril punaste pealetungi Paide sihis lõplikult seisma.

Tapa vallutamine 9. jaanuaril. 9. jaanuari õhtuks täitsid kõik diviisi osad oma ülesande, kusjuures soomusrongid sel päeval vallutasid ka Tapa, punaseid paanikas taanduma sundides Rakvere poole. Soomusrongide dessantosad asusid Moe mõisa ja Torma küla joonele. Soomusrong nr 1. tungis Tartu sihis kuni Tamsalu jaamani.

Kokkuvõte. Kolmepäevase tegevuse tagajärjel oli vaenlane Jägala jõe joonelt Valgejõe taha visatud ja vallutatud Tapa raudteesõlm. See oli hiilgav tagajärg, mille meie väeosad ühiselt saavutasid, tegutsedes oma parima kohusetunde järgi igaüks oma jõu ja võimete kohaselt. Selles suures töös paistab aga siiski eriti silma meie soomusrongide tegevus. 4. ja 5. jaanuaril löid nad vaenlase rindesse esimese sügava augu, mis kasvas ja paisus varsti kuristikuks punaväele. Järgmisil päevil Tapa sihis edasi tungides olid soomusrongid selgrooks ja selleks raudseks rusikaks, kes tee vaenlase ridadesse raudtee piirkonnas sisse raius ja sellega jalaväeosadele kergendas järeletulekut.

Nõukogude Vene 7. armee juhatus otsustas 8. jaanuaril meie pealetungi seisma panna ja meie edu likvideerida järgmiselt:

1. 6. diviisi käepärast olevate reservidega (Vjatka 86. ja 51. rügement ning soomusrong) toetada ja vaenlase pealetung seisma panna, hoides enda käes Tapa raudteesõlme;
2. Riia sihis asuda kaitse seisukorda;
3. Valga ümbrusesse koondada 10. ja 2. Novgorodi diviis, läti brigaad ja armee reserv (85. rügement) ja alata energilist pealetungi Valga—Viljandi ja Valga—Pärnu sihis.

Jaanuari keskpaiku läheb 7. armee juhatusel korda Valga ümbrusesse koondada umbes 8 rügementi jalaväge ühes vastava arvu suurtükkidega ja seal oma vägede arvu tõsta kuni 4000 meheni. Varem aga kui 7. armee juhatus suutis oma jõudude koondamist läbi viia, saavutasime meie Viruväerindel lõpliku võidu, surudes vaenlase üle Narva jõe ja puhastades sellega Põhja-Eesti punavägedest. Lõuna-Eestis pidime aga leppima ainult osalise eduga, millele järgnesid kauakestvad verised piirikaitse (Ruhja—Valga—Võru—Petseri) lahingud.

Sõjategevus Lõunarindel kuni 9. jaanuarini.

Mõisaküla — 8. jaanuaril, Ruhja — 9. jaanuaril ja Jõgeva — 9. jaanuaril — vallutamine.

Mõisaküla vallutamine 9. jaanuaril. 6. rügemendil, kes tegutses Voltveti jaama rajoonis, oli ülesandeks vallutada Mõisaküla alev ja edasi tungida Ruhja sihis, kuna skautidel ja 3. rügemendil Taagepera ja Tõrva joon tuli enda alla võtta.

Pealetungi alul oli meil Lõunarindel Pärnu lahest kuni Võrtsjärveni umbes 1250 tääki, 100 mõõka, 12 kuulipildujat, 4 suurtükki ja 1 soomusrong. Peale selle oli Pärnus ja Viljandis varus umbes 540 tääki, 90 mõõka ja 9 kuulipildujat. Punastel on sellel rindel umbes 1000 tääki, 250 mõõka, 11 kuulipildujat, 7 suurtükki ja 1 soomusauto.

Seega olime meie operatsiooni alul jalaväes vaenlasest ülekaalus, kuna aga punastel selle eest oli suur ülekaal ratsa- ja suurtükiväes.

7. jaanuaril vallutasid Mõisaküla sihis tegutsevad 6. rügemendi II pataljoni osad Abja; skaudid koos 6. rügemendi II pataljoni osadega — Taagepera ja 3. rügemendi osad koos 6. rügemendi II pataljoni üksustega — Kärstna mõisa.

8. jaanuaril kell 1030 vallutasid 6. rügemendi osad (Voltveti grupp) Mõisaküla.

Mõisaküla vallutamisega saime Pärnu—Viljandi kitsaroopalise raudtee uuesti endi kätte ja ühes seega loodi ka otsene side 6. rügemendi ja Viljandi piirkonnas tegutsevate teiste II diviisi osade vahel, missugune puudus Mõisaküla alevi langemisest saadik.

Ruhja ja Jõgeva vallutamine 9. jaanuaril. 9. jaanuaril jätkasid II diviisi osad pealetungi ja 6. rügemendi üksused koos kitsaroopalise soomusrongiga võtsid endi alla Ruhja alevi, kuna 2. rügemendi osad vallutasid Jõgeva jaama ja mõisa.

Ühel ja samal päeval, s.o. 9. jaanuaril, langesid jaamad Tapa ja Jõgeva meie kätte. Seega olid meie väed Tallinna ja Paide sihis tegutsevate punavägede vahele ühelt poolt ja Paide ja Tartu sihis tegutsevate vaenlase vägede vahele teiselt poolt kiiluna sisse tunginud, sideme nende vahel katkestanud ja neid üksikult kolmes erisuunas sundinud taanduma:

1. üle Rakvere — Narva peale;
2. üle Rakke — Mustvee ja Lohusuu peale ja
3. üle Tartu — Valga ja Võru peale.

Sõjategevus Virurindel 10.—12. jaanuarini.

Rakvere vallutamine 12. jaanuaril.

Ülemjuhataja direktiiv 9. jaanuaril ja tegutsemine selle põhjal. Kuna punased nii Lõuna- kui ka Viruväerindel olid taandumas, andis ülemjuhataja 9. jaanuaril direktiivi, milles ta diviisidele saavutatud edu ärakasutamiseks määras järgmised ülesanded:

1. II diviisil — Lõuna-Viljandimaa vaenlasest puhastada ja siis, Valga poolt end kaitsedes, Tartu sihis edasi tungida ja, kui jõudu jätkub — ka Valga enda alla võtta;

2. Järvamaa kaitsepataljonil ja 1. ratsarügemendil — endi alla võtta jaamad Rakke ja Kiltsi, milleks Tapalt üks soomusrong neid pidi abistama;

3. I diviisil — vallutada Rakvere linn, milleks merejõud kaasa aitavad.

Punavägi oli eelmisel päeval saadud hoopide tagajärjel igal pool taandumas ega suutnud üheski sihis organiseerida korralikku vastupanu, olgugi, et 7. armee juhatus nüüd suure rutuga hakkas abivägesid kohale vedama.

Vastavalt ülemjuhataja kolonel J. Laidoneri direktiivile annab I diviisi ülem kindral-major A. Tõnisson käsu — diviisi osadel 10. jaanuaril välja tungida Raigu mõisa—Nõmmküla—Põimaküla—Arbavere—Palmse mõisa—Võsu joonele. Kahel soomusrongil edasi tungida Rakvere sihis ja ühel soomusrongil välja sõita Tamsalu sihis.

10. jaanuaril täidavad meie osad lühikeste kokkupõrgete järele punaste järelväe üksustega antud ülesande.

Lähemate järgnevate päevade tegevuseesmärgiks diviisi osadele seati Rakvere vabastamine ja väljatungimine Kunda jõe joonele.

Rakke (10. jaan.) ja Vägeva jaama (11. jaan.) vallutamine. Et Rakvere sihis raudteesillad olid purustatud, mis takistas soomusrongide kiiret edasilikumist, ja et paljudel soomusronglasil oli tung Tartu peale minna, otsustasid soomusrongide juhid oma algatusel Tartu poole liikuda kahe soomusrongiga, kuna üks soomusrong jäeti Tapa—Rakvere teele.

10. jaanuaril vallutasid soomusrongid Tamsalu ja Kiltsi ja jõudsid sama päeva õhtuks Rakke jaama.

Soomusrongide operatsioon sündis taanduva vaenlase sügavas seljataguses, talle täiesti ootamata ja ajas seepärast ta väed ka suure segadusse.

11. jaanuaril võtsid soomusrongid Vägeva jaama endi alla ja siis, kursseerides Tamsalu—Vägeva jaamade vahel, ajasid 10. ja 11. jaanuaril laiali vaenlase osad, kes Järvamaa kaitsepataljoni, 1. ratsarügemendi ja Balti pataljoni survele Paide poolt taandusid. Siin võeti meie poolt palju vange ja saadi suurel arvul mitmesugust sõjavarustust.

11. jaanuari õhtul jõudsid ka 1. ratsarügemendi osad Rakke jaama piirkonda. Seega oli Paide võitlusgrupi esialgne ülesanne täidetud.

Dessant Kundas 10. ja 11. jaanuaril. 10. jaanuaril saatis meie laevastik Kundas dessandi maale. Dessantosad olid aga sunnitud punaste survele õhtuks laevadele tagasi minema.

11. jaanuaril korraldati dessanti (umbes 250 meest) uuesti, kusjuures dessantosad nüüd vallutasid Kunda vabriku ja mõisa, mida 11. ja 12. jaanuari jooksul hoidsid endi käes.

12. jaanuari õhtul jõudsid Kundasse maad mööda edasitunginud 2 soome kompaniid.

Rakvere vallutamine 12. jaanuaril. 11. jaanuaril arenesid vihaseimad lahingud põhja pool raudteed, kus 1. ja 4. rügement (viimasele oli kaasa antud ka 5. rügemendi I pataljon) ja soomlased edasi tungisid. Siin katsus vaenlane kõvasti vastu panna, et oma osadele, kes rannikul tegutsesid ja kelle taandumistee meie dessantsalga poolt Kunda juures oli ära lõigatud, Rakvere sihis võimaldada väljataandumist. Ka Rakveres kujunes punavägede seisukord kriitiliseks, sest nende taandumistee läks kirdesse — üle Pada mõisa Aseri peale. See tee aga seisis otsese löögivõimaluse all Kunda rajoonist. Teades, et lõuna pool raudteed läbi Virumaa soode ja rabade ei ole teid itta, katsusid punased teha kõik, et takistada meie edasitungi põhja pool raudteed Tallinn—Narva maantee suunas.

Ägedate võitluste tagajärjel sunnitakse punased siiski taanduma. Meie osad vallutavad 11. jaanuaril Porkuni—Mädapää—Haljala—Vainupää joone.

Soome kompaniid, kes Haljala vallutasid, liikusid Põdruse külla, kust saatsid Rakveresse 18-mehese luursalga, kes ka ööl vastu 12. jaanuari Rakveresse sisse tulid. Punased olid Rakverest juba lahkunud.

5. rügemendi 40-meheline salk vallutas 11. jaanuari õhtul Torma küla ja tuli sealtsi ööl vastu 12. jaanuari lõuna poolt ka Rakveresse.

12. jaanuari õhtuks jõudsid I diviisi osad pärast vähemaid kokkupõrkeid Roela mõisa—Kantküla—Rahkla—Kunda jõe joonele.

Kokkuvõte. Seega olid I diviisi osad oma esialgse ülesande täitnud. Rakvere oli vabastatud ja vaenlane üle Kunda jõe visatud.

Rakvere—Tapa rajooni kaotamisega visati vaenlane Virumaa metsade ja soode vöösse, kus temal maastiku iseäralduste tõttu ei olnud enam erilisi väljavaateid pideva vastupanu korraldamiseks. Võis juba enam-vähem kindlasti ette ütelda, et vaenlase „hoogus taandumine” kestab vähemalt kuni Narva jõeni, mis ka sündis.

Lühikese aja jooksul, 16. detsembrist 1918. a. kuni 11. jaanuarini 1919. a., millal enamlased Rakveres võimul olid, hukati nende poolt seal vägivaldsel ja toorel kombel umbes 150 kodanikku, kes pärit osalt linnast, osalt ümbruskonna valdadest. Nende ohvrite ühishaudu pärast Rakvere vabastamist leiti üles kolm, millest 82 laipa välja kaevati, et neid omastele

kätte anda ja kirikliku kombe järgi maha matta. Haudade lahtikaevamist toimus 17. ja 18. jaanuaril ametlik komisjon, kes koostas ka vastava akti. Laipade ülevaatamisel selgus kohutav pilt enamlaste jõledast veretööst. Paljudel laipadel oli peale kuulihaavade veel tääkide haavu kehas. Akteeriti pekstud, sissetaotud ja purustatud kehaosi. Peagu kõik surnukehad olid kas sokes või paljajalu, kuna saapad olid ära võetud. Samuti puudusid ka suuremad riided.

Tartu vallutamine 14. jaanuaril.

Tartu vallutamine 14. jaanuaril. Kui meie väed Virurindel edukalt jätkasid pealetungi, ei arenenud II diviisi edasitung Lõunarindel nii jõudsasti. Ka oli teateid, et 7. armee juhatus läti kommunistlikke väeosi Riia alt meie Lõunarindele ümber paigutab.

Eeltoodud põhjustel hakati II diviisi koosseisu kõvendama, et Tartut kiiremas korras vabastada.

II diviisi ülema käsutusse anti Balahovitši väeosa ja Tallinna kaitsepataljon.¹ Viimase koosseisus oli umbes 900 meest. Ka määrati Järvamaa kaitsepataljon operatiivselt II diviisi ülema alluvusse.

9. jaanuaril andis II diviisi ülem kolonel V. Puskar käsu, milles:

1. Pärnu lahest kuni Võrtsjärveni, s.o. paremal tiival asuvaile väeosadele, määras kaitseülesanded.
2. vasakul tiival asuvaile väeosadele tegi ülesandeks Tartu vallutada.

Sündmuste arenemine Tartu sihis jõudis aga kõrgema väejuhatuse kavatsustest ette.

Et Tapa—Rakvere sihis taanduvad enamlased raudteel palju sildu ära olid lõhkunud ja meie soomusrongide tegevus seal kujunes raskeks, polnud mõtet kõiki soomusronge tee parandamise ajal hoida tegevuseta Tapa—Rakvere vahel. Tingitud eeltoodust, pöördusid kaks soomusrongi omavahelisel kokkuleppel ja algatusel Tapalt 13. jaanuaril kell 0300 Tartu poole ja jõudsid sama päeva õhtul Kaareperesse.

Samal ajal, kui soomusrongid jõudsid Kaareperesse, asusid leitnant J. Kuperjanovi partisanid Palmse—Kaarepere joonel, kuna 1 kompanii Kursi kaudu liikus Voldi jaama peale.

2. rügement asus Jõgeva—Sootaga rajoonis.

Leitnant J. Kuperjanov, kuuldes, et soomusrongid tahavad Tartu peale minna, ühines nendega ja nõnda kogunes lööksalka peale kahe soomusrongi veel umbes 300 meest jalaväge.

Ööl vastu 14. jaanuari vallutasid soomusrongid nr. 1 ja nr. 3 ühes Kuperjanovi partisanidega pärast ägedat lahingut Voldi jaama ja möisa.

Pärast Voldi vallutamist otsustati kiiresti Tartu sihis edasi tungida, et Jänese sild Emajõel tervelt kätte saada.

¹ Tallinna kaitsepataljon formeeriti Tallinna kaitseliitlastest 1918. a. detsembrikuus. Pataljoni ülemaks määrati leitnant O. Sternbek. 1919. a. jaanuaris sõitis pataljon liinile — Lõunaväerindele, kus ta tegutses Tartu—Võru—Marienburgi sihis. 1. mail 1919. a. liideti Tallinna ja Tartu kaitsepataljonid ja nad moodustasid 8. rügemendi alam-kapten O. Sternbeki juhatusel.

14. jaanuaril kell 0300 võtsid soomusrongid endi alla Kärkna jaama, sealt punaste soomusrongi sundides lahkuma.

Jänese silla kaitseks olid Tartu jõudnud 6. läti kütirügemendist mõned kompaniid välja saadetud. Peale ägedat lahingut viimastega vallutasid soomusrongid kell 0930 Jänese silla enne, kui punased seda suutsid purustada.

Jänese sillalt liiguti peatumatult edasi linnani.

Tähtvere mõisa juures korraldasid kohalejõudnud läti kütid veel kord vastupanu ja nende soomusrong sõitis kilomeetrit kolm Tartust põhja poole meie soomusrongidele vastu, kuid Kuperjanovi partisanide ja meie soomusrongide ühisel jõul murti punaste vastupanu ja kell 1400 tungisid partisanid ja soomusrongide dessandid linna, kuna soomusrongid samal ajal endi alla võtsid raudteejaama.

Tartu jaamas langes meie kätte korras vedur, paarsada vagunit, nendest 8 laaditud laskemoonaga ja muu sõjavarustusega, 2 rasket ja 2 kerget suurtükki.

Kokkuvõte. Julge edasitormamisega kiiluna vaenlase aetsusse olid soomusrongid ja Kuperjanovi partisanid vaenlase ajanud segadusse ja ootamatult Tartu vabastanud.

Meie teised osad olid kaugele maha jäänud. 2. rügement viibis alles Jõgeva ümbruses, mispärast ka meie nõrga lööksalga seisukord Tartus kujunes väga raskeiks, sest punased, kes järjest vedasid abivägesid juure, võisid vastupealetungile üle minna ja siis poleks mõnisada meest, kes Tartut kaitsevad, suutnud vastu panna. Kuid juba järgmisel päeval jõudsid Tartu raudteed mööda — Tallinna kaitsepataljon ja maad mööda liikudes — 2. rügemendi osad, mis seisukorda tunduvalt kergendas.

Tallinna kaitsepataljon saadeti ülemjuhataja erilisel korraldusel Tartu, et seal seisukorda kindlustada, sest oli karta Tartu uuesti langemist.

Ka Tartus panid enamlased toime metsiku veretöö. Kompanii tänaval asuvasse Mõisnike Krediidpanga ruumidesse oli koondatud umbes 200 areteeritud kodanikku. Suuremal osal areteerituil õnnestus 14. jaanuaril surma suust siiski pääseda Eesti vägede ootamatu linnatungi tõttu. Paljud pääsid surmasuust, kuid Krediidpanga keldri pimedate võlvide all oli sündinud ka enamlaste kohutav veretöö. Siin lamasid porisel põrandal oma vere sees silmapaistvamate vangide laibad. Hukatute seas oli ka esimene Eesti piiskop Platon.

Sõjategevus Virurindel 13.—19. jaanuarini.

Jõhvi — 17. jaanuaril — ja Narva — 18. jaanuaril — vallutamine.

Meie vägede edasitungimine Virurindel. 13. jaanuaril jätkasid meie väed Virurindel edasitungi.

Meie osadest olid soomusrongid ja Järvamaa kaitsepataljon tegevuses Tartu sihis ja seega Virurinde vägede koosseisust välja läinud.

13. jaanuaril sündis meie vägede edasiliikumine peaaegu takistamatult. Vaenlane oli peaaegu igalt poolt enne meie väeosade ilmumist lahkunud.

Meie sõjalaev „Lennuk” kapten Joh. Pitka juhatusel pommitas 13. jaanuaril Narva linna, Riigiküla, Jõhvi ja Vaivara jaamu. „Lembit” tulistas Aseri vabrikut, Püssi jaama ja Tallinn—Narva maanteed Purtse küla rajoonis.

6. jaanuariks tehakse meie väeosadele ülesandeks väljatungida Piitse küla—Maidla mõisa—Purtse jõe joonele.

Ratsarügement pidi välja tungima Peipsi järve põhjakaldale ja puhastama koos Balti pataljoniga Lohusuu, Ranna-Pungerja, Tudulinna ja lisaku rajooni. Pärast nimetatud ülesande täitmist kavatseti 4. rügement jätta diviisi reservi.

Täites oma ülesande jõuab 4. rügement 14. detsembril? kell 1600 Liimala küla—Ranna talude joonele. Vaenlasega oli kokkupuutumine ainult Liimala külas.

1. rügement leiab vaenlase Püssi mõisa—Matka küla—Purtse küla joonel. Meeskonna väsimuse tõttu ei asu 1. rügement pealetungile, vaid jääb öösiks Ivala küla—Erra mõisa—Kestla küla joonele.

5. rügement puutub kokku vaenlasega Uniküla—Aiduküla—Maidla mõisa joonel. Tekib äge võitlus ja kõik nimetatud punktid vallutatakse 5. rügemendi poolt.

Balti pataljon jõuab siin-seal vaenlase järelväesalkadega kokku puutudes lisaku—Tudulinna joonele, kuna lõuna pool tegutsev 1. ratsarügement välja tungib Lohusuu ja lisaku rajooni. Põhja-korpuse väesalk, polkovnik Bibikovi 70-meheline eskadron, liigub vaenlast jälitades edasi Vasknarva suunas.

15. jaanuar määratakse 1., 4. ja 5. rügemendile puhkuspäevaks. Balti pataljon saab käsu edasi liikuda Illuka mõisa sihis ja 1. ratsarügement — võimalikult kiiresti välja tungida Narva jõe joonele põhja poole Vasknarva.

Jõhvi vallutamine 17. jaanuaril. 16. jaanuariks tehakse väeosadele ülesandeks:

5. rügemendil — enda alla võtta Pagari mõisa—Jõhvi joon; 1. rügemendil — vallutada Jõhvi—Toila mõisa joon; 4. rügemendil — diviisi varru koonduda Purtse küla—Varja küla—Püssi mõisa rajooni. Nende ülesannete täitmine toob endaga kaasa 16. jaanuaril vihased võitlused kogu väerindel.

1. rügement ei suuda, hoolimata raskeist lahinguid, päeva jooksul oma ülesannet lõpule viia. Raskemaid lahinguid tuli lüüa kalevlasil Järveküla juures. 5. rügemendil on aga enam edu — ta vallutab 16. jaanuari õhtu eel

Pagari—Tammiku mõisa joone ja ööl vastu 17. jaanuari — Jõhvi alevi. Balti pataljon oli 16. jaanuari hommikupoolikul Pagari mõisa rajooni jõudnud, kuna aga 1. ratsarügement sel ajal, liikudes üle Lohusuu, Ranna-Pungerja, lisaku, Illuka, asus oma eelosadega juba Rausvere—Vasavere rajoonis. Seega oli 1. ratsarügement, vaenlast lõunast sügavasti haarates, esimesena välja tunginud Jõhvi alla — Illuka, Pagari, Rausvere ja Vasavere rajooni, millega ta kergendas ka teiste väeosade edasiliikumist lõuna pool raudteed Pagari mõisa ja Jõhvi suunas.

Kokkuvõte. 17. jaanuaril liikumist alates ei leia 1. rügement vaenlast oma rinde vastas. Rügement asub Konju—Voka joonele. 5. rügemendi luurajad liiguvad Mustjõe—Sirgala rajooni.

lisaku, Kuremäe, Jõhvi rajooni langemisega kaotas vaenlane viimsed võimalused kaitse korraldamiseks lõuna pool raudteed enne Narva jõge. Raudtee ja mere vahel võis vaenlane siin-seal küll veel peatuda, kuid püsivaks vastupanuks ja pealetungivate eesti vägede kinnipidamiseks polnud tal erilisi lootusi, sest lõuna pool raudteed tegutsevad eesti väed said vaenlase taandumisega Narva jõe suuremalt osalt vabaks ja võisid nüüd raudteest lõuna pool asuvate metsade ja soode kaudu sügavasti haarata vaenlase Narva väegrupi vasakut tiiba, ähvardades seega läbi lõigata tema ainsa taandumistee Narva peale. Vaenlane oli taandumishoos ja seepärast ka tema seljatagune kujunes äärmiselt tundeliseks.

Jõhvi oli vabastatud. Meie väeosade edasiliikumise tempo oli tingitult maastikust, teedevõrgust ja vaenlase tegevusest väga mitmekesine. Virumaa maastik ja teedevõrk lubas suuremail väeosadel, eriti taandumise ajal, tegutseda peamiselt raudtee ja Tallinn—Narva maantee suunas, s.o. — raudtee ja mere vahel. Seepärast on ka arusaadav, miks vaenlane oma tusedamad jõud koondas ja eriti visalt pani vastu põhja pool raudteed. Lõuna pool raudteed kaitses vaenlane ainult üksikuid itta viivaid teid või taktikaliselt tähtsaid rajooni, nagu Maidla mõisa ja Pagari—Tammiku mõisa piirkonda, ja neidki ainult võrdlemisi nõrkade jõududega.²

Vaadates meie jõudude asetsust pealetungi ajal Kunda jõelt ida poole näeme, et meil lõuna pool raudteed tegutsesid 5. rügement, Balti pataljon ja 1. ratsarügement ühes Bibikovi ratsasalgaga ja põhja pool raudteed — 1. rügement, 4. rügement ja Kalevi Malev. 4. rügement asus juba 15. jaanuarist saadik diviisi varus ja seetõttu jäi ka pealetungi läbiviijaks ainuüksi 1. rügement ühes kalevlastega, s.o. pealetungist tegelikult osavõtvad väed lõuna pool raudteed olid tunduvalt tugevamad kui põhja pool raudteed asuvad väed. Nimetatud põhjusil on ka loomulik ja olukorra kohane, et kõige kiiremini liikus edasi meie äärmine parem tiib, s.o. Bibikovi eskadron, 1. ratsarügement ja Balti pataljon, kelle ees vaenlane rutuliselt põgenes Vasknarva sihis, siis meie keskpaik — 5. rügement, kelle vasaku tiiva vastas raudtee piirkonnas vaenlane juba südimalt vastu pani, ja lõpuks meie vasak tiib — 1. rügement ja kalevlased — kellel raskeid lahinguid tuli läbi viia (kalevlasil Järveküla lahing

² „Proletaarne revolutsioon Eestis”, nr. 6, 1928. a., lhk. 15.

16. jaanuaril), sest vaenlane pani kogu aeg kõvasti vastu.

Narva vallutamine 18. jaanuaril. Dessant Mummusaare juures 18. jaanuaril. Narva vallutamise operatsioon otsustati läbi viia maa- ja mereväe ühisel tegevusel.

Juba 14. jaanuaril algas kapten J. Pitka, kes sai ülemjuhatajalt vastavad direktiivid, Tallinnas ettevalmistusi suuremaks dessantoperatsiooniks. Kahe päeva jooksul jõuti kõigi ettevalmistustöödega lõpule ja 16. jaanuaril sõitis laevastik dessandiga (umbes 400 meest) merele — Kundasse, kus ootas major Ekströmi pataljon (soomlased). Järgmise päeva, s.o. 17. jaanuaril, kella 0300 paiku olid soomlased — umbes 600 meest — ja tarviline varustus Kundas laevadele võetud ja laevastik sõitis Mummusaare alla, mille kapten J. Pitka oli valinud dessandi maalesaatmise kohaks ja operatsiooni algpunktiks. Kella 1100 paiku jõuti kohale ja avati laevadelt suurtükitali rannale, millele vastasid vaenlase soomusrong ja üks väljapatari. Varsti sunniti „Lembitu” ja „Lennuki” tulega vaenlase patari vaikima ja soomusrong Narva poole taanduma. Seejärel algas dessandi maalesaatmine, mis aga peagi tuule ja lainetuse ning kivise randumiskoha tõttu tuli katkestada. Maale jõutakse saata kõigest 200 mehe ümber — kaks kompaniid soomlasi ja Narva kooliõpilaste rühm (dessantpataljonist), kes kohe edasitungimist alates ka lühikese võitluse järele välja löövad vaenlase Utria külast. Seejärel tulistavad meie laevad Auvere jaama ja selle ümbruskonda ja „Lennuk” laseb Narva-Jõesuu alla sõites Narva linna peale paarkümmend pommi.

Keskööl hakkab tuul vaikima ja lainetus raugema ning kella 0200 ajal (18. jaanuaril) avaneb võimalus jätkata dessandi maalesaatmist. Raske töö järele läheb korda 18. jaanuaril kella 1000 maale saata kogu dessant, kes edasi liigub Utria külla.

Vahepeal olid juba varem randunud kaks soome kompaniid alanud edurikast tegevust. 4. kompanii vallutas Laagna, kuna 2. kompanii luureosad jõudsid Merekülani.

Edasi areneb operatsiooni käik järgmiselt: 1. soome kompanii liigub Mereküla kaudu Narva-Jõesuu peale, 2. soome kompanii — Puhkuva küla kaudu Narva maanteele ja sealt edasi — Riigiküla peale, 3. soome kompanii ja alamkapten Pauluse dessantpataljoni osad, peale ühe kompanii, kes Utria külla maha jäi, seljataguse kaitseks ja sidemeks, liiguvad Laagna mõisa.

Kohe pärast dessandi maalesaatmist sõidavad „Lembit” ja „Lennuk” Narva-Jõesuu alla ja avavad selle peale tule. Kell 1130 tõsteti Narva-Jõesuu tuletornis üles valge lipp, mispeale ka laevad tulistamise lõpetasid. Varsti tuli rannast meie laevade juure paar lootsi, kes kinnitasid, et vaenlane patareid maha jättes on põgenenud. Miinidest olevat jõesuu puhas. „Lembit” sõitis seepeale jõesuhu sisse, kuna „Lennuk” läks dessanti toetama. Hiljem avas „Lembit” tule Narva peale.

Keskpäeval tekkisid vihased võitlused Laagna mõisa juures, kus vaenlane soomusrongi tule toetusel kallale tungis Laagna mõisas asuvaile soomlasile ja meie dessantpataljoni osadele. Alamkapten Paulus palub

kapten J. Pitkat vaenlast laeva suurtükkide tule alla võtta, kuid kapten J. Pitka, kes raadioteel on saanud teate, nagu oleks meie 1. ratsarügement Vaivara rajooni jõudnud, ei julge tuld avada, kartes, et ratsavägi, keda alamkapten Paulus vaenlase omaks peab, võib olla meie oma 1. ratsarügement.³ Selle tagajärjel tuleb meie ja soome kompaniidel ilma suurtükitle toetuseta vaenlase jala- ja ratsaväega astuda võitlusesse, mis pikemat aega kestab ja meile ning soomlasile sünnitab tunduvald kaotusi, kuid vaenlase soomusrongi võtab meie laevastik siiski tule alla. Ägeda võitluse järele tõmbub vaenlase soomusrong Narva poole tagasi.

Vahepeal jõuavad Vaivara alla ka I diviisi väeosad. 1. jalaväe rügement, kes hommikul välja astudes takistamatult liikus edasi ida poole, jõuab kella 1400—1500 vahel Pimestiku küla—Vaivara jaama joonele. Saadakse teada, et eelmisel päeval (17. jaanuaril) on Narvast Vaivarasse jõudnud uus punaväe rügement (86.), kes rootsiaegsesse vene kaevikusse positsioonile on asunud. Kohe antakse käsk 1. rügemendi juures olevale patareile vaenlase seisukohtade pommitamiseks. Vaevast saab patarei tule avada, kui vaenlase poolt kaks läbirääkijat nähtavale ilmuvad ja meie osadeni jõudes teatavad, et kogu punaväe rügement on valmis alistuma. Meie poolt ollakse sellega nõus ja enamlaste 86. kütirügement kogu koosseisus (umbes 650 meest) kapituleerub määratud korras. Sõjasaagiks saadakse 9 kuulipildujat, 4 kasti kuulipildujate tagavaraosi, 89 hobust, 14 vankrit, 1 saan, 12 välikööki ja 9 padrunikaarikut.

Kell 1930 jõuab 1. rügemendi 13. kompanii Utria külla, kus ta ees leiab alamkapten Pauluse vähema dessantosaga. Alamkapten Pauluse palve peale abistada meie dessantosi Laagna mõisas, saadetakse sinna pool kompaniid kalevlasi ja üks rühm 13. kompaniist, kuid nad ei leia mõisa jõudes enam vaenlast. Viimane oli just enne seda paanikas metsi mööda Narva poole ära taandunud. Seda olid teda tegema sundinud meie 1. ratsarügemendi osad, kes kella 1900 paiku jõudsid Auvere külast Laagna mõisa lähedale. Sel ajal, kui eelnimetatud sündmused arenesid Laagna piirkonnas, oli Narva saatus juba otsustatud.

Juba enne lahingu tekkimist Laagna mõisa juures oli 2. soome kompanii ühes Narva kooliõpilaste rühmaga⁴ alanud Puhkuva kaudu liikumist Riigiküla sihis, kus vaenlase patarei pidi asuma. Seal pidi 2. kompanii ühinema Mereküla ja Narva-Jõesuu kaudu liikuva 1. soome kompaniiga, et siis ühes koos edasi tungida mööda Narva jõe kallast Narva sihis. Kell 1600 jõuab 2. soome kompanii Riigile, sealt vaenlase põgenema lüües. Riigiküllast jätkab 2. kompanii, ilma et ta 1. kompaniid ära ootaks, liikumist Narva poole, sinna püüdes jõuda esimesena. 1. kompanii püüab samuti esimesena Narva jõuda ja liigub seepärast Narva-Jõesuust möödudes (Narva-Jõesuu oli juba langenud ja seal asus „Lembitu” dessant) Kudruküla lõunapoolse osa kaudu

³ J. Pitka — „Minu sõjamälestused”, lk. 114.

⁴ Peale kõige muu oli Narva kooliõpilasil veel see suur tähtsus, et nad tundsid maastikku ja teid. Võib kindlasti öelda, et ilma Narva kooliõpilasteta poleks soome kompaniid nii edukalt suutnud tegutseda.

Riigikülla, kuid ta oli juba 2. kompaniist maha jäänud. Kell 1730 jõuab 2. soome kompanii kapten Eskola juhatusel ühes Narva kooliõpilaste rühmaga Narva eeslinnani ja tungib suure maantee ja Riigiküla tee vahelt ootamatult linna sisse. Esimest tugevamat vastupanu leiavad soomlased ja Narva koolipoisid alles kesklinnas, kuid nende ootamatu ja äkiline ilmumine tekitab niivõrd suure segaduse, et enamlased linna sissetunginud „valgete” jõudu arvasid kümme korda suuremaks kui ta tegelikult oli. See võimaldas soomlasile initsiatiivi endi käes hoida. Raekojaplatsil võetakse soomlaste poolt esimene suurem sõjasaak — diviisi staap ühes diviisiülemaga ja diviisi moonavor; kokku saadakse vange 300 mehe ümber. See järele algab vihane võitlus enamlastega, keda viimaseil päevil Narva alla oli kogunenud 3000 mehe ümber. Kell 1845 jõuab ka 1. soome kompanii ühes vähema eestlaste salgaga Narva, mis järele võitlused linnas veelgi verisemaks muutuvad. Samm-sammult võideldes tungivad soomlased ühes meie salkadega edasi puusilla juure ja Peetri turule, kus lahing kujuneb juba armutuks enamlaste hävitamiseks. Südaööks oli kesklinn vaenlasest täiesti puhastatud, kuna veel punaste käes püsisid raudteesild ja jaam — neid oli tal viimse võimaluseni tarvis kaitseda, et Auvere jaamast kohale jõudnud soomusrong saata üle jõe. See nõudis aga pikemat aega, sest halvasti parandatud silda mööda sai rongi ainult ühe vaguni kaupa teisele jõekaldale veeretada, kuna kogu rongi raskust sild ei kannatanud välja. 19. jaanuaril kella 0200 tuldi sellega siiski toime.

19. jaanuari hommikul kella 0400—0500 vahel jõuavad Narva major Ekström ja alam-kapten Paulus ülejäänud soome ja meie dessantpataljoni osadega, kes ühes veidi hiljem kohalejõudnud meie 1. ratsarügemendi osadega linna vaenlasest lõplikult puhastavad.

Kell 1200 jõuab Narva 5. rügement. 5. rügemendile järgneb tund aega hiljem 1. rügement, peale 13. kompanii, kes mereäärt mööda liikudes kell 1330 jõuab Narva-Jõesuhu.

1. rügement võtab oma kaitse alla Narva ja Narva-Jõesuu vahe. 5. rügemendi osad asuvad kaitsele Jaanlinna ette endisele Saksa kindlustatud positsioonile. Lõuna pool Narva linna asub Narva ja Gorodenka vahele Narva jõe joonele kaitsele 1. ratsarügement, kuna Balti pataljon juba eelmisel päeval Narva jõe Gorodenkast kuni Vasknarvani oli võtnud oma kaitse alla. 4. rügement jäi diviisi reservi.

Kokkuvõte. Narva linna ja Narva jõe joone vallutamise lõpeb Põhja-Eesti vabastamise operatsioon. Meie energilise vastupealetungiga paisati punased 12 päeva jooksul Narva jõe taha, kuna vaenlasel Põhja-Eesti vallutamiseks 40 päeva oli kulunud selleks, et meie osi suruda Paide—Jägala jõe—Valkla joonele. Narva linna tagasivõtmisega lõpeb Viruväerindel esimene operatsioonide järk.

Põhja-Eesti vabastamisega koos tõusis meie väeosade meeleolu, kuna vaenlase oma samal ajal langes.

Manööversõja perioodile Põhja-Eestis, mis kestis veidi vähem kui 2 kuud

(28. nov. 1918. a. kuni 19. jaan. 1919. a.), järgnes pikemaegne positsioonsõja ajajärk Narva jõe joonel, kus mõlemad pooled endid kindlustasid ja vahetevahel ette võtsid vaid vähemaid pealetungikatseid, millel aga polnud erilisi tagajärgi rinde üldise seisukorra peale.

Ka Narvas olid enamlasted toiminud õudse veretöö. Kohaliku rahva ja vangivõetud enamlaste teatel olid enamlasted oma võimuloleku ajal Narvas tooreimal kombel ära hukanud üle 200 kodaniku. 29. jaanuaril 1919. a. kokkuseatud ametlikust protokollist enamlaste metsikuse kohta Narvas selgub, et 26. jaanuaril õnnestus üles leida kolm ühishauda Joala mõisa väljal. Ühishaudadest võeti välja 35 laipa. Matmiskohaks olid valitud vabriku mustusaugud. Augud, millesse laibad olid visatud, olid ääreni täidetud väljakäigu mustusega. Peaaegu kõik laibad olid kas sukis või paljajalu, kuna saapad olid ära võetud, samuti puudusid paljudel ka pealmised riided.

Sõjategevus Lõunarindel pärast Tartu vabastamist kuni 4. veebruarini.

Valga — 1. veebruaril —, Võru — 1. veebruaril — ja Petseri — 4. veebruaril vallutamine.

Sõjaline tegevus Viljandi sihis kuni 16. jaanuarini. Peale Riia vallutamist 2. jaanuaril 1919. a. vabanes vaenlasel osa Riia sihis tegutsevaist jõududest. Et Eesti väed samal ajal asusid üldisele vastupealetungile, mis edukalt arenes, siis hakkasid punased Riia alt meie Lõunarindele abi vägesid (peamiselt läti kütte) ümber paigutama.

Viljandi sihis — Holdre—Helme—Tõrva üldjoonel meie osade vastu vaenlasel tegutsesid:

Talli—Holdre—Taagepera ja Koorküla—Helme suunas — 12. Novgorodi kommunistliku kütirügemendi osad;

Tõrva—Helme mõisa—Kärstna ja Rulli—Leebiku suunas — 49. kommunistliku kütirügemendi riismed.

Samas sihis tegutsevad meie väed vastavalt tegevussuundadele jagunesid kahte gruppi, mille koosseisus 8. jaanuaril oli:

a. kapten Schmidt Taagepera grupp:

6. rüg. 7. komp. ilma ühe rühmata — umbes 70 tääki

Skaute „ 30—40 „

3. rüg. 2. komp. „ 30 „

Võru maakonna kaitseliitlasi, „ 25—30 „

Kokku — umbes 155—170 tääki.

b. kolonel-leitnant E. Kubbo Helme grupp:

3. rügemendi osi — umbes 200 tääki

6. rügemendi osi (8. komp.) „ 200 „

Kornet Korneli ratsasalk „ 20 mõõka

Kokku — umbes 400 tääki ja 20 mõõka.

Mõlema grupi üldjuhiks oli kolonel-leitnant E. Kubbo.

Et kergendada kolonel-leitnant E. Kubbo Helme grupi tegevust Kärstna—Tõrva sihis, otsustas kapten Schmidt anda tiiblöögi Taagepera rajoonist Taagepera—Helme mõisa—Tõrva maantee suunas Helme—Tõrva rajooni koondunud vaenlasele.

Taagepera grupi tegevus Helme suunas algas 8. jaanuaril ja kestis üldiselt kuni 10. jaanuarini, ilma et erilist edu oleks saavutatud.

10. jaanuaril vallutas vaenlane Taagepera mõisa, mille järele kapten Schmidt Taagepera grupp tõmbus kiiresti tagasi Ala kõrtsi suunas. 6. rügemendi II pataljoni 5. kompanii katse vallutada Taagepera mõis 10. jaanuari õhtul ebaõnnestus. Algas Taagepera grupi taandumine Karksi-Nuia rajooni.

13. jaanuarist alates läks kapten Schmidt 3. rügemendi 2. kompaniiga Helme grupi koosseisu. Karksi-Nuia ümbruses asuvad ja sinna koonduvad 6. rügemendi II pataljoni osad alam-kapten Jaaksoni juhatusel hakkasid opereerima Taagepera—Holdre—Omuli—Talli suunas.

Kooskõlas Taagepera grupi tegevusega alustas Helme grupp 10. jaanuaril pealetungi Helme mõisa ja Tõrva vallutamiseks, kuid edu ei saavutatud. Järgnevate päevade kestes, 11.—16. jaanuarini, ei olnud Helme grupi ja vaenlase asetsuses muudatusi.

Taagepera, Helme ja Tõrva jäid vaenlase kätte.

Ruhja langemine 12. jaanuaril. Ajajärgul 9.—11. jaanuarini tegutsesid Ruhja ümbruses kohalikest läti enamlastest moodustatud partisansalgad⁵, kes küll ei moodustanud kuigi tõsist lahingjõudu, kuid ilmudes kord siin, kord seal, häirisid meie väesalku ja hoidsid meeli ärevil. Nii võeti ööl vastu 10. jaanuari paar korda meie sõdurid Ruhjas tule alla ja samas lõigati telefonijuhtmed läbi. Ööl vastu 11. jaanuari kordus telefoniühenduse rikkumine Mõisaküla ja Ruhja vahel, kus mitmed telefonipostid maha saeti. 11. jaanuari keskpäeva paiku katsusid kohalikud läti partisanid peale tungida Virkeni mõisa ja Ruhja suunas, kuid löödi tagasi. Ka mujal Eesti—Läti piiril mere ja Ruhja vahel olid läti enamlaste salgad alustanud vaenutegevuse meie vastu.

Lätlaste meeoleolu oli enamlaste agitaatorite poolt äärmuseni eestivaenuliseks õhutatud. Kihutajad väitsid, et eestlaste poolt Ruhja okupeerimine ei seisvat millegagi ühenduses enamlusvastase sõjaga, vaid sellele tulevat vaadata kui sihilikule vaenutegevusele läti rahva vastu. Umbkeelsus lätlaste ja meie sõdurite vahel suurendas veelgi tekitatud lõhet.

Kohalike enamlaste mõju Ruhjas ja selle ümbruses oli niivõrd tugev, et parempoolsed elemendid ei julgenud astuda samme kodanliku valitsuse loomiseks. Seadusliku läti rahvusliku valitsusaparaadi puudus ei võimaldanud ka meie väejuhatusel läti rahvaga kontakti luua, et selgitada neile toleaegset olukorda ja Eesti vägede Läti territooriumil viibimise tõelisi põhjusi.

Arvestades eelnimetatud olusid otsustas 6. rügemendi ülem Ruhjast Valga

⁵ Petrogradi komm. kütipolgu osad olid Ruhja langemise eel Ruhjast Volmari suunas välja taandunud.

suunas esialgu mitte edasi tungida. Igaks juhtumiks lasti isegi kaitseks korraldada Ipiku—Kirbla—Laatre mõisa joon.

12. jaanuariks ilmusid Salatsi—Ruhja joonele 9. läti kommunistliku kütirügemendi ja Naukšeni ümbrusesse — 6. läti kommunistliku kütirügemendi osad.

12. jaanuaril oli Ruhja ümbruses tegutsevate poolte jõudude vahekord umbes järgmine:

meil — 500 tääki, 40 ratsanikku, 12 kuulipildujat, 4 kerget suurtükki ja üks kitsarööpeline soomusrong;

vaenlasel — 900 tääki, 70 ratsanikku, 12 kuulipildujat, 4 kerget suurtükki.

Seega oli vaenlane meist jalaväes suures ülekaalus. 13. jaanuaril suurenes veelgi vaenlase ülekaal, kellele 51. kütirügemendi osad hakkasid kohale jõudma.

Et vaen eestlaste vastu päevpäevalt muutus teravamaks ja 6. rügemendi seisukord Ruhjas ja selle lähemas ümbruses kujunes ikka hädaohtlikumaks, nõustus diviisi ülem Ruhja evakueerimise kavatsusega ja tegi korralduse, mille põhjal 6. rügemendi osad pidid 12. jaanuari õhtul Ruhjast lahkuma ja asuma kaitsele Jäärja—Ipiku—Kirbla—Laatre mõisa joonel varem väljavalitud ja organiseeritud positsioonidele.

12. jaanuaril kell 2100 lahkusid 6. rügemendi osad ühes soomusrongiga Ruhjast. Rügement asus kaitsele Jäärja—Ipiku—Kirbla—Laatre mõisa joonele. Soomusrongi ülesandeks jääb valvata raudteeliini Kirblast kuni Ruhjani.

13. jaanuaril tulid enamlased uuesti Ruhja.

13. kuni 17. jaanuarini valitses Rubja—Mõisaküla sihis üldiselt vaikus. Kokkupõrkeid oli ainult luureosade vahel.

Tartu kaitsmine. Tartu rajoonis asusid pärast Tartu tagasivõtmist meie väeosad üldiselt Puhja—Nõo—Reola—Haaslava—Luunja joonel. Saades abivägesid asus vaenlane 16. jaanuaril vastupealetungile ja vallutas Reola mõisa, sundides Tallinna kaitsepataljoni osad Ülenurme suunas taanduma.

Tartu kaitsmine kujunes raskeks. II diviisil varusid ei olnud. Vaenlase edu likvideerimiseks pöördus II diviisi ülem kolonel V. Puskar ülemjuhataja poole, paludes abivägesid saata.

Selle peale teatas ülemjuhataja kolonel J. Laidoner, et Tartut ei tohi milgi tingimusel ära anda, ja käskis kõik soomusrongid saata II diviisi ülema käsutusse. Reale selle lubas ta ühe eskadroni II diviisile abiks saata.

16. jaanuaril asusid Võrtsjärve idakaldal olevad meie väed vastupealetungile ja vallutasid Rannu mõisa. Ka raudtee sihis tungisid soomusrongid Nõost edasi.

17. jaanuaril vallutasid meie soomusrongid vaenlase poolt mahajäetud Elva alevi, kuna Tallinna kaitsepataljon 2. rügemendi osade toetusel võttis vastupealetungiga Reola mõisa tagasi. Seega oli likvideeritud otsene hädaoht Tartule. Vaenlane löödi küll taanduma, kuid meie osad ei suutnud esialgu edu Valga ja Võru sihis arendada.

II diviisi pealetung Ruhja, Naukšeni, Pikksaare, Talli, Tõrva ja Puka üldjoone vallutamiseks. Et kergendada Tartut kaitsevate väeosade seisukorda, andis II diviisi ülem kolonel V. Puskar 18. jaanuaril Ruhja, Tõrva ja Valga sihis tegutsevaile väeosadele käsu pealetungiks, mille eesmärgiks oli vallutada Ruhja—Naukšeni—Egersi—Pikksaare—Talli—Tõrva ja Puka üldjoon.

Diviisiülem otsustas selle ülesande täita, peale tungides järgmiselt:

1. Parempoolne kolonn kolonel-leitnant J. Puskari juhatusel koosseisus — 6. rügement (ilma II pataljonita), kitsarööpalised soomusrongid nr. 1 ja nr. 2 ning 2 suurtükki — peale tungida Kirbla—Ruhja—Valga suunas ja valutada Ruhja alev, Naukšeni jaam, Naukseni mõis ja Egersi küla.

2. Keskmise kolonn kolonel-leitnant E. Kubbo juhatusel koosseisus — 3. rügement, 6.

rügemendi II pataljon, üks patarei ja üks soomusauto — peale tungida:

- a. Lilli rajoonist Pikksaare suunas ja see vallutada;
- b. Taageperast Holdre—Omuli mõisa suunas ja vallutada Talli jaam;
- c. Taageperast Helme kirikumõisa—Tõrva suunas 3. rügemendi osade abistamiseks, kellel on ülesandeks vallutada Tõrva;
- d. Kärstna—Helme mõisa—Tõrva suunas ning vallutada Helme mõis ja Tõrva.

3. Vasakpoolne kolonn kolonel-leitnant Kurvitsa juhatusel (Viljandi vabatahtlik pataljon) — peale tungida Tõrvale kirdest, Leebiku suunast.

4. Leitnant Einbundi kolonn (Tartu kaitsepataljon) — vallutada Puka jaam ja raudtee kuni Elva jaamani.

2. jalaväe rügement, 2. ratsaväe rügement, Balahovitši väeosa ja Tallinna kaitsepataljon, kes tegutsesid Tartu—Valga raudtee ja Võru—Petseri suunas, pidid esialgu jääma endistele seisukohtadele.

Operatsiooni läbiviimine arenes järgmiselt: Kirbla—Ruhja sihis algas 6. rügemendi I ja III pataljoni pealetung 19. jaanuaril ja samal päeval vallutati Ruhja, Naukšeni jaam ja Naukšeni mõis. 21. jaanuaril vallutasid kitsarööpalised soomurongid, millel olid dessandina kaasas skaudid, Pikksaare jaama. Kuigi 21. ja 22. jaanuaril Talli suunas edasi tungiti, ei suudetud seda jaama siiski vallutada ja 23. jaanuaril langes isegi Pikksaare jaam uuesti vaenlase kätte.

Keskmise kolonni suhtes oli käsk veidi hilinenud, sest 6. rügemendi II pataljoni osad olid juba 17. jaanuaril Lilli—Taagepera joonele välja jõudnud ja mõlemad punktid vallutanud. 18. jaanuaril koondus Taageperasse ja selle lähemasse ümbrusesse 6. rügemendi II pataljon.

3. rügement vallutas ööl vastu 19. jaanuari Helme mõisa, kuid pidi selle samal ööl uuesti jätma vaenlase kätte. 21. jaanuaril vallutas 3. rügement teiskordselt Helme mõisa, kuid jällegi langes sama päeva õhtul Helme mõis vaenlase kätte. Vaenlane,

hinnates vääriiselt Helme ja Tõrva sõlmpunktide tähtsust, tegi kõik, et seda ümbrust hoida enda käes. 22. jaanuaril vallutati uuesti Helme ja ka Tõrva. 23. jaanuaril jõuti Koorküla mõisani, 6. rügemendi II pataljon vallutas 22. jaanuaril Holdre ja Omuli.

Tartu—Valga sihis vallutasid meie osad 18. jaanuaril Rõngu mõisa. Samal päeval asusid meie väed Võru sihis Vissi—Voore joonel. 22. jaanuaril algasid Valga sihis tegevust soomusrongid, kes seni olid ametis Elva silla parandamisega.

Tartu sihis jätkas vaenlane läti väeosade koondamist. Lätlaste kaasabil kavatseti otsustav pealetung uuesti alata ja Tartu vallutada.

Vaenlase vastu pealetung Tartu ja Viljandi sihis alataes 24. jaanuarist. Tartut ähvardava hädaohu likvideerimiseks käskis ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner Võrtsjärvest edela pool tegutsevail II diviisi osadel energiliselt Pikasillalt Puka sihis peale tungida, et Tartu rajoonis tegutsevate väeosade seisukorda sellega kergendada.

Kuid juba 24. jaanuaril algasid punased Viljandi sihis uut pealetungi ja sundisid meie osi kohati isegi taanduma, mispärast ka kavatsetud operatsioon Puka peale jäi teostamata. 24. jaanuaril langes uuesti vaenlase kätte Helme ja Tõrva.

6. rügemendi II pataljoni pealetung 25. jaanuaril Omuli ja Koorküla suunas, Helme—Tõrva rajoonis tegutseva vaenlase seljataguse pihta ei annud tagajärgi. Ka ebaõnnestusid vaenlase katsed 26. ja 27. jaanuaril vallutada Taagepera mõis.

Ülemjuhataja kindral-major J. Laidoneri korraldusel toodi Tartust rindele Kuperjanovi partisanide pataljon, kes 25. jaanuaril ühes Tartu vabatahtlike pataljoniga üle Rõngu Puka sihis algas pealetungi. 25. jaanuari õhtuks, pärast ägedaid võitlusi võtsid Kuperjanovi partisanid Rõngu kiriku ja Puka jaama endi alla.

27. jaanuaril jätkasid soomusrongid ja Kuperjanovi partisanid pealetungi Sangaste sihis. Peale kogu päeva kestnud võitlust jõudsid meie osad Priipalu alevi—Keeni jaama rajooni. 28. jaanuaril vallutasid soomusrongide dessantosad peale ägedat lahingut Sangaste jaama. Paari järgneva päeva kestes katsusid punased soomusrongide toetusel Sangaste jaama uuesti tagasi võtta, kuid löödi meie poolt tagasi.

Lõunaväerinde juhatuse ümberkorraldamine. Lõunaväerindel tegutsevate vägede otstarbekohasemaks juhtimiseks allutas ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner 25. jaanuaril kõik seni II diviisi alla kuuluvad väeosad soome abivägede juhatajale, kindral Vetzerile — luues sellega Lõunaväerinde juhataja instituudi. Lõunaväerinde staap asus Tartu, staabi ülemaks määrati kapten Mutt.

II diviisi koosseisust eraldati Pärnu kaitsepataljon, 6. ja 3. rügement, Viljandi kaitsepataljon, 2. ratsapolgu 1. eskadron, kitsarööpalised soomusrongid ja suurtükiväe osad, mis asusid loeteldud väeosade lõikudes,

ja moodustati neist iseseisev operatiivne väekoondis — 1. brigaad. Brigaadi ülemaks määras ülemjuhataja kolonel-leitnant Kanni, kes seni oli tegelnud sõjaministeeriumi juures vabatahtlike väeosade formeerimise alal.

II diviisi juhtivas koosseisus muudatusi ei tulnud. Kolonel V. Puskarile kui II diviisi ülemale allusid kõik ülejäänud Lõunaväerinde väeosad.

Oma korralduste kinnituseks andis ülemjuhataja kindralmajor J. Laidoner 25. jaanuaril järgmise käsu:

Salajane. „Kindral Vetzerile

2. diviisi ülemale polk. Puskar

I. Ärakiri: Viljandi — polk. Kubu

Mõisaküla — polk. Puskar

II. Vaivara — kindral Tõnisson.

Lõuna väerinna ajutiseks juhatajaks nimetatakse Soome abivägede juhataja kindral Vetzer. Kindral Vetzeri alla antakse peale Soome pataljonide kõik II diviisi alla käivad väeosad ühes diviisi staabiga ja kolm laiaroopalist ja kaks kitsaroopalist soomusrongi. Lõuna väerinna ligem ülesanne on Valga ja Võru linnad vaenlase käest ära võtta. Kindral Vetzeril korraldus teha, et Põhja Pojad saaks Tartu väerinnale üleveetud. Pealetungimise algus kindral Vetzeri äranägemise järele soovitatavalt mitte hiljem kui 29. jaanuaril.

Tallinn 25. jaanuaril kell 14/15 Nr. 346.

Kindral-major Laidoner.”

Valga vallutamine 1. veebruaril. 28. jaanuaril andis kindral Vetzer ülemjuhataja kindral-major J. Laidoneri direktiivi alusel käsu, millega Lõunarinde vägedele lähimaks ülesandeks tehti Valga ja Võru vallutamine. Selleks kästi:

1. Mõisaküla—Viljandi grupil (3. ja 6. rügement, Viljandi kaitsepataljon, 3 soomusrongi, 1 eskadron) kolonel-leitnant Kanni juhatusel — kaitseda Lõunarinnet Riia lahest üle Ruhja ja oma vasaku tiivaga ja kitsarööpaliste soomusrongidega Valga peale tungida, läbi lõigata hiljemalt 30. jaanuariks Valga—Riia raudtee, ära purustades raudteesilla, mis 7 km Valgast Riia poole viib üle Säde jõe, et sellega takistada vaenlasele taandumist ja väljavedu Valgast Riia poole. Peale Valga vallutamist 6. rügemendil ühes ühe soomusrongiga kaitseda Pärnu—Valga raudteeliini ja 3. rügemendil koos soomusrongidega kaitseda Valga linna, sulgedes raudteed Riia ja Marienburgi peale.

2. Tartu—Valga grupil (Põhja Poegade rügement, Kuperjanovi partisanide pataljon, Tartu kaitsepataljon, 4 soomusrongi) kolonel Kalmi juhatusel peale tungida Tartu—Valga raudtee üldsuunas ja vallutada Valga linn;

3. Võru—Petseri grupil (Tallinna kaitsepataljon, 2. rügement, Järvamaa kaitsepataljon, 1 eskadron, Balahovitši väeosa) kolonel V. Puskar juhatusel — võimalikult kiiresti läbi lõigata Valga—Petseri raudtee Petseri ümbruskonnas, et sellega takistada vaenlase taandumist Valgast Pihkva, vallutada Võru ja kaitseda Peipsi randa kuni Piusa jõeni ning edasi — Piusa jõgi, Petseri, Vastseliina mõis ja õhtu poole võimalikult Eesti rahvuslikku piiri

mööda.

Käsu täitmisele asuda 30. jaanuaril kell 0700. Pealetungi alul oli meil Lõunarindel umbes 9750 tääki, 250 mõõka, 210 kuulipildujat, 36 suurtükki, 7 soomusrongi ja 1 soomusauto.

Vaenlasel oli umbes 6000 tääki, 400 mõõka, 120 kuulipildujat, 46 suurtükki ja 2 soomusrongi.

Seega olime meie operatsiooni alul tunduvast ülekaalus jalaväes, kuna vaenlasel aga seevastu oli enam ratsa- ja suurtükiväge.

Viljandi—Mõisaküla grupp, kel oli pikk rinne kaitseda ja kes eelmisel päeval oli ametis suurema punaste pealetungi likvideerimisega, ei suutnud täit aktiivsust näidata. Nii langes raskus Valga vallutamisel Tartu—Valga grupi peale, kelle vastu tegutsesid punastel umbes 3300 tääki, 310 mõõka, 86 kuulipildujat, 23 suurtükki ja 2 soomusrongi. Meie Tartu—Valga grupi koosseisus oli umbes 3100 tääki, 30 mõõka, 80 kuulipildujat, 9 suurtükki ja 4 soomusrongi.

30. jaanuaril algasid Kuperjanovi partisanid pealetungi ja vallutasid Tõlliste ja Paju mõisa, ööl vastu 31. jaanuari võttis vaenlane Paju mõisa tagasi, sest Paju mõis moodustab viimse ja ühtlasi ka parema kaitsepositsiooni Valga eel ja seetõttu panid punased siin äärmiselt visalt vastu.

30. jaanuaril andis Tartu—Valga grupi juhataja, kolonel Kalm, käsu, mille järele Kuperjanovi partisanid, soomusrongid ja Põhja Poegade rügemendi I pataljon raudtee suunas pidid tungima Paju mõisa peale, kuna Põhja Poegade rügemendi II pataljon üle Laatre mõisa pidi liikuma Konselu—Mürgi talude rajooni ja seal Valga—Võru raudtee läbi lõikama. Valga—Riia raudtee pidi Mõisaküla—Viljandi grupi osade poolt läbi lõigatama läänest. Nii kavatseti Valga vallutada pealetungiga kolmes suunas, et sellega vaenlase soomusrongidele taandumistee Valgast ära lõigata ja takistada varustuse väljavedu.

31. jaanuaril algas uuesti äge lahing Paju mõisa pärast. Korduvate pealetungikatsete järele ei suutnud Kuperjanovi partisanid Paju mõisat vallutada. Peale lõunat jõudis neile appi Põhja Poegade rügemendi I pataljon ja nüüd vallutati pärast vihast võitlust kell 1700 Paju mõis.

Vaenlane (lätlased ja venelased) pani siin äärmiselt südilt vastu. Peale patareide toetasid nende jalaväge veel 2 soomusrongi ja 1 soomusauto, kuna meie soomusrongid rikutud raudtee tõttu ei saanud abistada jalaväge.

Paju lahing nõudis Kuperjanovi partisanidelt surnute ja haavatutena 7 ohvitseri ja 50 sõdurit. Haavatute seas oli ka leitnant J. Kuperjanov, kes suri Tartus 2. veebruaril. Põhja Poegade I pataljoni kaotused olid 6 ohvitseri ja 60 sõdurit. Vaenlase kaotused Paju mõisa all ulatusid paarisaja surnuni ja 300—400 haavatuni.

Vaenlane, kes paanikas Paju mõisast taandus, jättis nüüd Valga ilma vastupanuta maha ja 1. veebruaril võtsid meie osad lahinguta Valga linna endi alla.

Kitsarööpalised soomusrongid ja Viljandi grupp ei suutnud oma ülesannet

täita, sest kokkupõrke tagajärjel Piksaare ja Talli jaama vahel said kaks soomusrongi vigastada, mistõttu operatsioonist võis tegelikult osa võtta ainult üks soomusrong ühes dessandiga (skaudid). Kõik teised väeosad kulusid ära Lõunarinde parema tiiva kaitseks. Soomusrongi pealetungi Valga sihis võisid toetada ainult 1 kompanii ja 1 eskadron. Loomulikult ei jõudnud need osad Valga—Riia raudteed määratud ajal läbi lõigata ja punaste taandumisteed Riia peale sulgeda.

Mõisaküla—Viljandi grupi osade poolt vallutati: 30. jaanuaril — Piksaare jaam ja Omuli mõis, 31. jaanuaril — Talli jaam ja Talli mõis. 1. veebruaril jõudsid Mõisaküla—Viljandi grupi osad Valka. Sellega oli Mõisaküla—Ruhja—Valga kitsarööpeline raudtee meie võimuses.

Põhja Poegade rügemendi II pataljon leidis ainult vaenlase nõrka vastupanu ja täitis oma ülesande.

Ka Valgas olid enamlased õudse veretööga hakkama saanud, ühishauast kaevati välja 55 laipa, kuna jäljeta kadunute haudade arv kahtlemata on suurem.

Võru (1. veebr.) ja Petseri (4. veebr) vabastamine. Pärast Tartu langemist taandusid vaenlase väed Võru sihis Vana-Kuuste, Reola juure, kus nad vastupanuks koondasid jõude. Läti küttide kiire kohalejõudmine andis neile lootust, et nad meie vägede edasitungimise siin suudavad seisma panna, mis aga ei täitunud. Meie väed vallutasid Reola ja Vana-Kuuste.

Pärast Reola ja Vana-Kuuste vallutamist arenes meie pealetung Tartu—Valga raudtee ja Pihkva järve vahel peamiselt kahes suunas:

1. Võru ja
2. Räpina—Petseri peale.

Võru sihis edasi liikudes polnud meie vägedel (Tallinna kaitsepataljonil) vaenlasega võitlusi Reolast kuni Liivani. Alles Karaski juures puutusid meie väed kokku vaenlase järelvägedega, kuid needki ei avaldanud erilist vastupanu, vaid jätkasid kiiret taandumist Võru suunas. Nii jõudsid meie väed lõpuks Tilleoru juure, kus enamlased korraldasid suurema vastupanu.

Tilleoru lahing (31. jaanuaril) — see oli ägedaim võitlus Tartu—Võru sihis, kus vaenlane kokku võttis oma viimsed jõud, et meie vägesid tagasi lüüa. Võru kaitseks olid enamlased Tilleoru juures hea seisukoha valinud, mis võimaldas visa vastupanu. See oli sügav ja võrdlemisi lage org, kus meie vägesid võis hästi kuulipilduja- ja püssitulega vastu võtta. Vaenlase väed asusid Tilleoru Võru-poolsel kaldal ja olid seal end hästi kindlustanud. Siia olid nad koondanud kõik oma lähedal viibivad jõud, kes avaldasid visa vastupanu.

Tilleoru lahing algas 31. jaanuari varahommikul ja kestis kogu päeva. Lahingu pearaskus arenes keskkohal, kuna samal ajal meie üks kompanii haaras vaenlase vasakut tiiba. Rindelt peale tungides tormasid mitmed meie kompaniid vaenlasele täakidega kallale. Atakeerituna rindelt ja haaratuna

tiivalt, sunniti vaenlane taanduma, mis varsti kujunes punaväeosade paanikaliseks laialijooksmiseks, sest nad ei põgenenud mitte ühes sihis Võru suunas, vaid valgusid metsadesse, kust alles hiljem uuesti kogunesid ja Võru poole hakkasid liikuma.

Tilleoru lahinguga oli ka Võru saatus otsustatud. Põlgastel ja Mustjõel katsusid põgenevad salgad küll veel kord vastu panna, kuid asjata. Meie väed liikusid mitmes sihis Võru poole ja ähvardasid ka siin mööduda vaenlase mõlemast tiivast. See tekitas vaenlaste hulgas segadust, nii et nad ise oma väeosade peale tule avasid, mis taandujad veelgi rohkem segadusse viis.

Vaenlase viimne vastupanu oli murtud. Meie väed tungisid Võrru. 1. veebruaril kell 1500. Võrust jätkati edasitungi Marienburgi ja Petseri suunas. Petseri suunas arenes tegevus järgmiselt: 17. jaanuaril võtab 2. rügemendi II pataljon osa Reola lahingust, mis lõpeb Reola ja Vana-Kuuste ühise vallutamise 2. rügemendi II pataljoni ja Tallinna kaitsepataljoni poolt. Kuna Tartus asuti 2. rügemendi III pataljoni formeerimisele (6. jaanuaril formeeriti 2. rügement kahepataljoniliseks, kusjuures III pataljon määrati II pataljoni täienduseks), liikusid I ja II pataljon edasi. I pataljon liigub Luunjast Võnnu kaudu Rasinasse (28. jaan.) ja sealt edasi Räpina peale, võideldes Viisid—Moisekatsi ja Säkna juures. 29. jaanuaril vallutavad I pataljoni osad Räpina. 27. jaanuaril astub II pataljon välja Luunjast, kuhu ta oli asunud I pataljoni asemele 19. jaanuaril. II pataljon liigub Kriimani ja Kurista mõisa kaudu Ahja peale. 28. jaanuaril puhastati Äkste küla (Ahjast lõuna pool) vaenlasest. 30. jaanuaril vallutatakse pärast nõrka tulevahetust Veriora mõis, sinna asuvad II pataljoni 5. ja 7. kompanii ning 4. patareid, kuna 6. ja 8. kompanii, kes mõisa vallutasid, jätkavad edasitungi Kamnitsa suunas. 6. ja 8. kompaniil on ülesandeks välja jõuda Orava mõisa ja raudteele Tuderna juures, et rikkuda raudtee ja traatühendus Võru—Petseri vahel. Kell 1410 II pataljoni ülem informeerib rügemendi juhatust olukorrast, teatades, et tema ise asub Verioras, kuna kompaniid on juba Kamnitsa läheduses. Kell 1430 teatab I pataljoni ülem, et I pataljon on Kõvera kaudu liikumas Petseri jaama peale, kuna pataljoni staap asub Niitsikus. Seega olid mõlemad pataljonid, kes seni töötasid küll kõrvuti, kuid kogu aeg asusid siiski tundavas kauguses, nihkunud üksteisele lähemale. II pataljoni staap ühes 5. kompaniiga ja patareiga jäi öösiks Veriora mõisa. 6. ja 8. kompanii jõudsid õhtuks Huule ja Kamnitsa külla. Kella 2200 paiku astus Veriorast välja ka pataljoni varu — 7. kompanii — ja umbes kella 2400 jõudis ta Kamnitsa külla,

31. jaanuari varahommikul algas edasiliikumine. 6. ja 7. kompanii pidid liikuma Hanikase külla. Ühtlasi pidi 6. kompanii hommikuks rikkuma raudtee ja telefoni-telegraafiühenduse Tuderna silla juures, millise ülesande 6. kompanii ka täitis 31. jaanuari kella 0800-ks.

Raudtee lõhkumine ei olnud 6. kompaniile sugugi lihtne ülesanne, sest kompaniil puudusid sellekohased abinõud. Pealegi oli Tuderna sild punaste sillavalve kaitse all. Siiski saadi meeskonna ja juhtide ettevõtlikkuse tõttu kohalike abinõudega kuidagi rööpad lahti ja need veeretati kõrgelt raudteetammilt alla orgu. Ka raudtee käänukohal kruviti roopad lahti neid

paigale jättes, et lähenev vedurijuht rikutud teed ei märkaks. Telefoni-telegraafiini rikkumine läks ladusamini: postid saeti läbi ja traadid murdusid. Ka sillakaitse meeskond hävitati.

Nii oli juba päev enne Valga langemist vaenlase taandumistee Pihkva poole raudteed mööda läbi lõigatud ja seetõttu sattus hiljem ka meie kätte Valgast taandunud punaste soomusrong.

31. jaanuaril algasid vihased võitlused Petseri pärast, mis kestsid kuni 4. veebruarini, millal Petseri linn meie poolt vallutati.

Kokkuvõte. Nii ühiselt edasi tungides langesid Lõunarindel ajajärgul 1.—4. veebruarini meie kätte Valga, Võru ja Petseri, seega saime täieliselt endi kätte Mõisaküla—Valga kitsarööpalise ja Valga—Petseri laiarööpalise raudtee, mis hõlbustas meile juurevedu ja vägede ümbergrupeerimist vastavalt olukorrale Pärnu, Valga, Võru ja Petseri vahel.

Valga vabastamisega saime ka uuesti endi kätte Tapa—Tartu—Valga raudtee, mis võimaldas meie väejuhatusele vastavalt olukorrale vägesid ümber paigutada ühelt väerindelt teisele.

Valga, Võru ja Petseri vallutamiseiga likvideeriti enamlaste esialgne tegevus Lõuna-Eestis. See algas paar kuud tagasi võrdlemisi edukalt, kuid veel kiiremini ja suurema hooga viisid meie väed läbi vastupealetungi operatsiooni, surudes Lõuna-Eestisse sissetunginud vaenlase osad tagasi meie kodumaa lõunarajale, kuhu nad ajutiselt küll veel jäid peatuma. Valga, Võru ja Petseri langemisega sattus vaenlane võrdlemisi raskesse strateegilisse olukorda. Ta kaotas Valga kaudu mineva raudteeühenduse Riia ja Pihkva vahel. Samuti kaotasid Põhja-Lätis tegutsevad vaenlase väegrupid omavahelise raudteesideme Riia lahe ja Pihkva vahel.

Pärast Valga, Võru ja Petseri vabastamist tekkis Lõuna-väerindel mõneks päevaks vaikus. Peale pikki võitlusi olid väeosad väsinud ja vajasisid puhkust. Samal ajal olid mõlemad pooled vägede ümbergrupeerimisega ametis edaspidiseks tegevuseks.

Meie kiire edasitung oli määratu strateegiline edu, kuid ta seadis vägede ülemjuhataja ka väga raske ülesande ette: hoida ja kaitseda seda, mis kätte võidetud — olukorras, kus meil reservid puudusid.

Sõjategevus veebruari esimesel poolel ja keskel.

Meie pealetung Lõunarindel 12.—21. veebruaril. Valga, Võru ja Petseri olid küll vabastatud, kuid siiski seisis osa Lõuna-Eesti pinda (peamiselt Lõuna-Võrumaa) veel vaenlase võimuses. Et Eestimaa vaenlasest lõplikult puhastada ja meie rahvaväele võimaldada asuda paremaile positsioonidele, mis soodustaksid Eesti piire edukalt kaitseda vaenlase uuel vastupealetungil, mida lähemas tulevikus võis oodata, andis ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner 8. veebruaril direktiivi, milles määras:

1. I diviisile (Viruväerindele) — aktiivse kaitse ülesande Peipsi põhjakalda ja Narva jõe üldjoonel;

2. Lõunaväerindele:

- a. kaitse ülesande Peipsi (alates Lohusuust) ja Pihkva järve läänekaldal;
- b. pealetungiülesande lõuna ja kagu sihis kuni Salatsi—Säde jõe—Stakelni—Hopa—Vana-Laitsna—Panikovitši—Irboska alevi—Irboska jaama jooneni.

Saadud direktiivi täitmiseks andis Lõunaväerinde ülem, kindral Vetzer, 11. veebruaril oma alluvaile juhtidele järgmise käsu.

„1. Ainult väikesel osal lõunapoolses Võru maakonnas viibivad veel Eesti pinnal vene-läti röövsalgad, keda meie sealt välja peame viskama. Mitte võõra maa võtmiseks ega võitude saamiseks, vaid Eesti Vabariigi piiride kaitseks peavad Eesti Lõunaväerinna sõjaväed tarvilistel sihtidel teatud kaugusele üle Eesti rahvuslise piiri edasi liikuma.

2. Käsen:

a. Polk. Kann — 3. ja 6. Eesti jalaväe polgud, Pärnu kaitsepataljon⁶, 2. ratsapolgu üks eskadron ja 8 suurtükki — võtta kindlalt eelvägedega oma alla Heinaste, Salatsi jõe liin (umbes), Burtneki järv, Stakelni raudteejaam Valga—Volmari teel ja edasi lõuna-hommiku poole kuni Krankeni (incl.). Valvata kõigi teede järele, mis vaenlase poolt meie piirkonda toovad. Aa jõe sild Stakelni juures ära purustada.

b. üks Põhja Poegade pataljon ühes polgu suurtükkidega polk. Kalmi äranägemise järele ja ühe kitsaroopalise soomusrongiga Põhja Poegade pataljoni ühise juhatuse all — liikuda Valga—Marienburgi raud- ja maantee sihis, Hopa jaam vallutada ning valvata teid Adselist kuni U. Laitsnani.

c. Polk. Puskar — 2. ja 7. jalaväe polgud, Tallinna 1. kaitsepataljon, Balahovitši väeosa, 2. ratsapolgu üks eskadron, 8 suurtükki — valvata Peipsi randa Lohusuust kuni meie lõuna-hommiku piirini Irboska sihis. Võtta eelvägedega oma alla Irboska raudteejaam, Irboska alev, Panikovitši, Laura, V. Laitsna, Opekaln, valvates teede järele, mis vaenlase poolt tulevad. Marienburgi alevi peale eskadroniga ootamata pealetungimine toime panna, vaenlase seas paanikat sünnitada ja raudtee läbilõikamisega Põhja Poegade tegevust raudtee sihis kergendada.

d. Kõik soomusrongid, peale ühe kitsaroopalise, kapten Irve juhatusel Stakelni, Marienburgi ja Pihkva sihil tegevusse saata. Tegutseda olukorra kohaselt, selle juures kõige suuremat algatust avaldades.

e. Minu reserv:

1. Kuperjanovi partisanide pataljon Mõisakülas;
2. polk. Kalmi I pataljon Valgas;
3. Tartu kaitsepataljon — Tartust raudteed mööda Võrusse ja

⁶ Pärnu kaitsepataljon moodustati ülemjuhataja nõudmisel ja sõjaministeeriumi korraldusel Ajutise Valitsuse sellekohasel käsul, mille põhjal iga maakond 1919. a. alul oli kohustatud formeerima ühe pataljoni. Pärnu kaitsepataljonile pandi alus 16. jaanuaril 1919. a. üksikuist kaitseliidu salgakesist, kes kaitsesid Pärnumaa lõunapiiri. Pataljoni esimeseks ülemaks oli leitnant G. Zimmermann, kuna hiljem pataljoni ülemaks määrati kapten A. Tomingas. 17. mail moodustub pataljonist 9. rügement, kelle ülemaks määratakse kapten J. Schmidt, viimaste edurikas töö kergendab meie sõjavägede vaeva ja suurendab usku oma jõudude sisse.

Viljandi kaitsepataljon Tartus.

4. *Vaenlase passiivset ja arga teguviisi arvesse võttes kaugemale ja julgelt maakuulamise salkasid välja saata, sest vaenlase üle kogutud teated ajaviitmata saata väerinde staapi ja naabritele.*

5. *Teha kõik eeltööd selleks, et sidet edasiliikumisel kohe jätkata. Praegu, kus meie väeosad asuvad laial väerinnal ning töötavad kaugel üksteisest, tuleb rohkem kui iialgi, side tähtsust silmas pidada.*

6. *Direktiivis näidatud liinile jõudes kõigil eelvägedel kohe võimalikult paremad seisukohad väljavalida ja neid ajaviitmata kõigekülgselt kindlustada, et vähem sõjamehi raskel eelliinil ja rohkem reservis puhkusel hoida. Kõigile rahvaväelastele peab selgeks tehtud saama, et neilt kohtadelt meie enam edasi ei lähe, et see on piir, kust meie vaenlase röövsalkade järele saame valvama ja neile teed Eesti pinnale kinni saame panema. Mida sügavamalt järelekaaludes paremad seisukohad väljavalime, mida kõvemini teedesõlmed ja rajad vaenlasele kinnipaneme, seda rahulikum saab meie seljatagune olema, seda edukam ja julgem Eesti loomise töö kodus.*

7. *Kõigil kõik operatiivteated saata Lõunaväerinna staabi ülema nime peale Tartusse igapäev kella 0730 ja 1830 harilikul olukorral ja iga 4 tunni järele liikumise ja vaenlasega kokkupõrkamise ajal.*

Maakuulamisel saadud teadete kokkuvõtte ööpäeva eest saata kella 1200-ks. Liikumise ajal orienteerida naabreid oma tegevuse üle, aidates üksteist igal võimalusel, selleks käsku ootamata.

8. *Selle direktiivi täitmisele asuda minu iseäralise korralduse järele.*

9. *Minu asetäitjad polk. Puskar ja kapten Mutt.*

10. *Direktiivi kättesaamisest teatada.*

Tartus, 11. veebr, kell 1600, Nr. 4.

*L. vr. üljuh. Vetzer,
Stabül kdrst kpt. Mutt.”*

Saadud käsu alusel algas pealetung 14. veebruaril, mis üldiselt kestis 21. veebruarini.

Salatsi ja Säde jõe operatsioon 14.—22. veebruarini. Salatsi ja Säde jõe operatsioon algas 14. veebruaril. Selle pealetungi ülesanded olid järgmised:

1. Pärnu kaitsepataljon — vallutada Heinaste—Tikmatsi—Kodjaki joon.
2. 6. rügemendi 4. kompanii — peale tungides Jäärja—Peideni maanteed mööda vallutada Peiden.
3. Kuperjanovi partisanid — peale tungides Mõisakülalt Ipiku—Balenhofi—Blanke suunas vallutada Salatsi alev.
4. 6. rügemendi I pataljon (ilma 1. ja 4. komp.) — peale tungida Idva—Panteni —Seleni suunas ja vallutada Vana-Ottenhofi mõis.
5. 6. rügemendi III pataljon ühes jalaluurajate komandoga — peale tungida üle Henseli ja Andrezeni kuni Säde jõeni, kus endi alla võtta Luike ülekäik.
6. 6. rügemendi II pataljon — peale tungida Härgmäe rajoonist Varna ja Turna

suunas, millised punktid vallutada.

Edukalt arenes tegevus 6. rügemendi parema tiiva osadel ja Kuperjanovi partisanidel Burtneki järve ja Salatsi suunas, kuna aga rügemendi vasak tiib (II pataljon) Varna ja Turna sihis ränke lahinguid lüües visalt edasi liikus. 14. veebruari õhtuks jõutakse Salatsi jõe ja Burtneki järve kallastele. 16. veebruaril asus vaenlane vastupealetungile. 22. veebruaril langes Salatsi alev uuesti vaenlase kätte, kuna teistelt punktidele Salatsi ja Säde jõe joonelt meie osad juba varem olid tagasi tõmbunud. Ruhja vallutamiseks oli vaenlane oma reservid Volmarist välja toonud.

19. veebruaril oli jõudude vahekord umbes järgmine: Meil merest kuni Turnani 2954 tääki, 326 mõõka, 45 kuulipildujat ja 10 suurtükki.

Vaenlasel samal rindeosal umbes 4210 tääki, 153 mõõka, 53 kuulipildujat ja 10 suurtükki — seega oli vaenlane meist tunduvast ülekaalus jalaväes.

Pärast taandumist Salatsi ja Säde jõe joonelt asusid meie osad kaitsele Ikla—Vutini—Resgali—Idva—Njäuuke—Andrezeni—Piksaare—Talli—Kureli üldjoonele.

Valga—Riia raudtee piirkonnas meie pealetungil ei olnud edu. Sauleki jaama rajoonist Stakelni suunas meie ei pääsnud edasi.

Marienburgi operatsioon 14.—21. veebruarini. Marienburgi operatsioon algas 14. veebruaril Koikküla vallutamiseks. Operatsiooni läbiviijaiks olid peamiselt kitsarööpalised soomusrongid ühes neile juureantud skautide ja soome Põhja Poegade väeosaga. Peale tungides vallutati 17. veebruaril Mõniste, 18. veebruaril jõuti Riia—Pihkva kivitule ja 21. veebruaril kell 1000 pärast neljatunnist lahingut langes Marienburg soomlaste kätte.

Irboska operatsioon Petseri—Pihkva sihil 14.—19. veebr. Pihkva sihis algas meie pealetung 14. veebruari hommikul ja juba kell 1140 vallutati soomusrongide (nr. 1 ja nr. 2) poolt Irboska jaam. Kogu aeg 14. ja 15. veebruaril pidas vaenlane meid ägeda suurtükitle all. Soomusrongi nr. 1 tabas vaenlane suurtükitlega öösi 14/15. veebruaril 6 korda. Soomusrongide suurtükiväelaste arvamise järgi lasknud vaenlane 14. ja 15. veebruari jooksul umbes 2000 mürsku meie soomusrongide paiknemispiirkonda. Pidades meie edasitungimist raudtee piirkonnas eriti hädaohtlikuks Pihkvale, tegi vaenlane äärmisi pingutusi, et siin meie pealetung seisma panna ja Irboska jaam uuesti tagasi võtta. Ja see õnnestuski tal — 19. veebruaril olime sunnitud Irboska jaama maha jätma ja Petseri sihis taanduma.⁷

14.—19. veebruarini peeti Irboska juures meeletu võitlust, mis mõlemalt poolt nõudis suuri ohvreid. Vaenlane oli meie vastu koondanud enam kui pool tosinat rügemente, suurel arvul suurtükiväge ja neli soomusrongi. Kuid ka vaenlase jõud Irboska lahingus rauges. Tal polnud enam energiat pealetungi jätkamiseks ja edu arendamiseks pärast Irboska jaama tagasivõtmist.

⁷ J. Poopuu ja J. Andreller — „Soomusrongide diviis Vabadussõjas”, II osa, lhk. 96—105.

Võitlused Virurindel pärast Narva vallutamist. Pärast Narva vabastamist 18. jaanuaril oli I diviisil ülesandeks Narva jõe joone ja Narva suuna kaitsemine, mille täitmiseks I diviis Narva jõe kaldad võttis enda alla.

20. jaanuaril juhib ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner I diviisi ülema kindral-major A. Tõnissoni tähelepanu asjaolule, et Narva linna edukaks kaitsemiseks on tarvis Jamburgi linn ära võtta ja sillad Luuga jõel põhjalikult purustada.

21. jaanuaril kavatseti Jamburgi sihis alata pealetungi, kuid soome üksikud kompaniid, kes end lepingu alusel Eesti valitsusega lugesid kohustatuks punaseid ainult Eesti piiridest aitama välja ajada, keeldusid Jamburgi operatsioonist. Seetõttu loobus jõudude puudusel ka I diviisi juhatus pealetungist Jamburgi sihis. Luuga jõe sillad jäid purustamata.

Peale Narva vabastamist areneb sõjategevus Narva jõe joonel peamiselt kolmes rajoonis:

1. Kriuša, Ustje-Žerdjanka külade ümbruses, kus meie osad püüdsid Narva jõe paremat kallast endi käes hoida;

2. Narva linna ees, kus meie osad püüdsid punaseid linnast kaugemale suruda ja

3. Narva-Jõesuu kohal, kus meie osad mõned külad Narva jõe paremal kaldal võtsid endi alla.

Kriuša küla rajoonis tungis 23. jaanuaril meie ratsarügement üle Narva jõe, purustas Oudova raudtee ja võttis enda alla Temnitsa mõisa.

24. jaanuaril vallutas ratsarügement veel Ustje- ja Suur-Žerdjanka külad, seega laiendades Kriuša juures olevat platsdarmi Narva jõe idakaldal.

Lahinguis ajajärgul 25. kuni 30. jaanuarini käisid külad Kriuša platsdarmil korduvalt käest kätte.

31. jaanuaril võtsid meie osad kõik külad Kriuša platsdarmil endi alla ja asusid kindlasti Narva jõe paremale kaldale. Peale selle rauges punaste aktiivsus ja Kriuša rajoonis jäi sõjategevus vaikseks.

Narva rajoonis, soovides hoida punaseid võimalikult Narva linnast kaugemal, võtsid 5. rügemendi osad ajajärgul 27. jaanuarist kuni 5. veebruarini endi alla rea Narva-eelseid külasid, osa neist (Novaja, Zaretšje) jäeti küll hiljem maha, sest neid oli raske kaitseda.

Narva-Jõesuu sihis hakkasid punased 17. veebruaril peale tungima ja katsusid Fitinka ja Karosteli küli vallutada (missugused külad 24. jaanuaril meie osade poolt olid vallutatud), kuid löödi meie poolt tagasi. 18. veebruaril vallutasid punased peale ägedat pommitamist siiski need külad. Nende katse edasi tungida löödi tagasi.

16. veebruaril katsusid punased ka Narva peale tungida, kuid löödi tagasi.

Kokkuvõte. Veebruari keskel oli Eesti vaenlasest peaaegu täiesti puhastatud. 24. veebruaril meie väed asusid üldiselt Ikla—Vutini—Resgali—Idva—Henseli—Piksaare—Kureli—Sauleki—Koiva jõe—Mõniste—Marienburgi—V. Laitsna—Riia-Pihkva kivitee—Panikovitši—Vašina Gora—

Piusa jõe joonel. Püsima olid vaenlase osad jäänud veel meie lõunapiirile, peamiselt Võru- ja Petserimaale. See töö Viruväerindel oli kiiresti edenenud. Lõuna-Eesti vabastamine nõudis aga enam aega ja rängemaid ohvreid. Viruväerindel pärast Narva jõe joone vallutamist kujunes kauemaks ajaks positsioonsõja olukord, kuna Lõunaväerindel ees seisis veel pikk manööversõja ajajärk. See on ka täiesti arusaadav. Põhjas olime välja jõudnud oma riigi piirile ja Narva jõgi pakkus siin head kaitset.

Lõunaväerinne iseendast on lahtine — puuduvad seal sarnased looduslikud jooned, kus võiks normaalselt tekkida positsioonsõja olukord, nagu seda oli Viruväerindel Narva jõgi. Pealegi sai vaenlane kergesti abivägesid Riia rajoonist, mis võimaldas talle Lõuna-Eestis aktiivselt tegutseda.

Sõjategevuse teise perioodi kohta võib tähendada, et meie ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner hindas õigesti olukordi, nii vastupealetungi algmomendi valikul kui ka pealetungioperatsiooni läbiviimisel. Erilist tähelepanu meie ülemjuhataja tegevuses väärib meeolomomendi kõrge hindamine ja selle ärakasutamine vastupealetungile ülemineku alul. Vastavalt võetud otsusele meie ülemjuhataja viis osavasti läbi jõudude jaotuse ja varude kasutamise. Arvestades asjaolu, et meie vaenlasest üldiselt arvuliselt olime nõrgemad ja vaenlasele tuli anda kõvu lööke, valis meie ülemjuhataja vastupealetungil tegevuse aluseks vaenlase löömise osade kaupa, mida meile võimaldas läbi viia tegutsemine seestmestel operatsioon-liinidel. Nii koondati pealetungi alul peajõud Põhja-Eestisse, et vaenlasele esimeses järjekorras Viruväerindel anda otsustav löök, mis ka sündis. Pärast võitu Põhja-Eestis paigutatakse kiiresti osa jõude ümber Lõuna-Eestis tegutseva vaenlase vastu, peamiselt Tartu—Valga sihis, kus ka vaenlasele, kuigi teises järjekorras, löök antakse. Ainult nii tegutsedes, oma jõude koondades tähtsamate operatsioonide läbiviimiseks ja punaväge järk-järgult, osade-kaupa, lüües oli võimalik Eesti väikesearvulisel rahvaväel saavutada võit.

Vaenlane kasutas oma jõude olukorrale mittevastavalt. Punaväe juhatusel läks väejuhatuse sõna tõsisel mõttes käest ära. Sõjapidamise strateegilised nõuded toodi ohvriks poliitilistele meeolomomentidele, sest millegi muuga ei saa seletada lätlaste Riiga liikumist Valga kaudu. Lätlased kippusid lihtsalt koju, Riiga, ja unustasid meie rinde. Ka näitas Vene väejuhatuse operatiivkavade koostamisel üles suurt asjatundmatust. Nii oli 7. armeel ülesandeks kahe tähtsa eesmärgi saavutamine — Tallinna ja Riia vallutamine, mis tema jõud eraldas kahes iseseisvas, üksteisest lahkuminevas suunas. Püüda lüüa vaenlast (eeskätt eestlasi ja pärast lätlasti või ümberpöörduvalt) osade-kaupa, kui ei ole rõhuvat materjaalset ja moraalselt ülekaalu — seda vankumatut sõjakunsti reeglit ignoreeris punaväe juhatuse täiel määral. Ka hilines 7. armee juhatuse oma reservide kasutamisele. Neid paisati juhuslikult tulle alles siis, kui initsiatiiv oli juba täieliselt meie käes. Nii võisid vaenlase reservid küll siin-seal, peamiselt Lõunaväerindel, meie tegevust pidurdada, mitte aga kunagi saavutada suurt edu ega otsustavat võitu. Kõik eelnimetatud asjaolud muutsid olukorra meie kasuks ja vastupealetungile asudes saavutasime edu, olgugi et vaenlane oli nii arvult

kui ka varustuselt meist sel ajal üldiselt paremas seisukorras.

VI. Enamlaste tegevus Eestis kuni 1919. a. veebruarini ja Saaremaa mäss.

Enamlaste tegevus.

Okupatsiooniaegne olukord. Saksa okupatsioonivägede tulekul lahkusid Eestist tähtsamad enamlaste juhid ja suur hulk nende mõtteosalisi vähemaid tegelasi. Nad rändasid Venemaale, kus oktoobrirevolutsioon oli aidanud võimule töölisklassi. Kohale jäid vaid mõned üksikud tähtsuseta mehed, kes omapead suuremat ei suutnud algatada ega korda saata. Ka ei suutnud Venemaalt hiljem salaja Eestisse tagasitulnud üksikud juhtivad tegelased midagi erilist läbi viia. Asudes põranda all, püüdsid nad peamiselt siin säilitada sidemeid endiste poolehoidjatega ja levitada vähehaaval keeldud kirjandust. Enamlased pidid Eestis tegutsema õige ettevaatlikult, sest okupatsioonivõimud olid erksad.

Sarnases surveolukorras polnud enamlasil lootust edu saavutada ainuüksi Eestis asuvate põrandaaluste jõududega. Oli tarvis välisabi, mida peagi suure lahkusega pakkus Nõukogude Vene, sest viimasel olid Baltimaade suhtes oma erihuvid. Nimelt vajas Nõukogude Vene diplomaatia otsest ühendust lääne revolutsioonilise proletariaadiga. Saksas kääriva töölismassiga ühinemise hõlbustamiseks kavatseti eeskätt Baltimaid vallutada, mis barjäärina asetseks Nõukogude Vene ja Saksamaa vahel. Balti riikide vallutamise edu olenes teataval määral kommunistlikust meeleolust kohtadel, mispärast ka nende maade suhtes asuti enamluse huvides energiliselt tööle.

Oma kavade edukamaks läbiviimiseks Nõukogude Vene otsustas ära kasutada eeskätt Venemaale põgenenud Baltimaade emigrante, milleks juhtivad tegelased viimaste seas pidid asuma emigreerunud massi organiseerimisele. Selleks moodustati 25. aprillil 1918. a. põhjaringkonna rahvuskomissariaadi juurde muuseas ka Eesti osakond, mis alustas Eestist põgenenud ja varem Venemaal asunud kommunistide-eestlaste seas suurejoonelist kihutustööd, õhutades neid punaväkke astuma. Kihutustöö andis tagajärgi. 1918. a. kevadel astus haritum osa põgenikke punaväe instruktorite ja juhtide kursustele, kuna teised, suuremalt jaolt endised Tallinna ja Tartu punakaartlased, panid aluse eesti kommunistlikele väeosadele Venes.

Nii koondas Nõukogude Vene diplomaatia 1918. a. kevade ja suve kestes enamasti kõik Eestimaa põgenikud väeüksusteks ja nimetas nende juhtideks endised eesti silmapaistvamad kommunistlikud tegelased.

Organiseerimise ja kihutustöö ergutamiseks hakati 1918. a. suve lõpul Nõukogude Venest Eestis põranda all tegutsevaile enamlasile abiks saatma ka üksikuid kommunistlike tegelasi.

Vaheajal oli Saksamaal käärimisprotsess masside seas juba suurt hoogu

võtnud. Võis oodata okupatsioonivägede peatset lahkumist Baltimaalt. Venemaal asuvad eesti kommunistlikud juhid teadsid väga hästi, et Eestis on rahvaesindus, kes okupatsioonivägede lahkudes võib asuda kohe maa valitsemisele. Seda ei võinud kommunistlikud juhid aga lubada, sest nad ise tahtsid võimu Eestis haarata endi kätte. Edaspidise taktika kohta seisukoha võtmiseks kutsutakse kiires korras 24. oktoobriks 1918. a. Petrogradi kommunistliku partei põhjaringkonna eesti osakondade erakorraline koosolek kokku. Koosolekust osavõtjad olid selle poolt, et sakslaste lahkumisel tuleb Eestisse sõjalise jõuga sisse tungida. Samuti otsustati Eestis viibimata alustada energilist kihutustööd kommunismi kasuks ja rahvusliku enamusvalitsuse vastu, milleks läkitada sinna kommunistliku partei ja eesti keskkomitee teguvõimsamaid liikmeid. Okupatsioonivõimude valvsusest hoolimata hiilis nüüd kommunistliku partei energilisemaid tegelasi alatasa Eestisse. Oktoobri lõpuks kogunes neid Eestis pöranda alla juba suur hulk. Iga järgnev päev tõi endistele uusi veel juure.

Okupatsiooni ajal Eestis asunud enamlased tahtsid näidata, et ka nemad midagi on suutnud teha. Nad kutsusid uuesti ellu kommunistliku partei Tallinna komitee ja algasid vabrikuis ja teisis tööstusettevõtteis organiseerimistööd. 11. novembril 1918. a. saatsid siinsed pörandaalused oma esindajad Tallinnas ellukutsutud saksa soldatite ja madruste nõukogusse järele kuulama, kuidas reageerib nõukogu sellele, kui Eestis enamlased võimu võtavad endi kätte. Sealt anti mõista, et sakslasil on oma asjadegagi küllalt tegemist ja nad ei sega end kohalike poliitiliste parteide tegevusse.

Sarnane vastus tiivustas nii kohalikke kui ka Nõukogude Venemaalt tagasitulnud enamlasi energilisemale tegevusele ja suuremale aktiivsusele.

Enamlaste tegevus okupatsioonivägede lahkumisel. Kui 11. novembril 1918. a. võim Eestis läks üle Ajutisele Valitsusele ja pärast Saksa surveaega laialdased poliitilised vabadused hakkasid maksma, kasutas kommunistliku partei Tallinna komitee neid vabadusi täiel määral oma huvides. Ta pani vabrikuis ja tehastes laialdase kihutustöö käima ja kutsus töölisi 12. novembril valitsusvastaseks meelevalduseks tänavale. 12. novembril tuligi paarsada demonstranti punaste lippudega — „Maha kodanlik valitsus!” — Vene turule, kust nad aga laiali aeti.

Nii lõppes enamlaste esimene avalik demonstratsioon jõuetult ja tagajärjetult.

12. novembril ilmus ka enamlaste häälekandja „Kommunist” esimest korda avalikult. Juba esimeses numbris tarvitas ta vaba sõna kurjasti ja sel põhjusel korjati see number Ajutise Valitsuse käsul ära. Sellest hoolimata kujunes aga enamlaste tegevus päev-päevalt intensiivsemaks.

Novembri keskpäeval jõudis Tallinna Viktor Kingissepp. Sel mehel oli organiseerimisvõimet. Ta sai aru, et niimoodi, nagu seni asju oli aetud, ei saa Eestis midagi ära teha. Ta võttis siinse kommunistliku liikumise juhtimise enda kätte. Tähtsaima organisatsioonina oli seni Eestis tegutsenud Tallinna

komitee, mille tööpõld piirdus Tallinna linna ja selle lähima ümbrusega. Tallinna komitee oli juba oma võimetust iseseisvas töös üles näidanud ja seepärast seati ta nüüd ka keskkomitee järelevalve alla. Pandi alus mitmeile komiteedele, nõukogudele ja lõpuks ametiühingute kesknõukogule. Erilist tähelepanu pöördi vabrikute, tehaste ja teiste ettevõtete ning asutiste tööliste organiseerimisele kommunistlikus vaimus.

Arvestades linnaelanike ja maarahva lahkuminevaid seisukohti ja erinevaid elutingimusi jaotati organiseerimistöö linnade ja maakondade vahel. Kummasegi määrati ametisse erilised organisaatorid ja agitaatorid. Nende ülesandeks oli vabrikuis, mõisais, alevites, külades ja teistes keskustes üles otsida vanu parteikaaslasi, õhutada neid uuesti tegevusele ja määrata nende seast osavamaid ning aktiivsemaid mõtteosalisi kohapealseiks organisaatoriteks.

Koos poliitilise organiseerimisega hakati sõjakamaist kollektiivide liikmeid vähehaaval looma ka erilisi aktivistide rakukesi — „löögikolmikuid”. Selle põhimõtte teostamiseks pidid väljaastumise korral teatud vabrikute või määratud rajooni rakukesed omavahel liituma ja esinema löögiosadena. Tähendatud osi kutsuti sel ajal „lendsalkadeks”. Salga liikmeid leidis peaaegu igas vabrikus.

Ülemaaline organiseerimine algas kommunistliku partei Eesti keskkomitee liikme Viktor Kingissepa isiklikul juhatusel. Kohal leiduvaist tööliste saadikuist asutati Tallinna tööliste saadikute nõukogu. 19. novembril oli „Valvajas” nõukogu esimene avalik koosolek, kus teiste hulgas ka Viktor Kingissepp ise rahvast Ajutise Valitsuse vastu üles kihutas.

Samal koosolekul võeti arutusele ka 12. novembri jõuetu meelevaldus. Tallinna komitee saamatu tegevus mõisteti teravasti hukka.

Keskkomitee töötulemused hakkasid peagi ilmema. 25. novembri õhtul lasti Nõmmel laskemoonakelder õhku. Rotermani vabrikus püüti töö seismajätmisega takistada rahvaväele leiva küpsetamist. Sadama tehastes viivitati sõjariistade parandamisega ja rikuti tehnilist varustust, lõigati autode kummid katki, viidi suurtükkide osad ära jne. Ülemiste jaama juures rikuti raudtee, et takistada meeste ja varustuse vedu väerindele ja soomusrongide väljasõitu. Hiljem purustati Nõmmel raudteepöörang, et viivitada laskemoona vedu sõjaliinile.

Kui kihutustöö hakkas riigile juba hädaohtlikuks kujunema, sulges Ajutine Valitsus 29. novembril enamlaste häälekandja „Kommunisti” ja tegi korralduse valitsusvastase kihutustöö tegijate vangistamiseks, kui need ei peaks riigivastasest tegevusest loobuma. Seejärel vajus kommunistlik partei põranda alla, kus tööd jätkati endise hooga. Legaalse organisatsioonina jäi järele Tallinna tööliste saadikute nõukogu, kes valitsuse ees toetas tööliste nõudmisi ja avalikult tegi ässitustööd. Peagi hakati plaanitsema tõsisemat väljaastumist. Aeg näis selleks soodus olevat, sest väerindel jõudis punavägi iga päevaga pealinnale lähemale.

Vabrikuis ja tehastes hakati energilisemalt moodustama aktivistide gruppe ja koguti nende jaoks relvi. Suurim lootus pandi sadamatehaste

töölistele. Nende seas leidus ägedamaid enamlasi ja neil olid püssid käes. Kapten Joh. Pitka oli alguses lasknud sadamatehaste töölistele hulga relvi välja jagada, et nad aitaksid kaitseliitlasi valveteenistuses. Relvade väljaandmine sündis ilma suurema kontrollita ja sel viisil sattus hulk püsse ka enamlaste kätte. Suurt abi ja toetust loodeti ka „punaselt Dvigatelilt”, mille tööliselid olid etendanud töörahva klassivõitluses alati juhtivat ja otsustavat osa.

Väljaastumise päevaks määrati 17. detsember ja seda mitte ainult pealinnas, vaid ka mujal.

12. detsembril ilmus Inglise sõjalaevastik Tallinna reidile. Lühikese aja tõttu polnud võimalik saada teateid inglaste poliitilise meelsuse kohta. Asja põhjalikumaks läbikaalumiseks pidas kommunistliku partei Tallinna komitee 13. detsembril pöranda all koosoleku. Seal selgus, et kommunistlike tegelaste keskel valitses võimuhaaramise tahe. Ka oli rahva keskel sellekohast kihutustööd tehtud, kuid polnud selge inglaste seisukoht. Kardeti, et kodanlusele vastuhakkamise korral Inglise laevadelt madrused maale saadetakse ja mäss maha surutakse. Seepärast ei pooldatud ka üldiselt sõjariistus mässu, vaid soovitati eeskätt meelevaldust hüüdsõnaga: „Inglased välja!”

Otsuse võtmisel edaspidise tegutsemise taktika kohta tekkisid enamlaste eneste ridades lahkuminekud: ühed soovisid meelevaldust, teised aga nõudsid võimuhaaramist ja sõjariistus väljaastumist. Viimaste pealekäimisel pidas Tallinna tööliste saadikute nõukogu 15. detsembril „Estonia” kontsertsaalis suure ässitusmiitingu, kus hõisati: „Surm valgekaardile! ...” „Elagu Eesti töörahva nõukogude valitsus!..” Üldiselt pidi tegevus 17. detsembril arenema järgmiselt: Peale streigi väljakuulutamist hommikul pidid kõik vabrikutöölised koonduma Peetri platsile (praegusele Vabadusplatsile). Seal kavatseti ühiselt läbi Harju tänava minna Raekojaplatsile. Raekojaplatsil taheti esineda nõudmisega, et valitsusvõim antaks tööliste kätte. Raekojaplatsilt pidi rongkäik liikuma Vene turule ja sealt, kui inglased madruseid maale ei saada ning Ajutisele Valitsusele ei tule appi — Toompeale, kus pidi sündima tegelik võimu ülevõtmine.

Sotsiaalrevolutsionäärid omakorda pidasid ka asja silmas. Ka nemad kavatsesid aktiivselt tegutseda. 16. detsembril ärapeetud koosolekul otsustasid s-erid, et kommunistide kava on hea, kuid ta pole siiski neile kasulik, sest kui kommunistid üksi võimu haaravad, siis on ka s-eride elupäevil lõpp. Seega otsustati riigipöörde algatus kommunistide käest ära kiskuda ja võim varem endi kätte võtta.

Kõige kohasemaks avaliku esinemise momendiks pidasid s-erid aega, millal tööliselid Raekojaplatsile koondudes kommunistide kava järgi pidid oma nõudmisi avaldama. Raekojaplatsil otsustati meeled tuliseks kütta, raekoda endi alla võtta, punane lipp seal üles tõsta ja siis otsekohe minna Toompeale, kus valitsuse ülevõtmine pidi sündima. Raekoja endi alla võtmisega ja sinna punase lipu ülestõstmisega tahtsid s-erid näidata, et riigipööre sünnib nende, aga mitte enamlaste algatusel.

17. detsembri hommikul kuulutati ühise vabrikute vilega streik välja. Osa töölisi koondus Peetri platsile, kust ühises rongkäigus liiguti Harju tänavat mööda Raekojaplatsile, mille ääres, praeguses Ohvitseride Keskkogu ruumes, tol ajal töötas Ajutine Valitsus. Rongi eesotsas sammusid teiste seas ka aktivistid. Jõudnud umbes Dunkri tänava kohale, piirati üks vastutulija kaitseliitlane sisse. Seda nägi eemalt Kaitseliidu patrull ja ruttas oma mehele appi. Demonstrantide ja patrulli vahel tekkis rüselamine. Varsti kostis rahvamurrust püssipauke. Meeleavaldajad valgusid paanikas laiali, maha jättes ühe surnu ja ühe raskesti haavatu.

Kohe pärast kirjeldatud sündmusi astus karskusseltsi „Valvaja” ruumes Tallinna tööliste saadikute nõukogu erakorraliselt kokku, et võtta seisukoht ettevõtte nurjumise puhul.

Nüüd oli ka riigivõimude kannatus lõppenud. Otsustati karmimalt välja astuda kommunistide vastu. Selle otsustava sammu läbiviimisel täitis tähtsat osa J. Teemant, kes esindas kohtuvõimu. J. Teemandi nõudmisel otsustati Tallinna tööliste saadikute nõukogu sulgeda ja tähtsaimad kommunistid arreteerida. 17. detsembril suletigi Tallinna tööliste saadikute nõukogu, kuid kommunistide peategelased jäid tabamata.

Tallinna tööliste saadikute nõukogu sulgemisega likvideeriti enamlaste viimne legaalselt tegutsev organisatsioon.

Ühel ajal pealinna sündmustega kavatseti välja astuda ka Saaremaal. Kohapealne agitaator Aleksander Koit ühes oma mõtteosalistega tegi katset Kogula vallamaja enda alla võtta ja seal nõukogude vabariik välja kuulutada, mis tal aga ei õnnestunud.

Pärast 17. detsembri äpardumist jätkas kommunistliku partei eesti keskkomitee üksi tööd. Enamlaste legaalsete organisatsioonide sulgemine ei suutnud siiski kuigi halvavalt mõjutada kommunistide tegevust. Partei aktiivsemad liikmed jätkasid endise visadusega kodanluse ja riigivalitsuse atakeerimist. Siseriigis käis laialdane propaganda täie hooga edasi. Suurt lootust pandi nüüd välisabile, mida oodati nii merelt kui ka maalt. Maa poolt kostiski juba Tallinna suurtükipauke. See kõik tõstis iga enamlikult mõtleja kodaniku meeleolu.

Eesti iseseisvuse päevil ei ole enamlasted kunagi enam nii võimuhaaramise ligidal seisnud kui just 1918. aasta detsembris. Vaatamata aga kõigile soodsaile eeldusile nurjusid ka seekordsed enamlaste võimuhaaramise lootused. Kohalikele enamlastele appisaadetud Vene punalaevastik kukkus Tallinna retkel sisse ja kaotas paar laeva inglasile. Kõik lootus pandi nüüd edasitungivale maaväele. Et omalt poolt aidata pealetungijaid, tegi keskkomitee agaramaile enamlastele kohuseks punaväele Aegviitu ja Jõelehtmesse vastu minna, viia siinsete olude üle teateid ja ise seal siis astuda sõdijate ridadesse. Ühtlasi pidi meie I diviisi staabi lahkumine Kehra jaamast olema ka „ülesthõusmise” signaaliks Tallinnas.

Jaanuari alul sündis aga suur pööre. Sõjalises tegevuses sündis murrang. Raskest kriisist saadi üle ja Eesti rahvavägi asus edukale vastupealetungile. Seni edasitunginud punaväe äkiline taandumine oli Eestis

tegutsevaile enamlasile ja kõigile nende mõtteosalisile otsustavaks löögiks.

Saaremaa mäss 16.—21. veebruarini.

(Skeem nr. 2)

Saaremaa. Pärast punaväe eemaletõrjumist Tallinnast asus Ajutine Valitsus rahvaväe suurendamisele. Selle teostamiseks kuulutati välja sunduslikud mobilisatsioonid. Ajutise Valitsuse korralduste nurjaajamiseks oli peagi eesti kommunistliku partei keskkomiteel valmis vastulöök. Ta saatis rea agitaatoreid välja maale ja provintsilinnadesse tegema mobilisatsioonivastast kihutustööd. Väljasaadetud agitaatoritele tulid abiks kohapealsed keskkomitee tegelased. Ässitust alustati suusõnal. Hiljem trükiti ka üleskutseid, mida levitati meeste vastuvõtmise päevil rahva seas ja kleebiti isegi üles koonduspunktides.

Mobiliseeritavaile seletati, et mõttetu on minna sõdima suurearvulise Nõukogude Vene sõjaväe vastu, kes niikuinii veidi aja pärast alustab uue ja palju suurejoonelisema pealetungi ja vallutab uuesti maa, sest punaväeosad jäid Eesti piiridele purustamatu sõjalise jõuna püsima.

Nii pandi kihutustöö uues suunas käima üle kogu maa. Erilist tähelepanu juhiti aga enam mahajäänud maanurkadele, kus enamlaste võimu vähe tunti. Seal oli ka kohapealne valitsusvõim nõrgem. Sel ajal kees äge erakondadevaheline võitlus Asutava Kogu valimisteks. Viimane asjaolu võimaldas ka enamlasile enam-vähem tähelepanematult valitsuse silmis tegutseda. Nii alustati laialdast kihutustööd ja mobilisatsiooni alla kuuluvate meeste organiseerimist Läänemaal ja saartel. Peale maapuuduse ja terava majandusliku kitsikuse võeti kihutuskõnede aluseks veel vaenu õhutamine mõisnike ja jõukama kihi vastu. Ei unustatud ka enamlaste valitsuse häid külgi meeles tuletamast. Enamlaste valitsus saatnud parunid maalt välja ja andnud mõisad ning muud varandused rahva kätte. Vägivaldne Saksa okupatsioon ajanud aga enamlased siit ära, toonud mõisnikud jälle tagasi ja võtnud rahvalt varandused.

Et jõuda rutemini vabadusele ja saada lahti parunitest, tulevat organiseeruda ja jõuga vastu hakata, et sellega kergendada punaväe pealetungi. „Teie, saarlased, alistusite viimastena ordumeeste vägivallale, raputage nüüd ka esimestena enestelt neetud parunite orjake!” seletas üks ässitajaist Orissaarel. Lisaks käimasolevale agitatsioonile hakati maakondades töötavate rahvaväe komisjonide tegevuses vigu otsima. Neid muidugi leidis. Leidis ka rahulolematuid, kelle huve komisjonide korraldused otsekohe või kaudselt olid riivanud. Näiteks avaldasid 1919. aasta veebruari alul paljud Muhu saare elanikud arvamist, et Kuresaare rahvaväe komisjon olevat arvestanud valesti nende perekonna seisuga. Leiti, et paljud perekonnatoitjad olid määratud sõjaväkke, kuna üksikud mehed, eriti aga peremeeste pojad, olevat selle raske kohustuse täitmisest vabastatud.

Hellamaa vallas mobiliseeritud meeste ei meeldinud see asjaolu, et nende vallas vabastatud meeste arv oli vähem kui Muhu—Suuremõisa vallas.

Tekkinud arusaamatuste läbiarutamiseks peeti veebruari esimesil päevil Suuremõisa komandandi loal Hellamaal koosolek, kus otsustati pöörduda kohaliku rahvaväe komisjoni poole nõudmisega, et mobiliseeritud meeste perekonnaseis uuesti läbi vaadataks, ilma et meestel selleks vaja oleks Kuresaare ilmuda. See otsus protokolliti ja üks ärakiri sellest saadeti rahvaväe komisjonile, teine — Hiiu—Muhu saarte komandandile. Sel nõudmisel ei olnud aga tagajärgi. Vahepeal oli Suuremõisa, Hellamaa, Uuemõisa ja Maasi valdade mobiliseeritud meestele antud käsk 16. veebruariks koguneda Kuivastesse edasisaatmiseks mandrile.

Saanud sellise korralduse, hakkasid Muhu saare mobiliseeritud mehed isekeskis nõu pidama: kas täita see käsk või mitte. 15. veebruari õhtul peeti nende poolt Hellamaa vallas Lepiku külas Männiku-Jaani talus salajane koosolek, millest paarkümmend meest osa võttis. Ässituse mõjul otsustasid koosolijad sõjaväkke mitte minna ja võimudele jõuga vastu hakata. Arutati ka vastuhakkamise üksikasju ja selle teostamist.

16. veebruari hommikul hakkasid relvastunud mehed Kuivaste mõisa koonduma. Muhulased hoidusid esialgu saarlasist eraldi ja pidasid isekeskis mingisuguseid läbirääkimisi. Võis näha, et mehed olid kindlasti otsustanud sõjaväkke mitte astuda ja hakata võimudele, kui need peaksid nõudma seda, vastu sõjariistus jõuga. Vastuhakkamist provotseeriti sellega, et ei vastatud valitsuse esindajate küsimustele või kui vastati, siis mõnitavalt ja jämedasti, karjuti vahele, päriti, miks just neid mobiliseeritakse, kelle vastu saadetakse jne. Seejärel tekkis segadus. Vastuhakkajad formeerisid kohal punase võitlussalga, kes astus otsekohe tegevusse.

Lõkkele löönud klassiviha ohvriks langesid esimestena ohvitser Jefimov ja sõjaväeametnik Tammel. Samas tapeti veel kaks venda Buxhoevdenid, Saksa riigi peavoliniku ametnikud Krupp ühes abikaasaga ja Rohr ning mandrilt tulnud ohvitser Tulmin. Kõigi laibad topiti merre jääauku.

Kuivastest, Muhu saarelt, liikusid mässulised Saaremaale, toimides teel veel hulga muid veretöid. Ohvrite üldine arv ulatus üle paarikümne.

Teel mobiliseeriti mehi juure. Minki tallu ja ähvardati mahalaskmisega neid mehi, kes ei tule kaasa. Ja enamasti mindigi kaasa, kes sisemise kibeduse, kes ähvarduse mõjul.

Pole huvitusetä märkida jällegi agitaatorite osavust, kes vallamajades sundisid sekretäre alla kirjutama ja käskjalgu laiali viima mobilisatsioonikäske kõigile meestele kuni 45. eluaastani, mispärast neid korraldusi ka rahva poolt „ametlikeks” peeti. Pealegi oli mobilisatsioonikäsule kirjutatud alla „Saaremaa sotsialistlik töörahva liit”, mis äsja oli asutatud Saaremaa maakonnavalitsuse liikmete poolt.

Juhtideks olid mässulistel V. Kingissepp ühes oma käsilastega ja mõned veendunud saarlased-kommunistid. Teel võeti üle kaitseliidu relvade ja laskemoona tagavarad ja ikka suureneva lainena liiguti edasi Kuresaare sihis.

Kuresaares saadi mässu puhkemisest teada sama päeva ennelõunal, s.o. 16. veebruaril. Kuna Saaremaa kaitseliidu ülem kolonel Poopuu just mässu eelpäeval ühes maakonnavalitsuse esimehe T. Grünthali ja

abiesimehe M. Nepsiga Hiiumaa kaudu olid sõitnud Tallinna, asusid ta abilised abinõude otsimisele mässu mahasurumiseks. Energilisimaks meheks Kuresaares asuvate kaitseliidu ohvitseride hulgas osutus lipnik B. Johanson, kes kõik abinõud võttis tarvitusele, et mõne tunniga luua vajalised kaitsejõud.

Otsustati minna mässuliste vastu nii kaugemale kui võimalik ja astuda nendega võitlusse. Mässuliste ülejõu puhul otsustati samm-sammult võideldes taanduda ja nõnda hädaohtu võimalikult kauem Kuresaarest eemal hoida. Loodeti, et selleks ajaks, kui mässulised edasi tungides jõuavad Kuresaare alla, Tallinnast abi saabub.

16./17. veebruari ööl kell 1200 asus lipnik B. Johanson viie mehega ratsa Kuresaarest Muhusse viivat suurt maanteed mööda teele. 17. veebruaril kell 0200 järgnes talle Kuresaarest umbes 50 meest regedel. Esimene kohtumine mässulistega oli Laimjalal (umbes 40 km Kuresaarest), kust ka algas lipnik B. Johansoniga salga taandumine Kuresaare suunas.

Veebruaris, kui Saaremaa mässu teade jõudis Tallinna, olid meil kibedad võitlused Lõuna-Eestis. Kõik vähegi kõlvulised väeosad olid rindele saadetud. Saaremaa mässu mahasurumiseks oli vaja kindlaid mehi ja neid tuli kiiresti kohale saata. Arvesse võttes, et meie sõjalaevad asusid Tallinnas talvekorteris, moodustati ülemjuhataja käsul „Lembitu” komanderi leitnant Klaari juhatusel 110 meremehest, 110 ratsamehest ja 22 kuulipildurist koosnev segasalk (kokku 242 meest ja 12 automaatpüssi), kes 17. veebruaril kell 2120 asus Tallinnast Haapsalu suunas teele ülesandega — mässuline liikumine saartel likvideerida ja kord jalule seada.

Leitnant Klaari salga tegevus arenes järgmiselt: 18. veebruari varahommikul jõudis leitnant Klaar oma salgaga Haapsalusse, kus neid ootas 60 küüthobust. Kell 0600 algas edasisõit. Keskpäeva paiku jõuti Puise maaninale, kust jätkati teekonda üle jää Muhumaale Raugi suunas. Umbes kella 1300 paiku avati Raugi poolt leitnant Klaari salga peale püssituli, mis aga salga lähenemisel saarele varsti kadus. Kell 1400 jõuti saarele. 18. ja 19. veebruar kulus korra jaluleseadmiseks Muhumaal.

20. veebruaril liiguti Orisaare suunas Saaremaale. 21. veebruaril kell 0530 jätkati Pöidest küüthobustel liikumist Kuresaare suunas. Kella 1400 paiku jõuti Upa küla juure (umbes 5 km Kuresaarest), kus sel ajal asusid mässuliste peajõud (umbes 400—500 meest). Kokkupõrkel Upa küla juures langes leitnant Klaari salga kätte mässuliste staap (18 meest). Mässajad, kaotades 93 meest surnutena ja 70 meest vangidena, jooksid laiali. Umbes samal ajal oli teine kokkupõrge Vaivere juures, kus mässajad (umbes 300 meest), kaotades 43 surnut ja 37 vangi, ka laiali valgusid. 21. veebruaril kell 1500 jõudis leitnant Klaari salk Kuresaare linna. Seega oli Saaremaa mässukatse likvideeritud. Asuti süüdlaste selgitamisele ja korra jaluleseadmisele. Täitnud ülesande, jõudis leitnant Klaar 9. märtsil oma salgaga tagasi Tallinna.

VII. Nõukogude Vene vägede vastupealetung Eesti uuesti vallutamiseks 16. veebruarist kuni mai teise pooleni. (Skeem nr. 11)

Üldine olukord veebruari keskel. Veebruari keskel oli Eesti pind vaenlasest üldjoontes peaaegu puhas. Punaväe juhatus ei tahtnud aga leppida Eesti kaotamisega. Ta otsustas asuda üldisele vastupealetungile Eesti uuesti vallutamiseks. Peale poliitiliste huvide nõudis seda ka Nõukogude Vene vägede strateegiline seisukord Balti teatril, mis raskeks oli kujunenud.

Läti punase armee rinne jaanuaris ulatus Pihkvast läbi Lõuna-Eesti ja üle Riia Kuramaale. Kura väerindel oli läti punane armee veebruari alul üldiselt välja jõudnud Vindavi (Venta) jõeale, kuid veebruari keskel asusid Liibavi (Liepaja) piirkonnas peatuma jäänud sakslased kindral von der Goltzi juhatusel vastupealetungile ja vallutasid 13. veebruaril Goldingeni (Kuldiga). Märtsi alul asusid sakslased üldisele vastupealetungile kogu rindel. Põhjas olid eestlased veebruari alul vaenlaselt ära võtnud Valga, Võru ja Petseri, ja ühes sellega oli läti punane armee kaotanud ka Valga—Pihkva raudtee, mis osutus viimasele tähtsaks ühendusteeks.

Nõukogude Vene väejuhatuse hinnangul tõsiselt oma kaotust Eestis. Seisukorra parandamiseks viidi läbi rida põhjapanevaid muudatusi Balti teatril tegutsevate väekoondiste organisatsioonis ja nende juhtimises.

Pärast Narva langemist 18. jaanuaril koondati eesti kommunistlike väeosade (eesti punase kütibrigaadi) riismed täiendamiseks ja korraldamiseks Oudova ümbrusesse, ühtlasi asuti ka kavade väljatöötamisele tulevaseks tegutsemiseks. Pealetungimist otsustati alata Tartu sihis. Kindlama tagajärje saavutamiseks peeti tarviliseks kõik sõjalised jõud, kes Eesti vallutamisest osa võtavad, koondada ühise juhatuse alla. Otsustati eesti brigaad täiendada ja asuda eesti punase armee korraldamisele. Nende kavade teostamise mõttes asuti Vene võimukandjatega läbirääkimistesse, milleks vastav saatkond läkitati Moskva.

18. veebruaril oldi asjaga nii kaugel, et Trotski Pihkvas viibimise ajal peeti tema rongis nõupidamine, kus otsustati asutada eesti punane armee, mille aluseks jääb eesti kütiväe brigaad diviisiks ümberkorraldatuna.

Nõupidamise tulemused kokkuvõetult olid järgmised. 7. armee koosseisust eraldatakse eesti armee, millesse kuuluvad senised Vassiljevi ja Ivanovi komando all tegutsevad operatiivkoondised. Eesti armee eesotsas asub revolutsiooniline sõjanõukogu koosseisus: armee komander Vassiljev, rev. sõjanõukogu liikmed Isak ja Kerres ja armee staabi ülem Kork. Esiolgu kannab eesti armee ainult operatiivkoondise iseloomu.

6. diviisi koosseisust eraldatakse eesti kommunistlikud väeosad. Neist moodustatakse eesti kütiväe diviis kahebrigaadilises koosseisus. Diviisi ülemaks määratakse L. Ritt.

Eesti armee staap asub Luuga linna ja algab oma tegevust 7. märtsil.

Peale eesti diviisi on armee koosseisus veel 6. ja 10. diviis.

Eesti armee 7. märtsi päevakäsus nr. 1 öeldakse muuseas eesti diviisi kohta järgmist:

„Formeeritakse kahebrigaadiline eesti kütiväe diviis järgmises koosseisus:

1. *eesti kommunistlik polk — endine 52. Tallinna polk;*
2. *eesti kommunistlik polk — endine 53. Viljandi polk;*
3. *eesti kommunistlik polk — endine 54. Tartu polk;*
4. *eesti kommunistlik polk — endine 46. polk;*
5. *eesti kommunistlik polk — endine 3. eesti polk;*
6. *eesti kommunistlik polk — endine 5. eesti polk;*

Eesti kommunistlik kerge suurtükiväe divisjon,

1. raske patareid eesti kommunistlikust diviisist ja eesti punane ratsapolk (4 eskadroni) eraldatakse 6. kütiväe diviisist ja liidetakse eesti diviisiga selleks, et neist moodustada suurtükiväe- ja ratsaväeosi kahebrigaadilise diviisi koosseisude järgi.

Eesti kütiväe diviisi juure formeeritakse inseneriväeosad, sidepataljon ja kõik teised seljatagused asutised, mis ette on nähtud kahebrigaadilises diviisis.”

Niisiis 18. veebruaril otsustati eesti brigaad diviisiks ümber korraldada ja 7. märtsil formeeriti tegelikult eesti diviis.

Eesti punane armee võttis enda alla rinde Oudovast (7. armee vasakult tiivalt) kuni Murati järveni (läti punase armee parema tiivani).

Eesti punase armee moodustamisega taheti nähtavasti kõrvaldada Balti teatril seni esinenud puudused nii juhtimises kui ka vägede kasutamises. Nõukogude Vene väejuhatuse nägi, et läti punane armee tegutsemisel saavutas häid tagajärgi. Ta oli Läti vallutanud, kuna samal ajal Nõukogude Vene väed Eestimaalt aga tõrjuti välja. Kui Lätis läti punase armee moodustamine ja tema tegevus oli edukas, siis sellest ei võidud aga veel järeldada, et ka eesti punane armee sama edukalt oleks suutnud võidelda Eestimaa vallutamisel. Kõigepealt panid läti punasele armeele kindla aluse endised vanad läti kütid, kelle najal isegi Nõukogude Vene võimukandjad endid Moskvast alul jalul hoidsid. Peale selle moodustasid lätlased läti punase armee koosseisu enamiku.

Eesti punase armee koosseisus tegutses aga ainult nimeliselt üks eesti diviis, sest selles oli suur protsent venelasi. Seega oli siis Nõukogude Vene väejuhatusel tegemist ainult nimestamisega, mitte aga eesti punase armee loomisega. Ka ei võinud eesti kommunistlike väeosade meeleolu olla kuigi kõrge, sest kaotustega pidid nad Eestist välja taanduma. Ka vallutas läti punane armee peaaegu vastupanu leidmata Lätimaa. Eesti punasel armeel tuli aga astuda võitlusse organiseeritud ja lahingutes karastatud Eesti riigi sõjaliste jõudude vastu, kes oma kodumaa olid vabastanud ja nüüd kindla müüri asusid riigipiiride kaitsemisele.

Sissetungimiseks Eestisse oli novembri- ja detsembrikuu olukord kadunud ja eesti punase armee abil endist olukorda Balti teatril jalule seada, see oli Nõukogude Vene väejuhatuse lootuseta unistus.⁸

Mis puutub jõudude kasutamisse ja operatsioonide juhtimisse, siis oli see seni Balti teatril suurel määral longanud. Nüüd kujunesid aga kaks üksikut operatiivgruppi iseseisvate strateegiliste ja poliitiliste ülesannetega:

1. eesti punane armee — Eesti vallutamiseks ja

2. läti punane armee — Kuramaa lõplikuks puhastamiseks vaenlasest ja tulevase Nõukogude Läti piiride kaitsemiseks.

Mõlema armee koostööd pidi reguleerima Lääneväerinde juhatus, kellele nad allusid. Nii oli siis uus organisatsioon endisest sirgejoonelisem. Kummalgi armeel olid ülesanded, mis nende poliitiliste kavadega langesid ühte, ja kõik see töötas sõja Balti teatril viia võidurikka lõpuni.

Eestlaste edu ähvardas läti punast armeed seljatagant ja seepärast oli tarvis energilisi abinõusid olukorra jaluleseadmiseks Lõuna-Eestis. Esiteks tuli seisma panna eesti vägede ähvardav sissetung Marienburgi suunas ja teiseks vallutada uuesti Valga—Petseri—Pihkva raudtee, mis osutus tähtsaks korrasolevaks ühendusteeks läti punasele armeele.

Nii kaldus operatsioonide raskuspunkt veebruaris ja järgnevail kuil meie Lõunarindele. Tähtsamaiks tegevusobjektideks siin kujunesid Valga linn ja Võru—Petseri rajoon. Nõukogude Vene väejuhatuse koondas oma vabad reservid meie Lõunaväerinde vastu ja asus siin veebruari teisel poolel vastupealetungile.

Tegevus Ruhja—Volmari suunas. Volmari poolt algas vaenlase pealetung juba 16. veebruaril. Ta surus meie väed Salatsi ja Säde jõe joonelt tagasi ja vallutas Heinaste ja Salatsi alevi, misjärele pealetung ka rauges. Järgnes pikem ajajärk kuni aprilli teise pooleni, kus kohaliku tähtsusega lahinguid löödi üksikute mõisate, külade ja talude pärast vahelduva eduga, ilma et sel oleks olnud erilist mõju rinde üldisele asetusele. Meie väed asetsesid siin üldiselt samad joonel, kus nad olid 24. veebruaril.

25. aprillil saavutavad punased suurema edu — nad murravad 6. rügemendi rinde Ruhja sihis Henseli mõisa juures läbi ja vallutavad Ruhja ja Piksaare jaama. 6. rügemendi osad taanduvad Mõisaküla suunas üldiselt Ipiku—Kirbla—Laatre joonele. Punased ei suuda saavutatud edu aga enam edasi arendada ja meie osad, asudes vastupealetungile, võtavad 1. mail Ruhja uuesti tagasi ning viskavad vaenlase 3. maiks isegi üle Salatsi ja Säde jõe.

4. kuni 16. maini kestavad kaitselahingud Salatsi ja Säde jõe joonel. 17. mail katsub 6. rügement Salatsi jõe joonelt edasi tungida, kuid see ei anna tagajärgi. 24. mail algab Lemsalu ja Volmari suunas meie uus pealetung, mis areneb edukalt.

24. mail saadud luureandmed rääkisid, et vaenlase seas valitseb täieline paanika. Venelased põgenevat Venemaa poole ja lätlased — igaüks oma

⁸ Н. Какурин — «Как сражалась революция», том II, lhk. 106—109.

koju. Otsustati ära kasutada tekkinud olukorda ja Heinastest Volmari suunas taanduvale punaväele Puikelni jaama juures taandumistee läbi lõigata. Selleks saadetakse 25. mail 6. rügemendist välja Volmari—Heinaste raudteele, Puikelni jaama, kiiresti liikuv väesalk (soomusauto, ratsanikud ja jalaväelased veoautol). Mõne tunni pärast saadakse teade, et luursalk on vaenlasele nägematult raudteeni välja jõudnud ja enda alla võtnud Puikelni jaama. Rongid Heinaste poolt Volmarisse olid kõik ära läinud.

Et telefoniühendus Volmariga oli rikkumata, kutsus salga ülem, kapten Feofanov, nimetades end 7. läti kommunistliku kütirügemendi ühe allüksuse ülemaks, Volmari jaama komandandi aparaadi juure ja palus saata rongi Puikelni jaama viljatagavarade väljavedamiseks. Algab pikk kauplemine punase komandandiga, kes siiski paha aimamata lõpuks rongi, koosseisus 5 kaubavagunit ja 1 vedur, saadab Puikelni jaama, kus see ka meie kätte langes.

Kohe asuti tööle — vagunitesse pandi liiprid, nende ja seinte vahele tassiti liivakiht ja varsti sõitis Volmari suunas välja „soomusrong”, mis lina ja viljatagavarade asemel kandis eesti sõdureid.

26.mail vallutati Volmari ja 27. mail — Lemsalu.

Tegevus Valga—Volmari suunas. Vaenlase pealetungikatsed Volmar—Valga raudtee suunas veebruari- ja märtsikuus ei annud tagajärgi. Meie seisukohad raudtee piirkonnas püsisid Sauleki jaama rajoonis ja vaenlane siit Valga poole edasi ei pääsnud. Meie katse vallutada Stakelni jaam 20. veebruaril ei andnud samuti tagajärgi. 11. märtsil õnnestub meil siiski vallutada Stakelni jaam, kuid võidurõõm on üürrike, sest juba järgmisel päeval langes jaam jällegi vaenlase kätte. Sarnane olukord kestab kuni aprilli teise pooleni. Ajajärgul 26. kuni 28. aprillini saavutavad punased Valga sihis suurema edu. Peale tungides 26. aprillil raudtee rajoonis ja 26. kuni 28. aprillini Härgmäe ning Piksaare suunas jõuavad nad välja Piksaare—Härgmäe—Sauleki joonele. Löök Valga peale suunati üle Härgmäe ja Sauleki. Kuid ka sellest raskest seisukorrast saime üle. Meie poolt organiseeriti Valgast vastulööki ja vaenlane visati tagasi üle Säde jõe.

Maikuu teisel poolel algas meie pealetung Volmari ja Smilteni sihis, mille tagajärjel langesid meie kätte 25. mail — Stakelni jaam ja 28. mail — Smilten.

Tegevus Valga—Marienburgi suunas. Meie esimene Marienburgi operatsioon lõppes Marienburgi vallutamiselega 21. veebruaril. Marienburgi vallutajaiks olid tegelikult soomlased, kuna pärast Marienburgi kaitse endi peale võtsid nõrgajõulised Tartu ja Tallinna kaitsepataljonid. Soomlased lahkusid. Tartu ja Tallinna kaitsepataljone toetasid soomusrongid. Viimased võisid tegutseda aga seni, kuni oli kaitstud nende seljatagune. Soomusrongide seljatagune oli aga kuni Koikküla jaamani lahtine.

See oli väga hästi teada vaenlasele ja ta ei jätnud seda seisukorda kasutamata. Juba 25. ja 26. veebruaril tungivad vaenlase osad Korvenhofi ja Hopa jaamade vahel raudteele. See paneb Marienburgi rajoonis tegutsevad

meie väed, eriti aga soomusrongid, raskesse seisukorda ja 28. veebruaril langeb Marienburg uuesti vaenlase kätte.

Samm-sammult taandudes jäeti meie poolt 4. märtsil maha Hopa jaam ja peatuti 5. märtsil Mustjõel. Mustjõe silla oli vaenlane õnneks jätnud hävitamata.

Vaenlase korduvad pealetungikatsed siin-seal näitasid, et ta on toibunud Marienburgi all saadud löögist (kuni 21. veebruarini), ja tundus, et ta ei kavatses leppida ainult meie vägede tagasisurumisega Mustjõe, vaid mõtleb veelgi edasi tungida. Vaenlase tegevuse tõenäoliseks eesmärgiks ses sihis näis olevat Valga vallutamine.

17. märtsil jätkas vaenlane pealetungi, vallutades Mustjõe silla ja surudes meid 22. märtsiks Karula—Koikküla joonele, kusjuures Koikküla mõis ja jaam langes punaste kätte. Valga linna ähvardas Marienburgi poolt tõsine hädaoht ja selle likvideerimiseks võeti meie poolt tarvitusele mõjuvad abinõud.

Marienburgi operatsioon 23. märtsist kuni 7. aprillini. 22. märtsil teeb II diviisi ülem soomusrongide divisjoni ülemale ülesandeks vaenlane, kes Valga—Marienburgi ja Valga—Võru raudtee vahel Valga külje alla on välja tunginud, üle Mustjõe tagasi lüüa ja, kui jõudu jätkub, ka Marienburgi suunas edasi tungida. Selle operatsiooni läbiviimiseks antakse soomusrongide divisjoni ülema käsutusse veel Kuperjanovi partisanid, Kalevlaste Malev ja 2 kerget suurtükki.

Operatsiooni täitmine arenes 23. märtsist alates järgmiselt :

1. Kitsarööpalised soomusrongid nr. 2 ja 3 tungisid edasi raudteed mööda;
2. Kuperjanovi partisanid liikusid Karulast Taheva peale ja
3. Kalevlaste Malev — Tsooru kaudu V. Roosa ja Mõniste peale.

25. märtsil vallutati Mõniste mõis ja 27. märtsil sõitsid meie soomusrongid Hopa jaama. 30. märtsil langes meie kätte Korvenhofi jaam ja 31. märtsil tungiti sealt veel edasi, kuid Marienburg jäi seekord vallutamata.

1. aprillil asus vaenlane uuesti vastu pealetungile, surudes meid 7. aprilliks jälle tagasi Mustjõe. Punastel oli õnnestanud meie seljataguses raudteed ära lõhkuda ja seetõttu langes taandumise ajal, 7. aprillil, meie soomusrong nr. 4 Riia—Pihkva kivitee juures (Hopa jaama lähedal) vaenlase kätte. Rongi polnud võimalik päästa. Meie osad asusid kaitsele Mustjõe joonel.

Alates 24. aprillist kuni maikuu teise pooleni teevad punased rea katseid Mustjõe joone vallutamiseks, mis neil aga ei õnnestu. Alates 19. maist hakkas vaenlane ise tasahiljukesi oma vägesid Marienburgi sihis tagasi tõmbama, mis kestis kuni 27. maini, millal meie väed Marienburgi suunas uuesti asusid pealetungile.

Tegevus Valga—Petseri—Piusa suunas. Petserimaal algas punaväe pealetung 17. veebruaril. 19. veebruaril langes Irboska jaam vaenlase kätte.

Vaenlase arvulise ülekaalu tagajärjel jätkasid meie väed samm-sammult taandumist. Arenesid visad heitlused Petseri ja Vašina Gora ümbruses. 11. märtsil haaras vaenlane poolrõngana juba Petserit. Meie jalaväeosad olid ära taandunud, kuna samal ajal raudteel soomusrongid Vašina-Gora ümbruses ikka veel südilt panid vastu. Oli karta soomusrongide sissejäämist ja seepärast otsustati taanduda. 11. märtsil jäeti maha Petseri ja asuti Piusa jõe joonele, kuid ka seal (Piusa jõe kesk- ja alamjooksul) ei suudetud püsida.

Vaenlase pealetungi likvideerimiseks Võru suunas ja Petseri vabastamiseks hakati meie poolt suuremal arvul jõude koondama, eeskätt suurendades soomusrongide arvu. Värske soomusrongina jõudis kohale alles hiljuti Tallinnas formeeritud soomusrong nr. 5. Esimene tõsisem pealetungikatse Petseri sihis võeti ette 19. märtsil. 7. rügemendi osade ja 3. soomusrongi poolt vallutati küll punaste tähtsaim kants, Orava mõis, ja veel mõned külad, kuid pealetung otsustavaid tagajärgi siiski ei annud. Vallutatud kohad langesid uuesti vaenlase kätte.

Järgmine suurem pealetung algas Petseri sihis 28. märtsil, sest selleks ajaks oli vaenlane Valga—Marienburgi sihis tagasi löödud ja II diviisi paremal tiival asuvad löögiosad said vabaks. Nii võis siis Petseri linna ja Petserimaa vabastamiseks koondada suuremal arvul soomusronge ja soomusrongide divisjoni löögiosi (Kuperjanovi partisanid, Skaudipataljon ja Kalevlaste Malev).

Seekordne Petseri vabastamise operatsioon arenes edukalt. 28. märtsil vallutati Petseri linn ja jätkati pealetungi Irboska alevi ning Irboska jaama suunas. Petserist edasi tungides panid enamlased äärmiselt südilt vastu. Irboska alev ja jaam jäid meie poolt vallutamata.

Aprillikuu teisel poolel asus vaenlane Petseri suunas uuele vastupealetungile. Verised võitlused kestsid vahelduva eduga kuni maikuu alguseni Panikovitši—Aristova—Kalkutina—Kašeljah—Vederniki—Višnjakova joonel. Siis tuli vaiksem ajajärk sõjategevuses, mis kestis kuni Pihkva operatsioonini, s.o. maikuu teise pooleni.

Tegevus Võru—Marienburgi sihis. Vaenlase esimene pealetung Võrule Riia—Pihkva kivitee joonelt leidis aset märtsikuu esimesel poolel ja likvideeriti meie poolt võrdlemisi kerge vaevaga. Suurimaid pingutusi tuli meil märtsis teha Valga—Marienburgi suunas, kus vaenlane meid Valga külje alla oli surunud, ja Petseri—Võru suunas, kus Petseri linn langes. Kuid ka neis sihtides ei suutnud vaenlane edasi tungida. Valga alt visati ta uuesti üle Mustjõe ja Pihkva suunas võeti meie poolt tagasi Petseri linn.

Nähes, et otselöögiga rindelt (Pihkva—Petseri suunas) raske on Petserit uuesti vallutada ja Võru sihis edu saavutada, katsub vaenlane meid manöövriga, Riia—Pihkva kivitee rajoonist Võru peale tungides, Petserimaalt välja tõrjuda. Selleks hakkab ta koondama oma jõude Panikovitši ja Mustjõe vahelisele rindeosale, saavutades seal võrreldes meiega suurearvulise ülekaalu.

Aprilli esimesil päeval algab vaenlase pealetung kivitee piirkonnast Rõuge—Võru sihis. 21. aprillil oli vaenlane, vallutades Vastse-Nursi—Vana-

Kasaritsa joone, Võru all raudteele juba peagu välja jõudnud ja seisis sellest veel mõned kilomeetrid eemal. Meid ähvardas Võru rajoonis tõsine hädaoht, sest vaenlane katsus maksku mis maksab siin meie rinnet raudtee piirkonnas läbi murda.

Kui vaenlane oli kiiluna Vastseliina ja Mustjõe vahelt, kivitee joonelt, Võru alla välja jõudnud, organiseeriti tema pealetungivate vägede vastu tiibadelt — Vastseliina rajoonist ühelt poolt ja Mustjõe joonelt teiselt poolt — vastulöögid. Vastseliina rajoonist arenes meie vastu pealetung üldiselt kivitee sihis läände, kuna Mustjõe rajoonist pidid meie väed liikuma:

a. üks grupp — Mönistest mööda Vaidava jõe paremat kallast V.-Laitsna kaudu kiviteele ja sealt edasi mööda kiviteed itta, kuni ühenduseni Vastseliina rajoonist vastutuleva salgaga;

b. teine grupp — mööda Mustjõe vasakut kallast kirdesse — Säna ja Rõuge peale.

Erilise tähtsuse omas meie pealetung Rõuge sihis, Võru all tegutseva vaenlase lähema seljataguse pihta. Selles suunas alustas Möniste mõisa rajoonist 24. aprillil pealetungi soomusrongide divisjoni tagavarapataljon koos laiarööpalise soomusrongi nr. 3 dessandiga. Pealetung arenes mööda Mustjõe vasakut kallast. Meie poolt vallutati 24. aprillil Kõrgepalu ja 25. aprillil — Rõuge. Rõugesse jäid soomusrongide divisjoni tagavarapataljoni osad kuni 27. aprillini.

Vastse-Nursi—Vana-Kasaritsa joonel püsis vaenlane 21.-24. aprillini, ilma et tal oleks õnnestunud sealt raudteele välja tungida. Tallinna ja Tartu kaitsepataljoni ja soomusrongide ühisel tegevusel pandi vaenlase pealetung seisma ja meie väed asusid omakord vastu pealetungile. 25. aprillil algab vaenlase taandumine — ta surutakse tagasi Riia—Pihkva kivitee poole.

Maikuu alul algas vaenlase uus pealetung Riia—Pihkva kivitee rajoonist Võru peale. Seekord oli ta koondanud oma paremad jõud ja rindele toonud isegi Petrogradi kursandid. Kuid ka sellel pealetungil polnud üldist edu — alul pääseb vaenlane küll edasi, kuid peagi likvideeritakse tema pealetung ja meie vastukallaletungi tagajärjel ähvardab kursante isegi hävimise hädaoht. Vaenlane koondab uusi jõude, kuid kõik see ei anna tagajärgi. Lõuna-Võrumaal arenevad vihased lahingud, mis kestavad vahelduva eduga kuni maikuu teise pooleni, kuni meie poolt ettevõetud Marienburg—Jakobstadti operatsiooni alguseni.

Tegevus Viru väerindel. Viruväerindel veebruarist kuni maini (Põhjakorpuse esimese Petrogradi operatsioonini) kestis üldiselt positsioonsõja olukord. Meie rinne püsis kindlana Narva jõe joonel ja vaenlase pealetungikatsed, mis välja kutsusid kohaliku iseloomuga ägedaid lahinguid, ei andnud tagajärgi.

Raskem saatus ses ajajärgus sai osaks Narva linnale, mida vaenlane hoidis alatise suurtükitle all. Suuremad linna pommitamised olid 19. ja 22. veebruaril ning 30. märtsil, kus purustati ja sai kannatada umbes 180 maja. Kõige kurvemaks päevaks kujunes Narvale aga 25. aprill. Sel päeval

pommitas vaenlane Narva linna kella 0900 kuni kella 1600. Pommitamisel olid hirmsad tagajärjed. Juhkentali alev põles maani maha. Tules hävis ka raudteejaam. Linna tsentrum sai kõvasti kannatada. Tuhanded inimesed kaotasid oma varanduse ja jäid peavarjuta. Juhkentalis põles maha umbes 200 maja ühes kõrvalhoonetega. Tööliste linnaosast jäid järele ahervared.

Kokkuvõte. Veebruari keskel asus vaenlane üldisele pealetungile suunates pealöögi Pihkvast Võru peale, kus ta saavutas ka osalise edu, vallutades Irboska jaama 19. veebruaril. Meie Lõunaväerinde paremal tiival langesid vaenlase kätte — 16. veebruaril Heinaste ja 23. veebruaril — Salatsi alev. Lõunarinde keskel vallutas vaenlane 28. veebruaril Marienburgi. Virurindel asus vaenlane 27. veebruaril pealetungile, kuid löödi tagasi ja rinne stabiliseerus. Üldiselt ei annud vaenlase pealetung veebruarikuu teisel poolel suuremaid tagajärgi.

Märtsi alul oli vaenlane 1. eesti punase diviisi formeerimisega jõudnud lõpule. Eesti diviis koondati Irboska alevi ja jaama rajooni mõlemale poole Pihkva—Petseri raudteed, kust ta ka asus pealetungile. Vaenlase ülekaalus olevate jõudude ees andis meie rinne siin alul veidi järele. 11. märtsil langes vaenlase kätte Petseri linn ja 15. märtsiks surus ta meid Piusa jõe taha. 28. märtsil asusid meie väed kõvendatud koosseisus vastu pealetungile ja võtsid Petseri uuesti tagasi. Sellega oli märtsi lõpul Petseri—Pihkva sihil üldjoontes endine seisukord jälle jalule seatud.

Marienburg—Valga sihil peale tungides surus vaenlane meid 22. märtsiks Karula—Koikküla jonele, kuid meie vastu pealetungiga, mis algas 23. märtsil, visati ta tagasi üle Mustjõe. Ka rinde teistel osadel ei olnud vaenlasel edu. Nii püsis meie Lõunarinne ka märtsi lõpul üldiselt endisel joonel.

Koondades uusi abijõude, kannab vaenlane aprillis meie Lõunarinde vasaku tiiva vastas pealetungi raskuspunkti Pihkva—Petseri suunast Marienburg—Võru sihile. Kuna suurvesi oli 10. aprillil viinud ära Piusa jõe raudteesilla, mis meie Petseri väegrupi oli asetanud raskesse seisukorda, arvas vaenlane olevat saabunud paraja aja pealetungiga Marienburg—Võru suunas vallutada Võru linn, raudtee läbi lõigata ja sellega meie Petseri väegrupp sundida taandumisele. Meie rasket seisukorda suurendas veel asjaolu, et suurem jagu laiarööpalisi soomusronge oli jäänud Petseri—Irboska vahele, s.o. Piusa jõe taha. Ka seisis ees Asutava Kogu kokkutulek ja vaenlane nähtavasti tahtis oma suurejoonelise pealetungiga, mida soodustasid eeltoodud asjaolud, toetada seda elementi, kes meie riiki ega Asutavat Kogu ei tunnustanud. Hoolimata suurest jõupingutusest, varises aga vaenlase pealetung Marienburg—Võru suunas aprilli viimseil päevil ja samuti ka mai alul kokku.

Osalise edu vaenlane saavutas aprilli lõpul ainult meie Lõunarinde parema tiiva vastas, kus ta vallutas Ruhja, kuid ka siin võeti meie vastu pealetungiga 1. mail Ruhja uuesti tagasi ja 3. maiks visati ta isegi üle Salatsi ja Säde jõe.

Nii keetsid Lõunaväerindel ägedad piirikaitse lahingud umbes 3 kuud. See ajajärk ei olnud oma väliste avalduste poolest küll efektne, sest kaotatud ja uuesti tagasivõidetud maa-alad polnud kuigi suured. Sellest hoolimata oli see ajajärk aga üks raskeimaid Vabadussõjas, sest meie toetamise küsimus liitlaste juures oli alles kaalumisel, varustus rindel oli puudulik, soome abiväed lahkusid, vaenlane viis läbi suured muudatused väekoondiste organisatsioonis ja juhtimises, mis pidi tõstma punaväe meeoleolu ja viima edukale lõpule suurejoonelise pealetungi Eesti uuesti vallutamiseks. Pealegi tegi meie sisepoliitiline olukord ses ajajärgus sõjategevuse juhtimise raskeks. Kui Vabadussõja alul kõik parteid rakendasid oma jõud tööle selleks, et vaenlane Vabariigi piiridest välja tõrjuda, siis ei olnud see nüüd enam nii. Asutava Kogu valimiste lähenemisel löid lõkkele poliitiliste parteide häälevõitmise kired, kus sageli unustati tõsine seisukord rindel. Kui Eesti avalik arvamine 1918. a. detsembris väejuhatusele nõudis kõvemat kätt ja kategoorilisi samme, siis nüüd, millal sõjaõnn meie väejuhatuse energia ja sõjaväe tubliduse tõttu oli pöördunud meie poole, millal Nõukogude Vene väed Eesti pinnalt üldiselt olid välja tõrjutud, arvas sotsiaaldemokraatide partei olevat paraja aja veebruarikuu esimesel poolel üles seada järgmised nõuded:

1. kitsendatagu ülemjuhataja võimupiire;
2. kaotatagu Vabariigi Valitsuse komissaride instituut ja
3. muudetagu sõjaväljakohtute määrusi.

Kui Vabariigi Valitsus ja sõjavägede ülemjuhataja ei leidnud seda seisukorra tõsiduse tõttu praegu veel võimalikuks täita, astusid sotsiaaldemokraadid valitsusest tagasi.

Teise pahena osutus liig laialdane rahuküsimuse käsitlemine parteide programmides ja ajakirjanduses. Enamlased lasksid rahulettepaneku õhku agitatsiooni eesmärgil, ilma et neil selleks oleks olnud vähimatki tõsist taht. Sotsiaaldemokraadid võtsid otsese rahutegemise oma programmi.

Saaremaa mäss, õpetajate-ohvitseride ärakutsumine rindelt — kõik see pidurdas omakord väejuhatuse senist edukat tööd.

Vasakpoolsed poliitilised parteid ei suutnud kuidagi mõista, et nende nõuded sarnasel tõsisel ajajärgul, nagu 1919. aasta esimestel kuudel, kus vaenlane suurte jõududega asus pealetungile, on veel liigagi varajased. Nõukogude Vene punaväe võidutahe polnud kaugeltki veel murtud. Vihased heitlused Lõuna-Eestis keetsid täie hooga edasi.

Poliitiliste parteide hädaohtlik mäng seljataguses leidis üksmeelset hukkamõistu rindel, sest nii elavalt olid veel meeles 1917. a. revolutsioonipäevad, kus sõjavägi langes peamiselt seljataguse, s.o. poliitiliste parteide kirgede ohvriks.

Õnneks möödusid korralikult 5.—7. aprilli valimised ja 23. aprillil astus kokku Eesti Asutav Kogu.

Asutav Kogu omakord kinnitas eesti rahva kindlat ja ümberlökkamatut taht olla riiklikult iseseisev ja rippumatu. Samuti kriipsutas Asutav Kogu alla, et eesti rahvas oma eluõiguse eest peab suurima jõupingutusega

üleloomulikku võitlust enamliku ja vägivaldse Venemaa vastu ja oma kalleimat vara, oma vaba kodumaad, tahab eesti rahvas kaitseda kuni viimse veretilgani. Eesti Asutava Kogu vaade iseseisvusele ja Vabadussõjale väljendub kõige selgemini tema 19. mai seletuses Eesti iseseisvusest ja rippumatusest.

Selles seletuses ütles Asutav Kogu, kui kogu rahva tahet esindav organ enda ametlikult lahti Venemaast ja tunnistas Eesti iseseisvaks rippumatuks demokraatlikuks Vabariigiks.

VIII. Operatsioonid sõjategevuse üleviimiseks Nõukogude Vene territooriumile 1919. a. kevadel ja suvel. Meie ülemjuhataja tegevuskava 1919. a. kevadel.

Põhimõttelisi aluseid. Mai alul oli strateegiline olukord Balti teatril üldjoontes sama, mis veebruaris. Eesti piirikaitse operatsioonid olid kõitnud vaenlase umbes 1½ armeed (eesti punase armee ja läti punase armee osad) oma piirile ja sellega takistanud teda edu arendamast Kuramaal.

Kevadel lahkusid soome vabatahtlikud Eestist. Meie väerinne oli äärmiselt pikk. Piiride kaitsmine kujunes raskeks, kuna sõjategevus ikka veel püsis meie territooriumil.

Operatsioonide aluseks 1919. a. kevadel võttis meie ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner põhimõtte, et sõjategevus tuleb Eesti territooriumilt välja viia, sest sarnane tegevusviis lubas nii sõjalisi, majanduslikke kui ka poliitilisi paremusi.

Sõjaliselt andis sarnane tegevusviis meie kätte algatuse.

Majanduslikult oli tähtis sõjategevus Eesti pinnalt välja viia seepärast, et siis oleks meie kodumaa pääsnud laastavast sõjatulest, ja see oli eriti tähtis veel kevadel, millal on algamas põllutööde hooaeg. Oli tarvis sõjategevust kanda kaugemale meie piiridest, et väikesed võnkumised väerindes ei suudaks mõju avaldada põllutöödele.

Poliitiliselt pidi sarnane tegevusviis võimaldama meie naabritele ja vene valgekaardile end korraldada iseseisvaks võitluseks enamlaste vastu. Neile lootsime tulevikus üle anda ka ühe osa oma raskest sõjakoormast.

Meie naabrite ja vene valgekaardi vägede algrakukesed loodi ja korraldati eesti vägede juures. Nii oli lätlaste organiseerimise algrakuks meie juures korraldatud läti brigaad, vene Loode-armee algrakuks — Põhja-korpus ja ingerlaste sõjaliste jõudude algrakuks — Ingeri vabatahtlike pataljon.

Ingerlased ihaldasid vabaneda enamlaste alt ja lootsid tulevikus valgeilt venelasilt endile vähemalt kultuurautonoomiat välja kaubelda. Selle saavutamiseks organiseerisid nad oma rahvusliku komitee. Komitee esindaja tegi Eesti valitsusega lepingu, mille järele meie väejuhatuse organiseeris vabatahtlikest Ingeri pataljoni, kes oma maale jõudes rügemendiks pidi arenema.

Itta võeti mais ja juunis ette kaks sõjakäiku:

1. Põhja-korpuse esimene Petrogradi operatsioon ja

2. Pihkva operatsioon.

Põhja-korpuse esimene Petrogradi operatsioon 13. maist kuni augusti alguseni.

(Skeem nr. 12)

Põhja-korpuse korraldamine ja tegevus kuni esimese Petrogradi operatsioonini. Kokkuleppe põhjal Eesti valitsusega 6. detsembrist 1918. aastal algas Rapla ja Kapa-Kohila rajoonis Põhja-korpuse korraldamine ja varustamine. 1919. a. jaanuaris hakati korpuse korraldatud osi rindele saatma. Üks osa Põhja-korpusest suunati Virurindele ja teine osa — Lõunarindele. Jaanuaris tegutsesid Virurindel leitnant Danilovi partisansalk, kolonel Bibikovi ratsasalk ja kolonel-leitnant Badendiki salk. Lõunarindel olid kolonel-leitnant Bulak-Balahovitši partisansalk Peipsi järve ääres, Mehikoorma ja Piirisaare rajoonis ja Talabski salk — samanimelisel saarel.

Jaanuari lõpul 1919. a. jõudis Liibavist Tallinna kindral A. Rodzjanko, kelle Põhja-korpuse ülem kolonel Dzerožinski nimetas veebruari lõpul korpuse lõunagrupi ülemaks. Kindral A. Rodzjanko korraldas Põhja-korpuse lõunagrupi täieliselt ümber, moodustades sellest korpuse 2. brigaadi, ja pani aluse tema aktiivsele tegevusele. 2. brigaadi koosseisu kuulusid: Talabski rügement, 53. Volõõnia rügement, kolonelleitnant Bulak-Balahovitši ratsarügement ja üks ratsapatarei. 2. brigaad asus märtsis Lämmijärve läänekaldal, Räpina ja Piirisaare vahel. Piirisaar oli valgete käes. Sellest rajoonist avanes võimalus retkeiks Lämmijärve idakaldale, mida, nagu edaspidi näeme, ka tihti ette võeti.

Virurindel asuvad vene valgekaardi osad moodustasid Põhja-korpuse 1. brigaadi, mille koosseisus 1919. a. aprilli lõpul oli: Ostrovi ja Tallinna rügement, leitnant Danilovi partisansalk, kolonel Bibikovi ratsasalk ja kolonel-leitnant Aleksejevi ohvitseride kompanii. 1. brigaadi osad asusid Narva jõe paremal kaldal Zaborovje—Radoveli—Konduši—Zagrivje—Skarjatina Gora—Omuti—Kriuša ja Ustje-Žerdjanka joonel. Vasknarvas ja Skamjas asus Balti pataljoni oma ratsasalga. 1. brigaadi ülemaks oli kolonel Georg.

Veebruari-, märtsi- ja aprillikuus võeti Põhja-korpuse osade poolt ette mitu sõjakäiku punaste asetsusse, millest tähtsaimad oleksid:

1. 7. märtsil — 1. brigaadi 140-mehelise salga ootamatu pealetung Temnitsa mõisale, kus valged said sõjasaagiks 4 suurtükki, 14 000 padrunit, 360 mürsku, 2 kuulipildujat, 154 püssi, 55 hobust ja 206 vangi.
2. 2. brigaadi kolonel-leitnant Bulak-Balahovitši salga (300 tääki ja 100 mõõka) pealetung 15./16. märtsi ööl Nõukogude Vene Peipsi järve sõjalaevastiku baasile — Raskopeli külale. Valged vallutasid Raskopeli ja said seal 9 vangi, 4 kuulipildujat, kaks 75 mm suurtüki lukku, 3 autot, 63 000 rubla raha ja mitmesugust muud varustust, mille äravedamiseks oli tarvis umbes 100 küüthobust.
3. 5. aprillil vallutas 300-meheline salk kolonel-leitnant Bulak-Balahovitši juhatusel Oudova linna, mis aga maha jäeti.

Edukas tegevus veebruaris, märtsis ja aprillis tõstis Põhja-korpuse lahingväärtust ja meeskonna meeleolu. Vene poliitilised tegelased Eestis ja Soomes leidsid saabunud olevat paraja aja, millal korpusel partisantegevusest tuleks loobuda ja asuda kiirele pealetungile Petrogradi suunas. Pärastine Vene Loode-valitsuse portfelli minister N. Ivanov kirjutab selle kohta järgmist:

„Mina nõudsin vaenlast hävitavat pealetungi ning Petrogradi vallutamist, teades, et sündmusi juhib see, kes peale tungib. Meie pealetungiga ühel ajal puhkeks Petrogradis ka laialdane mäss, mispärast meil palju oma jõude ei pruugi arvestada. Ainult kiiresti edasi, sest peatus teel kujuneb meile katastroofiks.”⁹

Mai alul oli N. Ivanovi arvates Põhja-korpuse seisukord sarnane, mis võimaldas edukalt läbi viia suurema operatsiooni — ja seda oli tarvis selleks, et:

1. tõendada Eesti väejuhatusele ja Eesti avalikule arvamisele Põhja-korpuse toetamise otstarbekohasust, sest Eesti ajakirjandus asus Põhja-korpusega lausa „sõjajalal” ja
2. tõsta oma väärtust liitlaste, peamiselt inglaste, silmis.

1919. a. aprillis peeti mitu nõupidamist, kus kindlaks määrati Põhja-korpuse asumine pealetungile. Pealetungi mõtte algatajaks oli grupp ohvitseride kindral A. Rodzjankoga eesotsas. Viimane püüdis igasuguste võtetega pääseda Põhja-korpuse juhiks kolonel K. Dzerožinski asemele. Kolonel K. Dzerožinski ei paistnud välja oma algatusvõimelt ja seepärast kutsus ka esile rahulolematuse alluvate ohvitseride seas. Samuti tehti Tallinnas vene ringides kihutustööd kindral A. Rodzjanko kasuks. Ka kindral J. Laidoner soovis näha kindral A. Rodzjankot Põhja-korpuse juhi kohal. Kolonel K. Dzerožinski andiski kindral A. Rodzjankole oma nõusoleku koha üleandmiseks, mis tegelikult sündis aga alles maikuu keskel.¹⁰

Kui kevadel Põhja-korpuse tegevuskava tuli arutusele, soovitas kindral J. Laidoner Põhja-korpusele esimeseks tegevusobjektiks valida Pihkva. Kindral J. Laidoneri lähtekohaks oli põhimõte, et sõjaväel tuleb kõigepealt toetuda oma rahvale ja selle toiduvaradele. Pihkva oli täiesti vene linn, mille ümbruskonna rahva enamlusvastane meeleolu oli küllalt tuttav. Samuti oli maa Pihkva ümbruskonnas viljarikas. Pihkva ringkonnas võidi organiseeruda, et siis, kas Pihkva—Bologoje või Pihkva—Petrogradi sihis asuda pealetungile ja vallutada Loode-Venemaa. Narva—Petrogradi suund ei pakkunud valgeile aga neid soodustusi, sest seal oli palju võõrast rahvast, ingerlasi, kes ise nõudsid kultuur-autonoomiat. Samuti oli Narva eesti linn, kus rahvas ei tunnud kaasa venelaste suurele ettevõttele. Maa oli vaene ega võinud sõjaväele midagi rikkalikku pakkuda. Põhja-korpuse juhatus ei võtnud aga kindral J. Laidoneri ettepanekut vastu. Pannes oma lootused kõiges ainult liitlaste abile, valis ta enesele tegevuseesmärgiks Petrogradi kiireima vallutamise ja nimelt Narva—Jamburgi kaudu. Kindral J. Laidoner leppiski

⁹ «Архв гражданской войны» I. «Записки Н. Н. ИВАНОВА», lhk. 40.

¹⁰ А. П. Родзянко - “Воспоминания о Северо-Западной армий” lhk. 29-31.

viimaks venelaste kavaga, mille järgi Põhja-korpuse 2. brigaad aprilli lõpul koondati Lämmijärve äärest Narva¹¹, kust ta hiljem saadeti Narva jõe ülemjooksule.

Põhja-korpuse esialgne pealetungi kava oli järgmine:

1. kolonel-leitnant Bulak-Balahovitši salk (Balti pataljon ja selle ratsasalk¹², S. Balahovitši partisansalk kapten Grigorjevi juhatusel, Balahovitši nimeline ratsarügement ja 4 suurtükki) — vallutada Oudova linn;
2. kolonel Vetrenko salk (2 rügementi ja 2 suurtükki) — koondudes Radoveli küla juures, tegutseda Gostitsõ suunas ja vallutada seal rajoonis Pljussa jõe ülekäigud;
3. kolonel krahv J. Pahleni salk (Ostrovi rügement, kolonel Bibikovi salk ja 2 suurtükki) — koondudes Konduši külas, tegutseda Polja—Gavrilovskaja suunas;
4. kolonel Georgi salk (Tallinna rügement ja ohvitseride kompanii) — vallutada Nizõ jaam.

Üldise pealetungi eelpäeval pidi leitnant Danilovi partisansalk, ümber riietudes punaväelaste vormi, Pljussa jõest tähelepanematult üle minema, vaenlase seljatagusele pugema ja seal juba varakult enda alla võtma kindlaksmääratud asulad ja teedesõlmed.

Korpuse edaspidine tegevus olenes esialgu saavutatud edust. Igaks juhtumiks määrati siiski kindlaks, et edu korral tuleb pealetungi arendada:

1. Oudovast lõuna poole ja
2. Gostitsõ—Polja—Nizõ rajoonist, kolm vasakpoolset kolonni kolonel krahv J. Pahleni juhatusel — Veimarni jaama suunas, kusjuures Luuga linna sihile tuli maha jätta tarviline kate.

Eestlased lubasid operatsiooni toetada dessandi maale saates Kaporje lahes ja laevastikuga merel.

Toodud pealetungi kavast selgub, et Põhja-korpuse juhatusel oli eesmärgiks anda vaenlasele löök:

1. Veimarni jaama suunas, vaenlase Jamburgi grupi seljataguse pihta, püüdes teda ära lõigata Petrogradist ja Krasnaja Gorka kindlusest ja
2. Oudova suunas.

Põhja-korpuse peagrupid, mille moodustasid kolm vasakpoolset kolonni, oli umbes 2500 tääki, 6 suurtükki ja 30 kuulipildujat.¹³ Üldine Põhja-korpuse lahingkoosseis oli aga umbes 3000 tääki ja mõõka ning 10 suurtükki. Toidul seisis 5500 meest, neist 400 meest korpuse staabi ja teiste seljataguste asutiste juures¹⁴. Põhja-korpus asus umbes 35 km rindel. Nii tuli siis ühe km rinde peale umbes 90 tääki ja mõõka.

Meie Viruväerinde vastas asus vaenlase 6. diviis, mille rinne ulatus

¹¹ J. Soots — „Eesti Vabadussõda”, lhk. 18.

¹² Balti pataljon jäi vene valgete vägede koosseisu kuni novembrikuuni, millal ta uuesti arvati eesti vägede (I diviisi) koosseisu.

¹³ А. Н. Родзянко — «Воспоминания о Северо-Западной армии», lhk. 37.

¹⁴ В. Горн — «Гражданская война на северо-западе России», lhk. 53.

Soome lahest üldiselt mööda Luuga ja Pljussa jõge kuni Eesti punase armee Oudova grupini. 6. diviisi koosseisus oli umbes 2700 tääki, 12 kerget ja 6 rasket suurtükki¹⁵.

Kuna 6. diviis asus umbes 80 km rindel, siis tuli ühe km rinde peale umbes 35 tääki, s.o. umbes 2,5 korda vähem kui Põhja-korpuses. Tuleb veel silmas pidada, et 6. diviisil Põhja-korpuse osade vastas raske maastiku tõttu (sood ja metsad) asus võrdlemisi hõre rinne, mis jõudude vahekorda valgekaardi kasuks veelgi suurendas. Nii võib siis julgesti öelda, et Põhja-korpus oli pealetungile asudes vaenlasest tääkidelt vähemalt kolm korda arvuliselt tugevam. Eesti abi on jäetud arvestamata.

Operatsiooni arenemine. Esimene Petrogradi operatsioon algas 13. mail suure hooga ja väga jõurikkalt. Valgete löök punastele tuli nähtavasti täiesti ootamatult. Leitnant Danilovi partisansalk jõudis ööl vastu 13. maid tähelepanematult punaste seljatagusele ja võttis enda alla Popkova Gora küla, kus asus 6. diviisi vasakpoolse väegrupi staap. Suure-Ruja külas vangistati 13. mai hommikul 6. diviisi vasakpoolse väegrupi ülem, kindral A. Nikolajev. 15. mail langes kolonel-leitnant Bulak-Balahovitši kätte Oudova linn ja samaks päevaks puhastati vaenlasest Pljussa ja Luuga jõgede vaheline maa-ala.

16. mail vallutati Veimarni jaam, sellega oli välja jõutud vaenlase Jamburgi grupi seljatagusele.

15. mail algas tegevus ka 6. diviisi paremal tiival. Sel päeval saadeti Luuga jõesuus alam-kapten Pauluse dessantsalk (umbes 200 meest) maale. Alam-kapten Pauluse dessantsalk liikus ida poole ja vallutas Krakolje küla, kuna teine salk, mis koosnes m/r. „Vambola” meeskonnast (umbes 50 meest) sama laeva komanderi, leitnant Krausi juhatusel, asus „Kalevi” ja „Olevi” peale ja liikus Luuga jõge mööda ülespoole. Vaenlane asus sel ajal Luuga jõe vasakul kaldal ja pidas lahingut meie 4. rügemendiga. Tõsisemat vastupanu leidmata jõudis leitnant Kraus oma laevastikuga Kuzemkino külani. Kuzemkino küla juures oli vaenlane endale head seisukohad välja valinud ja võttis meie dessandiga lähenevad laevad ägeda tule alla. Vaenlase arvulisest ülekaalust hoolimata kujunes lahingkäik „Olevi” ja „Kalevi” hästi juhitud suurtükitle tõttu siiski meie kasuks. Vaenlane taandus Kurovitsõ suunas. Surnutena meil kaotusi ei olnud. Haavatuid oli kaks. „Kalevil” lasti maha mast ja ta sai 18 kuuliauku kereesse.¹⁶

Põgeneja vaenlane viis enesega kõmulise teate ühes, et mitmetuhandeline valgete dessant Luuga jõesuus on maale tulnud ja tungib edasi rinde seljataha. Vaenlane oli kaotanud meelerahu ja lahkus oma seisukohtadelt. 16. mai hommikul teatab 1. diviisi staabi ülem, et enamlased põgenevad suure kiirusega Jamburgi poole, mispärast ka meie dessantosadel tuleks liikuda Kotlõ peale ja sealt edasi — Veimarni suunas. Kohe peale dessandi maalesaatmist Luuga jõesuus 15. mail avaldab merejõudude juhataja oma

¹⁵ Д. Надежный — «На подступах к Петрограду», lhk. 35.

¹⁶ A. Varma — „Merevägi Vabadussõjas”, lhk. 69, 70.

päevakäsuga nr. 1 kohalikele elanikele järgmise teadaande:

„Teatan kõigile Ingerimaa elanikkudele, et sellest silmapilgust, mil maa Eesti Vabariigi merejõudude alla langeb, kõigile elanikkudele eraomanduse ja selle puutumatus jäle maksvaks kuulutan, ja igaüks võib oma varandusega talitada nii, kui soovib. Nõnda võivad laevade omanikud oma laevu jälle tarvitada jne. ühtlasi kutsun üles ingerimaalasi Eesti Vabariigi vägesid toetama, kes on tulnud ingerimaalasi enamlaste vägivaldalt vabastama ja aitama Ingerimaal rahva enesemääramise õigust maksma panna. Kõige ligemal ajal toon siia Ingerimaa omad roodud, kes saavad oma kodumaad edasi vabastama ja kaitsma. Pitka.”¹⁷

16. mai hommikul jõudis laevadel umbes 200 ingerlasi Luuga jõesuhtu, kus nad maale saadeti. Ingerlased liikusid kapten Tynni juhatusel Koskolova kaudu Kotlõ peale.

17. mai hommikul saadeti Kaporje lahes Peipja juures alam-kapten Pauluse dessantsalk maale. Kell 1600 võttis dessantsalk Sista-Palkina küla enda alla.

18. mail vallutati Kernovo ja 24. mail — Kaporje. 25. mail andsid meie dessantosad seisukohad ingerlasile üle, asusid laevadele ja sõitsid tagasi Tallinna, kuhu 26. mail jõuti.

Põhja-korpuse osad vallutasid 18. mail Vruuda jaama, kus nende kätte langes üks punaste soomusrong. 20. mail vallutati Volosovo ja Kikerino jaam.

Kolonel-leitnant Bulak-Balahovitši pealetung Oudova — Pihkva sihil arenes järgmiselt: 15. mail vallutasid valgekaardi väeosad Oudova. Eesti punase armee juhatus asus Peipsi järve sõjalaevastiku baasi, Raskopeli, evakueerimisele. Püssirohukelder lasti õhku, osa laenguid uputati järve ja kaks laeva „Olga” ja „Jermak” alustasid 20. mail teekonda Pihkva suunas. Jõudes aga Ostrovetsi ja Podborovje külade kohale, avasid laevad viimaste peale tule, pöördusid tagasi ja Kunesti jõesuus 20. mail andsid end kolonel-leitnant Bulak-Balahovitšile vangi. 21 mail jõudsid valged Želtša jõe joonele.

Ööl vastu 26. maid vallutasid eestlased Pihkva. 29. mail jõudis Pihkvasse kolonel-leitnant Bulak-Balahovitši väesalk. Veliikaja jõe kaldal võtsid teda vastu vaimulikud pühakujudega ja vene seltskond tervitustega. 31. mail andsid eestlased Pihkva linna kolonel-leitnant Bulak-Balahovitšile üle. Sellega oli Põhja-korpuse paremal tiival eestlaste poolt vallutatud strateegiliselt tähtis punkt, Pihkva teedesõlm, mis kindlustas Põhja-korpuse üldist seisukorda tema Petrogradi operatsioonil.

24. mail hakkasid rindele jõudma punaste abiväed üksikute salkade, kommunistlike väeosade, ratsaväeüksuste, suurtükkide, soomusrongide jne. näol. Samal ajal asuti uue väekoondise — Balti segadiviisi — formeerimisele, kes pidi tegutsema 6. diviisi parema tiiva ja mere vahel. Veidi hiljem viidi aga läbi põhjanevad muudatused punavägede juhtimises 7. armee rindel, mistõttu ka Balti segadiviis likvideeriti ja tema koosseisu kuuluvad väeosad liideti 6. diviisiga. Eesti punane armee nimetati pärast Pihkva langemist ümber Pihkva grupiks. 7. armee rinne jaotati kaheks osaks järgmiselt:

1. Põhjalõik — Narva ja Karjala piirkond — Blumbergi juhatusel;

¹⁷ J. Pitka — „Minu sõjamälestused”, lhk. 176, ja A. Varma — „Merevägi Vabadussõjas”, lhk. 69.

2. Lõunalõik — Luuga ja Pihkva piirkond (endise eesti punase armee osad) A. Korki juhatusel. A. Kork nimetati sellele ametkohale 3. juunil.

12. juunil valgete väed asusid Krasnaja Gorka kindlusest kõigest veel 7—8 km kaugusel. See lõi soodsa olukorra mässu puhkemiseks kindluse garnisonis, kus valitses enamlusvastane meeleolu.

13. juunil kell 0430 puhkeski Krasnaja Gorka kindluses mäss kindluse komandandi leitnant N. Nekljudovi, kindluse 12. patarei ülema, Kroonlinna kindluse suurtükiväe ülema kolonel Budkevitsi ja teiste juhatusel. Kommunistid arreteeriti. Soome sõjaväe juhatusel saadeti raadioteade, et kindlus enda vabatahtlikult annab soomlaste kätte. Kroonlinna kindlusele saadeti aga alistumisinõue. Eitava vastuse korral ähvardati Kroonlinna Krasnaja Gorka kindluse tulega. Kroonlinnast vastust ei saadud ja seepärast ka avati 13. juunil umbes kell 1500 tema peale Krasnaja Gorka kindluse raskeist suurtükkidest tuli. Vastuseks sellele avasid Nõukogude Venele truuksjäänud Baltimere laevad soomuslaevad „Petropavlovsk” ja „Andrei Pervozvannõi”, ristleja „Oleg” ja mõned miiniristlejad Kroonlinnast merele sõites omakord tule Krasnaja Gorka fortidele, lastes üldse välja 738 kaheteistkümmetollilist, 750—130 mm ja 145—100 mm mürsku. Ühel ajal Krasnaja Gorka kindluse sündmustega puhkes mäss ka Seraja Lošadi ja Obrutševi fortides.¹⁸ Krasnaja Gorka kindlus andis enda vabatahtlikult rannikut mööda edasitungivate ingerlaste kätte. Viimaste koosseis oli aga väike ja seepärast ei suutnud ingerlased kaua kindlust endi käes hoida. Juba 16. juunil kell 0030 vallutasid punaväed uuesti Krasnaja Gorka. Kindluses oli mässajate poolt ära rikutud üks 12-tolliline, kaks 10-tollilist ja kaks 6-tollilist suurtükki.

Krasnaja Gorka langemisega enamlaste kätte algas üldiselt ka Põhja-korpuse kaotuste ajajärk. Pärast tarviliste jõudude koondamist rindele ja Petrogradi sisemise kaitse korraldamist, mis punaväe juhatusel poolt suure energiaga läbi viidi, algas ka punaväe vastupealetung.

Vaatamata suurele ülekaalule jõududes (Narva rindel tegutses Põhja-korpusel umbes 9800 tääki ja mõõka, kuna aga Narva suunas tegutseva punaväe 7. armee põhjagrupi koosseisu kuuluvais 2. ja 6. diviisis oli umbes 13 000 tääki; Luuga rajoonis seisis valgeil 3 500 tääki ja mõõka punaste 5000 täägi ja mõõga vastas) ei suutnud punased kuni augustikuuni siiski otsustavat edu saavutada. 1. augustil oli aga jõudude vahetõde juba suurel määral punaste kasuks kujunenud. Sel ajal tegutses punastel Narva suunas 23 400 tääki, 600 mõõka, 438 kuulipildujat ja 101 suurtükki, kuna samal ajal valgeil Loodearmee 1. korpuses oli 12 500 tääki, 300 mõõka, 51 kuulipildujat ja 60 suurtükki.¹⁹

Vaenlase pealetung, mis algas 1. augustil, võttis kindlama kuju 3.

¹⁸ Н. А. Корнатовский — «Борба за красный Петроград», lhk. 149—153.

¹⁹ Н. А. Корнатовский — «Борба за красный Петроград», lhk. 190.

augustil. 5. augustil jõudsid punased juba Luuga jõe joonele ja vallutasid Jamburgi. Sellega lõppes ka Põhja-korpuse esimene Petrogradi operatsioon, mis oli üldiselt kestnud 3 kuud.

Tähtsaimaid momente laevastiku tegevusest. 4. juunil atakeeris Inglise allveepaat „L 55” Kaporje lahes Vene laevastikku, kuid sattus ise ohvriks viimase tulele.²⁰ 17/18. juuni ööl atakeeris Inglise kaater Kroonlinna juures Vene ristlejat „Olegi”. Viimane lasti põhja. Ööl vastu 18. augusti atakeerisid inglased 7 kaatriga Kroonlinnas seisvaid Nõukogude sõjalaevu. Venelaste laevadest lasti põhja õppelaev „Pamjat Azova”, kuna soomuslaev „Andrei Pervozvannõi” sai torpeedo külge. Inglise kaaterit kaotasid 3 kaaterit.²¹ Sellest lühikesest kokkuvõttest näeme, et kogu Petrogradi operatsiooni ajal tegutses merel Inglise sõjalaevastik, kaitsedes Põhja-korpuse vasakut tiiba.

Poliitiline kord. Juunikuu keskel oli Põhja-korpuse seisukord hiilgav. Ta oli edukalt Petrogradi suunas edasi tunginud. Tiibadel olid punastelt ära võetud strateegiliselt tähtsad punktid — Pihkva ja Krasnaja Gorka kindlus. Oli tarvis veel säilitada, toetudes Eestile, head vahekorda meie valitsusega ja väejuhatusega, luua kindel kord, mis tagaks rahu korpuse sisemises elus ja vabastatud Ingeris, ja Loode-Venes korraldada rahvaste elu neile vastuvõetavail demokraatlikel alustel. Kuid just sel tähtsal ajal kujunesid vahekorrad Põhja-korpuses eneses, meiega ja ingerlastega äärmiselt teravaks ja isegi vaenuliseks, mis vene valgekaardi suure ettevõtte viis kuristikku.

Põhja-korpuse juht, kindral A. Rodzjanko, oli kuulus rivikindral. Teda tunti vapruste ja vahvuse kujuna, kuid hoopis kaugel seisis ta poliitilisest elust ja poliitiliste küsimuste ajakohasest lahendamisest. Mida sügavamini tungiti Venemaale, mida enam kasvas lahingedu, seda rohkem unustati ka Eesti abi, kelle toetusel õieti oli alus pandud Pihkvast taandumisel kokkuvarisenud Põhja-korpusele. Eestlased olid need, kes Põhja-korpusele uuesti hinge sisse puhusid, talle oma õnnistuse kaasa andsid ja Narva jõe joonelt ta saatsid võidule. Nüüd aga, kus Põhja-korpus seisis Petrogradi väravate all, polnud eestlasi ega Eestit enam vaja. Nüüd unistati endisest ja suurest lahutamatu Venemaast. Räägiti päris avalikult, et pärast Petrogradi vallutamist pööratakse täädid Eesti vastu. Sarnaseks oli vahekord kujunenud Põhja-korpuse ja Eesti vahel. Seda teati — see oli avalik saladus.

Samal ajal kui Põhja-korpuse vahekorrad eestlastega ja ingerlastega kujunesid teravaks, tulid ilmsiks sidemed vene valgekaardi ja Riia ümbruses tegutseva eestivaenulise saksa Landeswehri vahel. Sidet peeti üle Eesti lennukitega.²²

²⁰ Inglise allveepaat „L 55” tõsteti venelaste poolt üles 1928. a. suvel. Meeskonna laibad anti üle inglasile, kes need viisid kodumaale.

²¹ Н. А. Корнатовский — «Борба за красный Петроград», lhk. 155, 192, 194.

²² Fürst Avaloff — „Im Kampf gegen den Bolschewismus”, lhk. 260—264.

В. Горнь — «Гражданская война на северо-западе России», lhk. 49.

Ka ei meeldinud vene valgeile ingerlaste loorberid. Ei meeldinud see, et ingerlased Ingeris endid kodus tundsid olevat, kohtadele määrasid oma komandante ja oma rahva elu ise katsusid korraldada. Kardeti Ingeri rahva ülestõusmist ja seal rahvusliku vaimu ärkamist.

23. mail viibis kindral A. Rodzjanko Ingeri salga staabis, kus ta salga juhtivaile tegelasile teatas, et tema (kindral A. Rodzjanko) ei tea, kes on ingerlased, vaid teab seda, et Venemaal elavad ainult venelased. Seletuse peale, et ingerlased on Eesti kaitse all ja saavad viimaselt tarvilise varustuse, ütles kindral A. Rodzjanko:

„Ärge pange lootusi Eestile, sest praegu ei või veel öelda, kas temast saab Eesti-, Türgimaa või koguni Venemaa.”²³

Suurt koletist nähti ja hädaohtu tunti oma senises truus abilises — ingeri pataljonis. Kardeti, et ingeri pataljon võib tulevikus Venemaale Petrogradi külje all hädaohtlikuks kujuneda ja, et seda ei sünniks, anti omavoliliselt käsk ingeri pataljonilt relvad ära võtta ja mehed vene väeosade vahel ära jaotada. Meilt selleks nõusolekut ei küsitud.

Ka enamluse ikke alt vabanenud rahva nõudeid ei osanud Põhja-korpuse juhid õigesti tabada. Eriti saamatud olid nad kodanliku korra loomisel. Siin aeti äärmist võimuahnitsemise poliitikat ja pandi maksma sõjaväeline diktatuur. Kohalikeks võimukandjaks kujunesid maakonna- ja vallakomandandid, kes tarvitasid suurel määral omavoli. Suurmaaomanikud asusid endiselt juhtivusele. Kõik see lõi ebasoodsa meeoleolu nii seljataga rahvahulgas kui ka rindel. Rahvas oli pettunud oma lootuses valgeile, sest viimaste poolt sisseseatud kord polnud parem enamluse survest.

Edasi tungides Venemaale suurenes jõudsasti Põhja-korpuse arvuline koosseis. Korpus korraldati ümber ja nimetati 19. juunil — Põhja-armeeks ning 1. juulil — Loode-armeeks. Tekkisid kõrged ametkohad, suured staabid ja rasked seljatagused asutised. Sündis „värsked” kindraleid kõrgeile kohtadele nagu seeni pärast sooja vihma. Staapides ja juhtivail kohtadel hakkas ikka enam ja enam esiplaanile tõusma aadlisoost ohvitserkond. Sarnane olukord loomulikult ei meeldinud riviohvitserkonnale. Tekkisid intriigid ja sisemised hõõrumised Loode-armees endas.

Sarnases olukorras, kus:

1. vahekorrad meil Põhja-korpusega olid kujunenud teravaks ja vaenuliseks;
 2. tuli ilmsiks salajane side Põhja-korpuse ja meile vaenulise Landeswehri vahel ja
 3. selgusid äärmised rahulolematused ja sisemised hõõrumised Põhja-korpuses endas, — ütles meie ülemjuhataja kindral J. Laidoner enda Põhja-korpuse juhtimisest lahti.
- See sündis 19. juunil, s.o. päeval, kui Landeswehr pärast Võnnu vaherahu Võnnu all uuesti alustas sõjategevuse meie vastu.

Tagajärjed ei lasknud end kaua oodata. Loode-armee sõjalises

²³ Н. А. Корнатовский — «Борба за красный Петроград», lhk. 128.

А. Н. Родзянко — «Воспоминания о Северо-Западной армии», lhk. 52, 58.

В. Горнь — «Гражданская война на северо-западе России», lhk. 50—52.

tegevuses sündis juulikuus murrang. Algas Loodearmee taandumine, millele Eesti väed pärast Landeswehri sõda panid piiri. Tähtsaima osa rindest — Jamburgist kuni mereni — võtsid eestlased endi alla, kuna Loode-armee osad peatusid Luuga jõe keskjooksul asuvate rabade, metsade ja Peipsi järve joonel. Seejärel rauges siin sõjategevus kuni sügiseni — kuni Loode-armee teise Petrogradi operatsioonini.

Petrograd jäi vallutamata. Loode-armee suur ja hoogne ettevõtte varises kokku. Eesti väejuhatatus oli ainult osaliselt saavutanud seda, mis ta lootis operatsiooni alul. Sõjategevus Jamburg—Petrogradi sihis viidi Venemaale üle. Peale selle võimaldas Loode-armee esimene Petrogradi operatsioon meie väejuhatusele Eesti vägesid koondada Virurindelt Lõunarindele, et Põhja-Läti vabastamise operatsioone edukalt läbi viia ja seega teostada Läti jaluleaitamise kava. Vene territooriumil ei suutnud meie siiski enamlasile tõsisemaid vastaseid organiseerida. Selleks kõigepealt oli süüdi Loode-armee juhatus ise, kes oma teguviisidega sundis Eesti ülemjuhatust vene valgekaardi juhtimisest loobuma ja teda jätma saatuse hooleks. Kuid siiski polnud Loode-armee kaugelki veel punaste poolt purustatud. Baseerudes Eestile võis tema kosuda ja eestlaste ning liitlaste ühisel toetusel kujuneda vene punaväele Petrogradi suunas uueks ähvardavaks jõuks.

Pihkva operatsioon 24.—26. maini.

(Skeem nr. 11)

Operatsiooni eesmärk ja läbirääkimised punase diviisi ülemaga. II diviisi rindel tegi vaenlane maikuu alul viimseid jõupingutusi, et Marienburg—Võru sihis meie väerinnet läbi murda ja välja tungida Valga—Võru—Petseri raudteele. Selleks oli ta oma paremad reservid — isegi Petrogradi sõjakoolide kasvandikud — rindele toonud.

Hoolimata kõigest sellest varisesid siiski vaenlase ägedad pealetungikatsed 14. maiks Võru sihil kokku. 23. mail teeb vaenlane veel viimse katse vastupealetungiks Saarlase ümbruses — kuid ka see raugab tagajärjetult.

16. mail käskis ülemjuhataja II diviisil vaenlasele Pihkva suunas löögi anda. Sellega taheti vaenlast Pihkva all enda ees hoida, et ta ei saaks väeosi ümber paigutada Petrograd—Narva sihile, kus 13. mail algas Põhja-korpuse pealetung. II diviisi pealetungi ulatus ei olnud veel ära määratud. Igatahes Pihkvat vallutada veel ei kavatsetud. 19. mail olid väed tegevuse lähtekohtadel ja 20. mai hommikul pidi pealetung algama. 19. mail kell 2000 saadi aga meie 7. rügemendis eesti punase diviisi ülemalt järgmine kiri:

„Rutuline, salajane. 7. polgu ülemale.

Palun nii ruttu kui vähegi võimalik Eesti Vabariigi Lõuna frondi juhatajale teatada, et mina tahaksin temaga ehk tema asemikuga isiklikult läbi rääkida rahutegemiseks Eesti rahvaväe ja Eesti punaste vägede vahel, mille tagajärjel Pihkva linn võimalikult täielikult (ilma evakueerimata) jääks Eesti Vabariigi alla — juure arvatud kõik suurtükivägi, soomusrongid ja

*sõjaväevoorid. Selle kirja saadan omavoliliselt, ilma kommuuna ja armee juhataja loata. Palun saladust võimalikult hoida, et Teie ülejoosikutest keegi ei tooks siia teadet enneaegu, mis võib kõik rikkuda. Vastust ootan teisipäeval, 20. mail, kell 7 õhtul Davõdov-Konetsi küla juures. Eesti punaväe kütidiviisi ülem Ritt.*²⁴

Kiri anti telegraafi teel veel samal õhtul edasi Tallinna ülemjuhataja staapi lisandusega, et Lõunarindel on kavatsetud 20. mail piirduda luuretegevusega.

Ülemjuhataja staabis kaaluti seisukorda ja otsustati eesti punase diviisi ülemaga astuda läbirääkimistesse. Läbirääkijaks nimetati kolonel J. Soots ja kapten O. Sternbek. Kolonel J. Soots sõitis ööl vastu 20. mail Tallinnast välja — Petserisse, kust ta ühes kapten O. Sternbekiga läks rindele Kalkutina külla. Kalkutina külast saadeti kolonel E. Kubbo allkirjaga kiri Davõdov-Konetsi külla (see oli vaenlase käes) teatega, et eesti vägede volinik on Kalkutinas ja ootab läbirääkijaid, garanteerides neile vaba külasse tuleku ja tagasimineku. Varsti ilmusidki Davõdov-Konetsi külast 2 meest ja sammusid meie rinde poole. Need olid diviisiülem L. Ritt ja brigaadiülem Aints. Kolonel J. Soots ja kapten O. Sternbek läksid neile vastu ja nii leidiski kahe tuleliini vahel 20. mail aset esimene läbirääkimine, millele hiljem järgnes veel teisi.

Peetud läbirääkimistest selgub, et esialgset, suurejoonelist kava, mille põhjal meie kätte oleksid langenud 3 vaenlase soomusrongi, Veliikaja jõe sillad tervena, vaenlase väeosad vangidena jne., ei suudetud täita. Diviisiülema L. Ritti läbirääkimine eestlastega ja olukorrale ebakohased korraldused väeosade grupeerimiseks kutsusid esile kahtlustused äraandmises. 22. mail taheti L. Ritti isegi areteerida, kuid viimase energilisel vastuseismisel ja süüdistuste ümberlökkamisel jäi see teostamata. Siiski oldi sündmuste ja diviisiülema L. Ritti suhtes ettevaatlik. Ka ei olnud õnnestunud meil Abdjoki jõe silda õigeaks ajaks ära parandada, mis omakorda pidurdas tegevust.

Lõpuks kujunes operatsiooni kava järgmiseks. Diviisiülem L. Ritt ja brigaadiülem Aints, kui isiklikult sõduritele hästi tuntud, pidid 1. eesti kommunistliku rügemendi osadega Irboska alevi all ööl vastu 24. mail meie poole üle tulema ja rinde lahtiseks jätma. Tekkinud avause kaudu pidi eestlaste löögigrupp ootamatu pealetungiga öösi vallutama Irboska alevi ning jätkama edu arendamist Moglino—Pihkva suunas. Olid tehtud ka tarvilised ettevalmistused soomusrong „Stenjka Razini” vallutamiseks. Rongi meeskond oli vähendatud miinimumini. Rongi juht lubati puhkusele.

Meil oli Petseri grupis jõudude asetsus ja koosseis 23. mail järgmine:

a. Pihkva sihil — eelliinil Aristova—Kalkutina—Kašeljah—Vederniki—Višnjakova joonel — 7. rügement, (lõuna pool raudteed) ja 5. rügement (põhja pool raudteed). Raudteel tegutses 4 soomusrongi (1., 2., 3. ja 5.). Kuperjanovi partisanide pataljon, Skaudi- ja rootsi väeosa moodustasid löögigrupi, millel oli ülesandeks Irboska alevi vallutamine ja tegutsemine Moglino jaama suunas. Kokku oli meil Pihkva sihil umbes 2633 tääki, 94 mõõka, 112 kuulipildujat, 12 kerget ja 2 rasket suurtükki, 4 soomusrongi ja 2

²⁴ „Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt”, II köide, lhk. 65.

soomusautot.

b. Laura sihil — Pärtli—Mokrjena—Russki Bor—Panikovitši joonel — Sakala partisanide pataljon — umbes 240 tääki, 8 mõõka ja 11 kuulipildujat.

c. Petseris varus — Kalevlaste Malev — 239 tääki ja 4 kuulipildujat.

Üldse Petseri väegrupis umbes 3100 tääki, 102 mõõka, 127 kuulipildujat, 12 kerget ja 2 rasket suurtükki.

Vaenlasel tegutses Petseri sihis n.n. Petseri grupp, mis koosnes eesti kahebrigaadilisest kommunistlikust kütidiviisist L. Ritti juhatusel ja 10. vene kütidiviisist. Üldse oli vaenlasel Petseri grupi koosseisus 5113 tääki, 133 kuulipildujat, 34 kerget ja 8 rasket suurtükki ja 1 soomusrong.²⁵

Vaenlase osadest asusid Pihkva sihil:

3. rügement — Pihkva järvest kuni Kukujevka külani;

2. rügement — Kukujevka—Mihnova—Zagorje joonel;

1. rügement — Mitkovitši—Davõdov-Konetsi—Poljan joonel;

6. rügement oli varus Luki külas ja 48. rügement Irboska alevis.²⁶

Võrreldes poolte jõude, näeme, et vaenlane oli meist tääkides peaaegu kaks korda ja suurtükkides 3 korda tugevam. Meil oli ülekaal ainult soomusrongides, sest vaenlasel oli eelmisil päevil 2 soomusrongi rindelt ära sõitnud.

Operatsiooni läbiviimine. Pihkva vallutamine. Petseri grupi tegevus arenes:

1. Pihkva suunas — peaoperatsioon Pihkva vallutamiseks ja

2. Laura suunas — abioperatsioon Pihkva sihil tegutsevate vägede parema tiiva kaitseks.

24. mail kella 0200 paiku öösi tulid Petseri—Irboska maanteel Mitkovitši küla läheduses diviisiülem L. Ritt ja brigaadiülem Aints ühes 1. eesti kommunistliku rügemendi 2 kompaniiga meie poole üle. Meie löögigrupp vallutas ootamatu pealetungiga 24. mail: Kuperjanovi partisanid — kell 0500 Irboska alevi ja skaudid — Dubrovka küla.

Kella 0800 jõudsid Kuperjanovi partisanide eelosad soomusautode ja ühe kuuetollilise suurtüki toetusel kiviteed mööda edasi tungides Moglino jaama piirkonda, kus algas äge lahing vaenlase soomusrongiga.

24. mai õhtul oli meie Petseri grupi väeosade paigutus järgmine:

1. löögigrupp (Skaudi- ja Kuperjanovi partisanide pataljon) vallutas Murzina—Petrova—Lakomtsova—Krasnaja Repka külade rajooni;

2. 7. ja 5. rügement asusid Irboska alevi—Retšiki—Irboska jaama—Holoholnja—Petški külade joonele;

3. Laura sihis puhastasid Sakala partisanid Mustištši ja Dmitrijevskoje rajooni.

Päeva jooksul võeti umbes 1000 vangi. Irboska alevis langes meie kätte suurel arvul laskemoona. Sakala partisanid said ühe kuuetollilise suurtüki. Peale selle langes meie kätte, sõjasaagina palju kuulipildujaid ja igasugust

²⁵ „Proletaarne revolutsioon Eestis”, nr. 2 (3), 1927. a., lhk. 41.

²⁶ „Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt”, II köide, lhk. 208.

muud sõjavarustust.

25. mai hommikul annab ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner käsu:

„Il diviisile ja soomusrongidele teen lähemaks ülesandeks julgesti ja kiiresti edasitungida ning vaenlane üle Veliikaja jõe visata. Ühes sellega käsen viibimata Irboska alevi—Miltsõ ja Senno külade—Irboska jaama ja Petški küla joont kindlustada.”

25. mail avaldas vaenlane nõrka vastupanu. Meie soomusrongid olid ametis raudtee parandamisega, mis taanduv vaenlane oli ära lõhkunud. Kell 2000 vallutas Kuperjanovi partisanide pataljon Veliikaja jõe vasakul kaldal oleva Pihkva linnaosa.

Umbes kell 2130 sõitsid meie soomusrongid teed parandades Moglino jaamast Pihkva sihis välja. Mõlemad Veliikaja jõe sillad olid vaenlase poolt õhku lastud. Kella 2200 rauges Veliikaja jõe paremal kaldal asuvas Pihkva linnaosas vaenlase püssi- ja kuulipildujatuli. Varsti oli meie pool kuulda hüüdeid teiselt kaldalt, et vaenlane põgeneb. Mõned elanikud tulid paatidel meiepoolsele kaldale.

26. mail kella 0130 paiku läksid meie esimesed löögiosad paatidel üle Veliikaja jõe, et Pihkva linna idapoolset osa endi alla võtta. Vaenlane taandus korratult Ostrovi, Porhovi ja Luuga suunas.

Öö jooksul 25./26. mail võtsid 5. rügemendi osad Veliikaja jõe vasaku kalda raudteest kuni järveni endi alla. 26. mail kell 0600 jõudis Peipsi laevastiku divisjon ühes soomusrongide dessandiga Pihkva.

25. mail langes sõjasaagina meie kätte umbes 40 kuulipildujat, palju püsse ja suur hulk igasugust sõjavarustust ja laskemoona.

26. mail annab meie ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner käsu:

„Irboska alevi—Senno küla—Irboska jaama ja Petški küla liin hästi kindlustada ning kindlasti oma alla võtta.

Pihkva linn Balahovitšile üle anda. Senikaua aga, kui Balahovitš ei ole ennast Pihkva rajoonis täiesti kindlustanud, tuleb Veliikaja jõe vasakut kallast meie eelvägedega valvata. Irboska joonel Vabariigi piir kinni panna. Panikovitšist lõunapool tuleb Laura alev oma alla võtta.”

27. mail vallutasid Sakala partisanid Laura. 29. mail jõudsid Põhja-korpuse osad Bulak-Balahovitši juhatusel Pihkva.

31. mail anti Pihkva linn Eesti vägede poolt Põhja-korpuse osadele üle. Balahovitši palvel jäeti esialgu osa Eesti vägesid Pihkva kaitseks venelasile abiks.

Kokkuvõte. Pihkva linna ja Laura vallutamisega tõrjuti vaenlane meie kodumaa idapiirilt välja ja sõjategevus kanti lõplikult üle Vene territooriumile.

Pihkva linna langemisega kaotas vaenlane tähtsa strateegilise punkti (teedesõlme) ja administratiivtsentrumi. Seega oli Põhja-korpuse parem tiib nüüd täiesti kindlustatud.

Pihkva operatsiooniga likvideeriti ka jäävvalt eesti punane armee, mille koosseisu kuuluvad väeosad taandusid neljas lahkuminevas erisuunas:

1. Pihkva—Luuga;

2. Pihkva—Porhovi;
3. Irboska—Ostrovi ja
4. Riia—Pihkva kivitee joonelt Marienburgi suunas. Taanduvate väegruppide omavaheline side oli katkenud ja kõikjal valitses paanika.

Luuga rajoonis arvati eesti punase armee osad 7. armee koosseisu, kuna ida- ja lõunasihis taandunud osad hiljem liideti samuti eestlaste poolt löödud läti punase armee osadega. Viimastest moodustati 15. armee.

Saadud löögist toibumiseks vajas vaenlane aega. Selle kestes võisime meie nüüd rahulikult osa oma Petseri grupi jõududest koondada teistele rinde osadele uute ülesannete lahendamiseks. Uued ülesanded ei lasknud endid aga kaua otsida ja oodata. Oli tarvis puhastada vaenlasest veel Võrumaa, mille lõunapiirile ta viimsena oli püsima jäänud, ja läbi viia Põhja-Läti vabastamise operatsioonid.